

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. RÆKKE

I. HALVB.

1928

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Den tønderske Kniplingsindustri i 1840-erne.

Af Fritz Jürgensen West.

I Fyrrerne udtaler kyndige Iagttagere, at Afsætningen af tønderske Kniplinger er aftaget kendelig siden ca. 1830, og at dette har foraarsaget, at mange, der før denne Tid levede af Knipleriet, opgav denne Beskæftigelse, og at forholdsvis faa unge oplærtes deri, saa at der var Udsigt til, at Knipleriet efterhaanden vilde aftage og til sidst helt uddø, hvis der ikke blev foretaget noget for at hæve det igen. Man mente, at Aarsagen til Knipleriets Tilbagegang var en naturlig Følge dels af Agerdyrkningens Fremskridt og Bondestandens stigende Velstand, dels af de ugunstige Konjunkturer paa Kniplingsmarkedet, der var foranlediget ved Kniplingers fabrikmæssige Tilvirkning ved Hjælp af Maskiner.

Paa Grundlag af Folketællingen i 1840 kan man danne sig en Forestilling om Kniplingsindustriens Omfang paa denne Tid: Kniplingstilvirkningen udøvedes dels i den sydfør Kongeaaen liggende Del af Ribe Amt, hvor 459 Kvinder ernærede sig af denne Husindustri, dels i Hertugdømmet Slesvigs nordlige Del, hvor den beskæftigede som Hovederhverv 948 Kvinder; af disse boede 871 i Landdistrikterne, nemlig: 424 i Tønder Amt, 294 i Østerdelen af Haderslev Amt, 72 paa det adelige Gods Gram og 62 i Løgum-

¹⁾ Jvfr. Forfatterens Afhandlinger i Sønderjydske Aarbøger 1901, S. 104—141 og 1910, S. 206—239.

kloster Amt. Desuden var der et langt større Antal, der søgte en Bifortjeneste ved Knipleri, der i flere Egne af Kniplingsdistriktet var saa almindeligt, at næsten enhver Husmandskone og enhver Tjenestepige gav sig af dermed; det antages, at 8—10,000 fattige Mennesker paa denne Maade havde en Bifortjeneste.¹⁾

Man kan regne, at der aarlig blev forfærdiget for ca. 100,000 Rbd. Kniplinger, hvoraf en Fjerdedel medgik til at betale den fra Ulandet forskrevne Traad. Fire Femtedelen af hele Produktionen blev udført, den aldeles overvejende Del deraf gik til Kongeriget, især til København. I Aaret 1840 udførtes saaledes for 85,310 Rbd., deraf gik for 73,372 Rbd. til Kongeriget, Resten til Nordtyskland og Norge, men navnlig til Rusland.

En Del af Kniplerskerne arbejdede for Kniplingshandlernes Regning med Traad og Garn²⁾ og efter Mønstre, som leveredes dem af disse. Andre Kniplersker købte derimod den Traad og det Garn, som de brugte, og bestemte da selv Mønstret og solgte derefter deres Kniplinger til den, der betalte dem bedst. I begge Tilfælde gik den største Del af Fortjenesten i Kniplingshandlernes eller Kræmmernes Lomme. En Hovedaarsag til den lave Arbejdsløn var, at den fabrikmæssige Tilvirkning af Bobinet (Maskinkniplinger) i England var dreven til en saa høj Grad af Fuldkommenhed, at disse Maskinkniplinger kunde sælges til utrolig lave Priser.³⁾ Kniplerskerne kunde

¹⁾ Quartalsberetninger fra Industriforeningen i København V Aargang 1845 S. 109.

²⁾ Grunden i Kniplingerne var paa denne Tid i Reglen af Bomuldsgarn, Blomsterne eller Mønstret af Hørtraad.

³⁾ Jvfr. Forfatterens Afhandling i »Hist. Medd. om København 1924, S. 325—331.

i 1840, naar de forfærdigede ordinære Kniplinger, kun tjene 6—10 Rigsbankskilling daglig, og naar de kniplede fine Varer, fra 1 Mark til 20 Skilling daglig, og det uagtet tønderske Kniplinger var vidt og bredt kendte for deres Godhed. Naar Kniplerskerne ikke havde Tilhold hos Forældre eller Slægtinge — hvad der dog i Almindelighed var Tilfældet — kunde de ikke friste Livet uden ved Tilskud af Fattigvæsenet. Tanken om en Sammenslutning af Kniplerskerne til Forsvar for deres Interesser i Lønkampen var endnu ikke opstaaet. Det blev derfor nærmest Embedsmændene, der maatte tage sig af deres Sag.

En mere indgaaende Skildring af Forholdene i Kniplingsdistrikterne haves fra Slutningen af 1847. General Toldkammer- og Kommercekollegiet overdrog i de sidste Dage af Aaret 1847 Fabrikkontrollør i Altona Dr. phil. C h r. M. P o u l s e n at berejse de Distrikter, hvor Knipleriet endnu dreves i større Omfang, for at komme til nøjagtig Kundskab dels om denne Industris Tilstand og Betydning for de paagældende Egne, dels om de Indvendinger, som fra flere Sider rejstes imod denne Industri, dels om de Midler, hvorved Staten kunde virke til dens Fremme. Af denne Indberetning skal her meddeles nogle Ud-
drag.¹⁾ Dr. Poulsen skriver:

»Blandt de Byer, hvor der for Tiden kniples bedst, og mest, maa især nævnes: Møgeltønder, Højer, Daler, Emmerlev, Gallehus, Sejerslev, Visby, Ballum, Brede, Døstrup, Abild, Skærbæk, Brøns, Rejsby, Roager, Arnum, Spandet, Nørre Løgum,

¹⁾ Jvfr. Quartalsberetningen fra Industriforeningen i København IX. 1849, S. 32—38. Industri -og Fabrikfagets Journ. 1848 Nr. 164.

Arrild og Løgumkloster samt paa Rømø. Længere imod Øst er Fabrikatet ringere.

»De Kniplinger, der nu forfærdiges, henhører næsten alle til den Sort, som benævnes »Halvslags Bund«, og kun i ubetydelig Mængde lader enkelte Kniplingshandlere forfærdige Brabanter-, Ennaalet- og Flætter (Valencienne)-Bund.¹⁾ I tidligere Tid var Kunstfærdigheden blandt de slesvigske Kniplersker langt større; der tilvirkedes saavel brabantiske Mønstre som Kniplinger med Ennaalet-Bund for Bønderne i Hannover, Mecklenborg og Preussen; men disse bruger nu for største Delen vævede Kniplinger. Wulff i Brede søger igen at bringe Tilvirkningen af Valencienne-Kniplinger i Gang, hvoraf der kan ventes Afsætning til England; men der er for Tiden kun en eneste af de ældre Kniplersker, som er i Stand til at kniple dem. Silkeblonder lader kun Dines Hansen i Møgeltønder tilvirke. I Sønderjylland kniples kun paa Kniple-Skrinet, ikke paa Sækken som i Saksen.«

»Afsætningen fra de vestlige Distrikter er fornemlig i Hænderne paa Fabrikanter, som uddeler Mønstre og har nøje Kendskab til denne Industri; saadanne er: Joh. Hanquist i Tønder, D. Hansen og M. Madsen i Møgeltønder, Matthias Winther og Jens Wulff og Sønner i Brede og L. C. P. Hanquist i Løgumkloster. I de østlige Distrikter opkøbes Kniplingerne derimod udelukkende af de omvandrende, koncessionerede Kræmmere, hvis altfor stærke Tiltagen i Forbindelse med

¹⁾ Jvfr. Emil Hannover: Tønderske Kniplinger. Det danske Kunstindustrimuseums Udstilling 1908. Kbhvn. 1911.

deres Ukyndighed har indvirket højst skadeligt paa Knipleriet i disse Egne. Afsætningen er mere og mere bleven indskrænket til vort eget Land, især til Kongeriget; thi med Undtagelse af J. Wulff og Sønner i Brede har ingen Fabrikant betydelig Afsætning til Udlandet. Ved Prøverejser har Wulff og Sønner søgt at skaffe de tønderske Kniplinger Afsætning til fremmede Steder, saasom til Berlin, Amsterdam, Paris og London, men næsten uden Resultat, da det er saare vanskeligt saa fjernt fra det store Marked og ved Knipleriets nuværende ringe Omfang at konkurrere med de udenlandske Mønstre, der saa ofte veksler. Afsætningen har dog i de sidste to Aar (1846 og 1847) været meget god, og Arbejdslønnen er derved stegen 25—30 pCt. Den stigende Afsætning hidrører fortrinsvis fra den danske Bondes tiltagende Velstand, thi Udførselen af Kniplinger til Udlandet har ikke været i Tiltagende«.

»Der gives mange, som anser Knipleriet for mere skadeligt end gavnligt, og denne Anskuelse er navnlig udtalt af Statistikeren Adolph Frederik Bergsøe i »Den danske Stats Statistik«,¹⁾ ligesom den finder Medhold hos den største Del af Gejstligheden og af Bondestanden i Kniplingsdistrikterne.«

»Man har saaledes anført imod Knipleriet, at der er et stort Misforhold imellem Forarbejdernes og Forhandlernes Fortjeneste; medens hine kun har et tarveligt Udkomme ved deres udholdende Arbejde, kan disse i faa Aar erhverve sig Formue og ikke sjældent Rigdom, naar Afsætningen er god. Denne Anke er for saa vidt rigtig, som enkelte Kniplings-

¹⁾ Andet Bind, S. 346—48, jfr. Quartalsberetninger fra Industriforen. i København VI, 1846, S. 109 f.

handlere i forholdsvis kort Tid har erhvervet sig Formue ved Kniplingshandelen; men Knipleriet har dette tilfælles med en stor Del andre Industriegrene. Hvad der fra Statens Side er sket for at bøde herpaa, har ikke vist sig ganske hensigtsvarende; thi om end Forøgelsen af Antallet af Bevillinger til at drive Bissehandel med Kniplinger har virket noget til at hæve Kniplerskernes Lønninger, saa har denne Foranstaltning paa den anden Side haft en skadelig Indflydelse paa Knipleriets Fuldkommengørelse, da der ikke stilles nogen Fordring til Bissekræmmernes Kyndighed i Faget.«

»Der er ogsaa rejst den Anke imod Knipleriet, at Sundheden, især hos de unge Piger, som er i Opvækst, lider under det stillesiddende Liv, Kniplersken fører, og den bøjede Stilling, hvori Arbejdet udføres. Hertil er at bemærke, at, hvis Knipleriet drives som eneste Næringsvej, maa uden Tvivl vedkommendes Sundhed lide derunder. Der fandtes ogsaa for en Del Aar tilbage mange brystsvage og forvoksede Mennesker i Kniplingsegnen, hvorimod Befolkningen nu er sundere og stærkere, hvilket især har vist sig ved Sessionerne, og denne heldige Forandring vil man tilskrive Knipleriets Aftagen, men vistnok med Urette. Vel kan et enkelt Pigebarn blive forsat i Væksten og lide Skaar paa Sundheden ved at bindes alt for strængt til Kniplerskrinet; men dette hører ganske sikkert nu til Sjældenhederne, og noget saadant kan lige saa vel ske ved andre Beskæftigelser, hvis Kræfterne i den tidlige Alder anstrænges over Ævne. Det maa heller ikke lades upaaagtet, at Forholdet stiller sig forholdsvis ugunstigt for Knipleriet derved, at de sygelige og vanføre

Børn, der ikke egner sig til sværere Arbejde, især er henviste til denne Beskæftigelse.«

»Det siges ogsaa, at Kniplerskerne i Almindelighed bliver maadelige Husmødre: Denne Indvending har for en stor Del tabt sin Vægt nu, da denne Industri i Almindelighed kun drives som en Bibe-skæftigelse af de fattigere Klasser, uden at gribe forstyrrende ind i deres Husholdning.«

»Endelig har man sagt, at der, hvor Knipleriet drives, opstaar der Mangel paa kvindeligt Tyende, idet arbejdende Hænder drages bort fra Agerbruget, hvilken Mangel da erstattes ved Indvandring af Tjenestepiger fra de nordlige Distrikter, især fra Nørrejylland, og at disse benytter denne Mangel paa Arbejdskraft til at opnaa højere Løn, end der gives det kvindelige Tyende i andre Egne af Landet.«

»Denne Indvending er uden Betydning, hvis det iøvrigt erkendes, at Knipleriet er almennyttigt; i saa Fald maa den forhøjede Løn snarere anføres til Gunst for Knipleriet, som saaledes middelbart indvirker gavnligt paa de tjenende Klassers Kaar.«

I Stedet for at det tidligere for største Delen var Gaardmændenes Koner eller Døtre, der beskæftigede sig med Knipleri, blev dette Haandarbejde nu kun udøvet af de fattigere Klasser paa Landet, Husmands og Indsiddersfamilier.

Samtidigt hermed foregik der en ganske tilsvarende Forandring med Kniplingshandelen, idet Antallet af Bissekræmmere tiltog, medens Tallet paa de større Kniplingshandlere var i stærk Tilbagegang, saaledes at der i Fyrrerne kun var en af disse tilbage i Tønder By og i Egnen Nord for Tønder i alt

fem, hvoraf kun de tre betød noget; man kan derfor ikke undre sig over, at særlig de større Kniplingshandlere (Fabrikanterne) klagede højlydt over Kniplingsindustriens Tilbagegang. I Stedet for selv at tage Sagen i deres Haand, gik de til Regeringen med deres Klager og Forslag til Ophjælpning af Kniplingsindustrien. Der var tre Midler, som de satte deres Lid til, og til hvis Gennemførelse de søgte Regeringens Støtte: først og fremmest foreslog de en Ophævelse eller Indskrænkning af Bevillingerne til at drive Bissehandel med indenlandske Kniplinger, dernæst vilde de sikre sig Lovbeskyttelse for nye Mønstre, og endelig søgte de at faa Statsunderstøttelse til Oprettelsen af Knipleskoler. Motiveringen af Kniplingshandlernes Forslag giver ikke blot et Begreb om deres Sindelag og Stemning overfor de andre Led i denne Industris Organisme. men indeholder ogsaa en Del Oplysninger af Værdi om Tilvirkningens Teknik og Afsætningens Vilkaar.

Der foreligger Udtalelser fra tre Kniplingshandlere, af dem skal her kun anføres den enes, som baade giver de bedste Oplysninger og synes at være den ærligste af dem. I December 1840 afgav Kniplingshandler J e n s W u l f f i Brede til Stiftamtmanden i Ribe Greve Sponneck en Betænkning om det gamle Stridsspørgsmaal om Bissehandelen med tønderske Kniplinger var til Gavn eller Skade for den indenlandske Kniplingsindustri.

Som gavnlige Virkninger fremhæver Wulff følgende Punkter:

Mere Konkurrence til Kniplerskens Fordel, da hun finder flere Aftagere og ej saa meget er afhængig af enkelte Købere.

Forøget Afsætning, idet mange ved Bissehandelen fristes til at købe, som ellers vilde undslaa sig herfor, eller mulig købe andre Ting af fremmed Tilvirkning.

Opkøb af ringere Varer, som Kniplersken næppe vilde kunne sælge til de større Fabrikanter, men som Bissekræmmerne nok ved at anbringe.

Som skadelige Virkninger anfører han derimod, at Bissekræmmerne paa Grund af deres mangelfulde Uddannelse i Faget ikke kan bedømme Varernes Værdi saa lidt som Arbejdets Fuldkommenhed eller Mangler,

at de ikke kender, hvilken Traad der udfordres, og derfor oftest leverer enten for fin eller for grov Traad, hvorved Kniplingerne forvanskes,

og at de ikke kan levere nye Mønstre, men lader alt blive ved det gamle, eller søger at tilegne sig andres Mønstre.

Følgerne heraf bliver efter hans Mening, at Kniplerskerne for en Del ikke gør sig saa megen Umage, som i tidligere Tid, for at levere fortrinligt Arbejde, da de hos ukyndige kan anbringe deres Varer, om de end er af ringere Beskaffenhed, endvidere at Kniplingerne forvanskes ved Anvendelse af uegnet Traad, og at de virkelig sagkyndige taber baade Lyst og Mod til fremdeles at skaffe nye Mønstre efter Tidens Smag, da de kun bliver et Rov for andre, idet Lovbeskyttelse mangler her.

Skønt der saaledes efter hans Mening er mere, der taler imod end for Bissehandelen med Kniplinger, kan han dog, som Forholdene er, ikke tilraade, at den bliver o p h æ v e t; thi mange Afsætningskilder vilde derved blive lukkede, og paa mange Steder,

hvor Handelen næsten ene er i Bissekræmmernes Hænder, vilde den flittige Kniplerske komme i stor Forlegenhed med sine Varer, forgæves søge Købere og komme i Nød og Elendighed, for ikke at tale om, at det vilde være uretfærdigt at berøve de mange Bissekræmmere deres Næringsvej og sætte dem ud af deres Virksomhed. Vesteregnen fra Tønder til Ribe vilde maaske kunne undvære Bissehandelen, da her Fabrikanter med mere udbredte Forbindelser virker; hvorimod Østeregnen, Haderslev Amt, kun har Bissekræmmere, som opkøber Kniplinger. De Varer, som her forfærdiges, egner sig, saavel hvad Mønstrene som det udførte Arbejde angaar, kun til Forbrug i de danske Provinser, ikke for Hertugdømmerne eller til Udførsel til fremmede Lande. Her vilde derfor opstaa stor Elendighed, hvis Bissehandelen blev ophævet.

Derimod anser Wulff det for ønskeligt at indskrænke Bissehandelen, derved at der for det første ikke meddeles nye Bevillinger, og at der for Fremtiden ved Udstedelsen deraf bliver taget mere Hensyn til Sagkundskab hos de vedkommende.

I en anden Betænkning af 19. Oktober 1841 udtaler Jens Wulff sig udførligt om Nødvendigheden af at indføre Lovbeskyttelse for Ejendomsretten til Kniplingsmønstre.¹⁾ Idet han forsvarer Fabrikanternes Sag, giver han tillige et Indblik i denne Industris Organisation, Drift og Virkemaade. Han siger bl. a.: »Det er nu omstunder saare vigtigt at holde Skridt med Tiden, og det er især Tilfældet med en Luksusartikel som Kniplinger. Modens forandrede Smag fordrer stadigt nye

¹⁾ Industri og Fabrikfagets Journal 1841 Nr. 1236.

Mønstre, hvilket paaagtes mere end selve Varernes Beskaffenhed; kun ved nye smagfulde Mønstre er det muligt at konkurrere med Udlandet og sikre vor Egn Afsætningen af en Husflidsfrembringelse, der giver saa mange Mennesker Brødet.«

»Vi staar unægtelig heri meget tilbage. I Udlandet pønser man bestandig paa nye, forandrede Mønstre, medens det hos os for det meste bliver ved det gamle, eller vi maa hjælpe os med, hvad Udlandet falbyder os, og disse Mønstre bliver gamle og kommer af Brug, før vi kan levere dem. Mønster-tegnere har man ikke her, og sjældent leveres hos os noget originalt. Savnet af duelige Opslagerinder : dem, der bringer Tegninger i Mønster,¹⁾ bliver med hvert Aar større: de gamle dør, og der kommer ingen, som kan præstere noget, i deres Sted.«

»Denne Tilbagegang kan kun standses derved, at Fabrikanten opmuntres til at anskaffe nye Mønstre, der kan fremhæve vort Fabrikat og give det et Særpræg, og til at lade Kniplersker oplære til grundigt at forstaa Kunsten at kniple efter Tegning. Dog, dertil udkræves et betydeligt Offer af Tid og Penge, og naar der ingen Lovbeskyttelse findes for, hvad Fabrikanten med Opofrelser har været saa heldig at tilvejebringe (thi man kan godt sige, at af ti Mønstre lykkes kun et); naar han maa se andre høste, hvad han har saaet, og sine Frembringelser prisgivne for enhver, hvad skal da opmuntre ham til at gaa videre paa en Vej, der fører til et saa usikkert Maal?«

¹⁾ Opslagerinde, af: at slaa op : efter Tegning udarbejde den første Tak eller: at bringe Tegningen i Mønster.

»Kun Arbejdsævnen er Kniplerskens, Mønstret derimod Fabrikantens Ejendom; saa vel Billighed som Retfærdighed kræver, at enhver Ejendomsret sikres og beskyttes.«

»Saaledes var det ogsaa for 50 Aar siden og endnu længere tilbage i Tiden; Kniplingshandlerne vidste den Gang at gøre deres Ret gældende — om det skete efter Lovbestemmelse eller blot Vedtægt, kan jeg ikke sige —. I Sachsen har man det saakaldte *Kloppelemandat*, der bestemmer begge Parter's Rettigheder og Pligter. Imidlertid bør Kniplersken ikke ved nogen Lovbestemmelse gøres mere afhængig af Fabrikanten end højst nødvendigt, men have og beholde sin fulde Frihed til at arbejde for den, der lønner hende bedst; kun skulde hun holdes fra at begaa et Slags Tyveri.«

»Naar derfor en Pige vil søge sig en anden Kræmmer, da bør hun først aflevere sine færdige Kniplinger med Prikkebrev¹⁾ og Tak²⁾ til den, hun har arbejdet for, og lade sig give et andet Mønster af sin nye Arbejdsgiver. Det skulde være hende strengt forment at afklippe Prøver og sælge dem til andre, hvilket nu desværre daglig sker.«

For at belyse, hvilke Misbrug der gik i Svang, og hvor mange Rænker der brugtes for paa en ufor-svarlig Maade at tilvende sig andres Mønstre, anfører Jens Wulff følgende Eksempel:

»En Kniplergige, boende i Nørre Løgum, havde forrige Aar faaet et nyt Mønster, som min Søn havde tegnet og ladet opslaa. Nu kom der en Kniplings-

¹⁾ Prikkebrev er et Stykke Pergament, hvori der efter Mønstret prikkes Huller, for heri at sætte Naalene.

²⁾ Tak betyder en Prove, som Kniplersken arbejder efter.

handler, som løber flittigt omkring imellem Kniplerskerne uden dog at købe stort, ind til hende ved forrige Aars Udgang, ser hendes Mønster og finder det smukt; han frister hende til at sælge en Tak, han vilde betale hende godt; men hun afslaar dette. Nu beder han om at lade ham faa et Stykke af hendes Kniplinger og lover at give hende 4 lybske Skilling mere for Alenen, end hun faar hos sin Kræmmer, men Pigen siger nej. Han gaar, men kommer efter nogle Dages Forløb igen, og da denne Kniplerske tillige prikkes Breve, hvorved der tjenes mere end ved at kniple, giver han hende et Mønster, som skulde prikkes. Hun sætter nu sit Knipleskrin til Side, begynder at prikke, medens han tager sin Tegnebog op af Lommen og skriver noget deri. Efter nogen Tids Forløb ser den opmærksomme Pige, at Kræmmeren er i Færd med at aftegne hendes Mønster; hun springer op, kaster Dækket over sit Knipleskrin og udraaber: Føj, skam Dem noget; dette er jo at stjæle. Skamfuld maatte nu den listige Kræmmer afstaa fra sit Forehavende; men en saadan Troskab som hos denne Pige, finder man sjældent i Israel.«

Den Lovbeskyttelse, som Wulff vil have indført, skal dog kun gælde for nye Mønstre, som Fabrikanten enten selv har tegnet eller ladet tegne eller skaffet sig fra Udlandet. Slige Mønstre skulde han have Patent eller Eneret paa for tre Aar, hvilket gennemsnitlig vilde være tilstrækkeligt til at erstatte, hvad Anskaffelsen har kostet ham. Over gamle Mønstre skulde Kniplersken have fri Raadighed og kunne sælge dem, til hvem hun vilde, kun maatte hun ikke afklippe Takker eller Prøver.

For at skelne mellem nye og gamle Mønstre skulde Fabrikanten være pligtig til at føje til Pigens Traadseddell¹⁾) en trykt Billet af omtrent følgende Indhold:

»Nr.... N. N. har af mig underskrevne modtaget et nyt Mønster, som jeg har ladet tegne og opslaa (eller: som efter mit Vidende ikke før her i Egnen er forarbejdet), hvilket hun har paataget sig at kniple, og forpligtes hun ved denne Billets Modtagelse til ikke at sælge noget deraf enten i større eller mindre Dele til nogen anden, ej heller lade det attegne, og vil hun ikke kniple det længere, da at levere sit færdige Arbejde med Prikkebrev og Tak tilbage«.

.....den.... 18.. (Underskrift).«

Hvis en Fabrikant paa sin Bekostning lod nogen oplære i Udlandet enten til at tegne Mønstre eller slaa dem op, og andre Fabrikanter skulde ønske at benytte denne Persons Færdighed og Talent, da burde de ogsaa tage Del i Omkostningerne og først underhandle om en billig Godtgørelse, førend de fik Ret til at beskæftige en saadan Person.

Medens de to første Forslag fra Kniplingshandlerne ikke fandt nogen Støtte hos de Embedsmænd, der fik dem til Betænkning, gik det anderledes med det tredje Forslag om Oprettelse af Kniplerskoler med Understøttelse af Industrifonden.

¹⁾ Paa Traadseddelen eller Arbejdsseddelen staar skrevet Pigens Nr., hendes Navn, Traadens Nr. med Prisen paa hendes Arbejds løn pr. Alen, underskrevet af Fabrikanten med Dag og Datum, og det er en stiltiende Forpligtelse for Fabrikanten at modtage de Kniplinger, som er forsynet med et saadant Bevis, selv om Prisen variere

Fabriksdirektør, Etatsraad Rawert, som i 1845 berejste Kniplingsdistrikterne i Sachsen og Bøhmen, fik Interesse for slige Skoler og foranledigede, at Kommercekollegiet sendte Fabrikkontrollør Poulsen fra Altona til Nordslesvig for at undersøge, om den af Etatsraad Rawert foreslaaede Oprettelse af Knipleskoler kunde antages at have en saadan Betydning for Knipleriet, at der kunde være Anledning til at yde et Bidrag dertil af Statskassen.

Efter at have undersøgt Forholdene paa Stedet, gjorde Fabrikkontrollør Poulsen sig til Talsmand for denne Sag, og da dette Indlæg er skrevet af en almindelig anerkendt dygtig Mand, meddeles her et Uddrag deraf. Hans Konklusion er denne: »Det er ikke usandsynligt, at Knipleriet og især dets tekniske Fuldkommenhed er alvorlig truet, hvis der ikke fra Regeringens Side ved Oprettelsen af Knipleskoler sørges for, at der vedligeholdes den Grad af Færdighed, hvormed det endnu øves, og at denne udvikles videre efter Tidens Fordringer.«

Han begrundet det saaledes:

»Ligesom det ved mange andre Haandarbejder i Almindelighed er det første Grundlag, der betinger den Grad af Duelighed, der kan naas i Fremtiden, saaledes gælder det ogsaa her: Flere ældre Kniplersker omtalte med Tilfredshed den Færdighed, de i Barndommen havde opnaaet i Knipleriet, og som en 20 til 30 Aars Tjeneste ikke havde gjort dem uskikkede til at genoptage, og som satte dem i Stand til fremdeles at erhverve et anstændigt Udkomme. Mange fattige Børn, der nu gaar om og betler, vilde ved Oprettelsen af Knipleskoler vænnes til Orden og Arbejdsomhed. Fra Forældrenes Side vilde saadan-

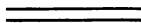
ne Skoler næppe finde Modstand, da de nu, hvis de vil forskaffe deres Børn Færdighed i at kniple, ej alene maa betale Lærepenge til en Lærerinde for hvert nyt Mønster, men desuden bidrage til Lys og Brændsel. Knipleskolerne vilde være en Velgerning for de lavere Klasser af Landbefolkningen, idet de skaffer Børnene et sundere Arbejdsrum. Undervisningen i Fællesskab vil opmuntre og ans pore Børnene og give dem Lejlighed til under Opsigt og Vejledning af en kyndig Lærerinde, der udelukkende beskæftiger sig med Undervisningen, at opnaa langt flersidigere og grundigere Uddannelse i Knipleriet end det kan være Tilfældet, hvor Lærerinden driver sit eget Arbejde i Forbindelse med Undervisningen. Wulff i Brede har allerede indrettet to saadanne Skoler, hvoraf den ene i Nørre Sejerslev har god Fremgang. Den bestyres af en Lærerinde, der underviser 16 til 20 Børn fra otte til tolv Aars Alderen, de ser friske og muntre ud og finder stor Tilfredsstillelse i deres fælles Læretimer, hvis Begrænsning er saaledes, at det siddende Arbejde ikke kan udøve nogen skadelig Indflydelse paa Børnenes legemlige Udvikling.«

Dr. Poulsen mener altsaa, at Oprettelsen af Knipleskoler i det nordvestlige Slesvig burde understøttes af Staten; men han hævder tillige, at man maatte undgaa ved disse Skoler at fremkalde Fabrikarbejdere, saaledes som det var sket ved de af den sachsiske Regering i Erzgebirge oprettede Knipleskoler. Det var derfor aldeles nødvendigt, at de ikke blev stillede under Kniplingsfabrikanternes Opsyn og Ledelse. Det burde ikke tabes af Syne, at deres Hensigt her kun skulde være at give fattige

Forældres Børn Lejlighed til uden Skade for deres Skolegang og uden Fare for deres Sundhed at opnaa en Færdighed, hvis Udøvelse kunde sikre dem imod Mangel, og som de under alle Omstændigheder kunde ty til i de ældre Aar, hvis de var udsatte for at falde det offentlige til Byrde, og dernæst at forhindre en allerede højt udviklet Husflidsindustri, fra at gaa til Grunde.

De Foranstaltninger, som kunde træffes fra Statens Side, vilde efter Dr. Poulsens Mening ikke medføre nogen betydelig Bekostning, hvis der foreløbig kun blev oprettet fire Skoler til Forsøg. Efter Raadførelse med kyndige Mænd i Kniplingsegnen, ansaa han Møgeltønder, Nørre Sejerslev, Skærbæk og Arnum som de mest passende Steder for disse Forsøgsskoler.

Der kom imidlertid foreløbig ikke noget ud af Sagen. Dr. Poulsens Beretning er dateret Altona den 18. Februar 1848. Godt en Maaned senere udbrød Oprøret, og Treaarskrigen begyndte; man fik andet at tænke paa.

Den sønderjydske Udstykning

1920—1928.

Af **Tage Nissen.**

Da Udstykningen i Sønderjylland omfattes med Opmærksomhed Landet over og langt ind i Fremtiden vil have særlig Interesse, har jeg med nærværende Statistik søgt at tilvejebringe en samlet Oversigt over, hvad der siden Genforeningen og indtil nu (Udgangen af 1927) er foretaget af Udstykninger, samt de enkelte Udstyknings Forløb, udtrykt ved Brugenes Størrelse, Bonitet, Jordpris eller Værdi samt Statslaanene.

Af nærværende Statistik vil det da fremgaa, at der i Sønderjylland siden Udstykningernes Paabegyndelse i 1922 er oprettet ialt 431 Statshusmandsbrug, samt udstykket 52 Tillægsparceller.

Af de 431 Brug er 257 oprettet efter Loven af 4. Oktober 1919, idet 188 er udstykket fra Domænerne, 42 udstykket som Erstatning for udstykningspligtig Lensjord paa Fyn, og endelig 27 udstykket af anden Statsjord.

De øvrige 174 Brug er udstykket efter Lovene af 22. Juni 1917 og 29. Marts 1924, idet 36 Brug er udstykket af den sønderjydske Udstykningsforening, 54 Brug af den fynsk-sjællandske Udstykningsforening,

4 Brug af Ribe Amts Udstykningsforening; og endelig 80 Brug oprettet enkeltvis Landsdelen over.

Naar det i det hele taget har været mig muligt at samle dette meget omfattende Materiale, skylder jeg i første Række Tak til de Herrer Amtskommissionsformænd Jørgen Petersen, Sommersted, Jakob Michelsen, Aabenraa, Mads Warming, Raahede, og Chr. Becker, Asserballe, der alle har vist stor Imødekommenhed og Interesse.

Iøvrigt er det foreliggende Materiale korrigeret og fyldestgjort gennem Oplysninger, indhentet hos Udstykningsforeningerne, Skyldsraadsformændene og Sogneraadsformændene.

Naar det ikke i alle Tilfælde er lykkedes mig at udfylde Rubrikerne, skyldes det, at jeg ikke paa overkommelig Maade har kunnet skaffe mig Adgang til det nødvendige Materiale. Saaledes fattes Oplysninger om Jordprisen for de enkelt oprettede Brug i Tønder Amt, idet den Protokol, som Amtskommissionsformand Mads Warming havde ført over nævnte Brug, er gaaet tabt ved en Brand. For en Del Brug efter Loven af 4. Okt. 1919 savnes Oplysninger om Jordværdi, idet Brugene endnu ikke er skyldsat.

**Udstykkede Domæner i Haderslev Amt.
»Pamhule« — Aar 1924—25.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi kr.</i>	<i>Statslaan kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Heinrich Petersen	6,00	63,04	7,300	12,000	4. Okt. 19	
Andreas N. Hansen	5,99	62,54	7,100	—	—	
Fr. Andersen Lensch ...	5,81	61,02	7,100	—	—	
Leonhart Nissen	5,95	60,66	4,500	—	—	
Peter Sv. Holm	7,17	93,42	8,700	—	—	
Hans Chr. Nygaard ..	7,39	83,41	8,800	—	—	
Peter Andreasen	7,63	69,28	7,800	—	—	
Rasmus Jørgensen	6,48	64,66	7,600	—	—	
Lauritz A. Larsen	6,76	57,76	7,800	—	—	
Frederik Mathiesen ...	6,73	59,14	7,900	—	—	
Peter Petersen	6,76	63,56	7,900	—	—	
Poul Chr. Herbst	7,93		7,900	12,500	—	1925-26
J. P. Lund				—	—	—

**Magelæg til Lensafløsning.
»Olufskjær« — Aar 1925—26.**

Johannes Petersen	7,75			12,500	4. Okt. 19	
Jakob Feddersen	8,20	50,01	9,700	—	—	
Franz Schulz	8,80	54,67	10,600	—	—	
Lars P. Larsen	5,00			—	—	
Niels Poulsen	5,95			—	—	
Carl Appel	5,56			—	—	
Alfred Hansen *	5,50			—	—	
Frederik Dramm	6,30			—	—	
Martin Egtved	6,80			—	—	
Jørgen Nielsen Winther.	6,70			—	—	
Christian Sand	6,70			—	—	
Mathias Sand	6,70			—	—	
Jørgen Kael	5,85	81,06	7,700	—	—	
Niels Dickmann	5,85	80,96	6,800	—	—	
Mathæus Andersen ..	5,85	81,39	6,800	—	—	
Jens P. Schmidt	5,60	78,22	6,700	—	—	
Hans Chr. Emiliussen *	7,50			—	—	
Jens M. Søeberg	6,00			—	—	

*) Folk nordfra.

**Udstykkede Domæner i Haderslev Amt.
»Trummersgaard« — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag Tkalter</i>	<i>Jordværdi (jordpris) Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Bemærkn.</i>
Andreas Christensen ...	7,65	46,52	10,709	18.000	<i>Lov 22. Juni</i>
Fr. W. Kühn	6,17	39,27	6,300	11,500	<i>Lov 4. Okt. 19</i>
Karl H. Dinesen *	6,35	43,12	6,400	—	
Theodor Bjerg	6,96	54,68	7,100		
Chr. Soehrd	6,91	40,01	6,400		—
Johannes E. Johansen * ..	7,03	62,75	7,200	—	—
Jens Schmidt	7,24	43,54	5,700		—
David L. Sørensen *	10,03	57,07	7,500	—	
Johan Fr. Kisendahl ..	10,56	62,31	7,800	—	
Carl Skøtt	7,84	70,35	9,400	—	
Peder Schmidt	10,06	55,93	7,400	12,000	<i>1924</i> —
Niels O. Bil *	9,95	53,48	7,400	—	

Udstykningen »Bramsgaard« — Aar 1923—24.

Johannes Christensen	6,28	47,64	6,900	11,500	<i>Lov 4. Okt. 19</i>
Lauritz Frederiksen ...	7,24	39,67	6,000	—	
Jens Hansen Kramer	7,53	67,60	7,500		
Hans Chr. Nissen	8,16	46,14	6,800	12,000	<i>1924</i> —

3 Tillægsparceller

**Udstykkede Domæner i Haderslev Amt.
»Lundsgaard« — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Jeppé J. Bordorf	7,98	37,25	7,000	11,500	4. Okt. 19	
Anders Skanderup	7,97	37,46	7,000			
Th. M. N. Dahl	10,08	34,38	6,500			
Hans Buhl	9,94	28,31	6,000			
C. Chr. Backmann	9,98	35,65	6,500	—	—	
Jes F. Thiesen	10,61	47,74	8,000			
Peter Simonsen	9,97	46,84	8,000			
Jørgen Dahl *	15,91	40,64	7,300			
Niels Gabriel Backmann	16,03	36,20	6,700			
P. M. Christensen	10,10	47,49	7,500			
<i>6 Tillægsparcer</i>						
Chr. J. Jensen	8,04	29,03	^{Jordpris} 7,500 Kr.	18,000	22. Juni 17	

Hørlykke — Aar 1924—25.

			^{Jordpris} Kr.			
Anders Chr. Poulsen ...	8,79	33,77	8,000	18,000	22. Juni 17	
Lorenz Chr. Andresen	8,90	39,59	4,800	12,000	4. Okt. 19	
Nis P. Schmidt	9,15	32,71	5,800	—	—	
Johannes Hansen	10,81	34,75	5,100	—	—	
Hans Ravn	8,90	32,70	5,600	—	—	
Jacob Chr. Rasmussen*	11,72	30,91	4,000	—	—	
Anton Thiesen	10,02	32,44	4,600	—	—	

1 Tillægsparcél

»Terpgaarden« — Aar 1923—24.

Aage Jensen Holm *	17,32	77,78	11,000		4. Okt. 19	
Johannes J. Dreyer ...	7,54	39,16	5,500		—	
Mads Fogh			7,100			<i>Tillægsp.</i>
Hans Smith			2,800			

Udstykkede Domæner i Haderslev Amt.
»Keldet« — Aar 1926—27.

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Erik Jensen Ravn	5,84	85,23		10,500	4. Okt. 19	
Hans J. Fr. Hansen ...	5,79	73,46		—	—	
Ferdinand Dinesen ...	5,90	80,58		—	—	
Mads Rasmussen	5,85	72,22		—	—	
Poul N. Boysen *	6,00	80,47		—	—	
Hans P. Christensen ..	5,69	80,31		—	—	
Thomas P. Biel *	5,58	82,72		—	—	
Anders Jørgensen	5,81	88,45		—	—	
Thomas Pedersen *	5,88	67,32		—	—	
Henrik M. Sørensen * ..	5,94	64,83		—	—	
Anton Chr. Smith	5,79	75,97		—	—	
Jokum N. Grodt	5,56	78,33		—	—	
Hans Riggelsen	5,66	79,77		—	—	
Hans M. Asmussen * ..	5,76	75,46		—	—	
Peter Weber	6,74	69,25		—	—	
Jens H. Deger	7,94	74,11		—	—	
Andreas Friis	5,78	73,22		—	—	
Fester Peter Laasholdt .	7,19	68,85		—	—	
Edward P. Beck	6,88	77,67		—	—	

1 Tillægsparcel

»Juhlsminde« — Aar 1927—28.

Anton Budde	6,57	49,66		9,500	4. Okt. 19	
N. Chr. Af. Henningsen*	6,76	60,98		—	—	
Aksel Haakonson	6,75	50,90		—	—	
Thomas Petersen Dahl	6,59	53,93		—	—	
Marius Nielsen	7,44	51,68		—	—	
Jens Chr. M. Jørgensen .	7,96	49,89		—	—	
Andreas Olafson Stycke	8,25	43,56		—	—	
Peter Petersen Følk ...	8,25	58,65		—	—	
Christen Chr. Stoiholm *	7,74	47,82		—	—	
J. Johansen Christensen.	7,46	36,92		—	—	
Erik Moth *	9,77	87,80		—	—	
Sigurd Moth *	8,85	83,16		—	—	
P. Svenningsen Petersen*	8,39	60,16		—	—	
Aksel Kr. Langpap *	6,60	46,57		—	—	

4 Tillægsparceller

**Udstykkede Domæner i Haderslev Amt.
»Nygaard« — Aar 1927—28.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Anders Jensen Nygaard	9,15	44,58	6,800	9,500	4. Okt. 19	
Heinrich August Fliege	9,73	27,05	5,600	—	—	
And. Petersen Rosenberg	10,00	37,99	5,700	—	—	
Niels Larsen Nielsen	10,03	48,71	6,000	—	—	

2 Tillægsparceller

»Mandbjerg« — Aar 1926—27 og 27—28.

			¹⁹²⁶⁻²⁷			
Jørgen J. Schmidt	8,72	35,62	3,800	10,500	4. Okt. 19	
Ejnar V. J. Clausen *	11,06	23,03	3,300		—	
Niels Jensen *	8,73	19,31	2,800	—	—	
Christian Christensen	11,00	25,82	4,700	—	—	
Hans N. Jokumsen	15,65	43,71	5,900	—	—	
Christian Nielsen	11,03	20,66	4,100	—	—	
			¹⁹²⁷⁻²⁸			
Magnus Chr. Johannsen	10,12	37,38	4,200	9,500		1927-28
Ejnar M. Lauesen *	9,94	29,75	3,900	—		
Laurids Johannsen	10,07	28,50	3,800	—		
Martin Chr. Atzen	9,08	19,27	3,400	—		

»Christiansdal« — Aar 1927—28.

H. Johannsen Jespersen	6,05	47,11		9,500	4. Okt. 19	
Peter Hansen	6,36	48,61		—	—	
Chr. Nissen Iversen	6,98	53,12		—	—	
Chr. Jensen	6,83	52,69		—	—	
Peter Petersen Juhl	7,83	38,10		—	—	
Jens Peter Kahl	10,23	33,68		—	—	
Frode Wolf	8,87	41,70		—	—	

2 Tillægsparceller

**Udstykning efter 4. Okt. Loven i Aabenraa Amt.
»Kiding« — Aar 1926—27 og 1927—28.**

Lensafløsning

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Hans Chr. Knudsen ...	6,93	61,81	8,000	10,500	4. Okt. 19	1926—27
Kristen Brodersen	7,03	66,09	8,000	—	—	—
Carl F. Joachim	6,99	65,74	8,500	—	—	—
Gustav Reitz	6,48	66,20	8,000	—	—	—
Jens Petersen Schmidt .	6,48	71,44	8,000	—	—	—
Niels Jørgensen *	6,75	63,54	8,000	—	—	—
Hans P. Jessen	6,78	63,74	8,000	—	—	—
Kurt J. Schurizeck	6,76	63,54	8,000	—	—	—
Hans Boysen Roth	6,76	63,59	8,000	—	—	—
H. Fr. Jensen Schmidt ..	7,49	70,41	8,700	—	—	—
Peter Clausen	6,90	59,21	7,200	—	—	—
Michael Jensen	6,96	59,14	7,000	—	—	—
Julius Jensen Schmidt ..	6,93	55,23	7,000	—	—	—
Peter Nielsen	6,94	58,55	7,000	—	—	—
Anton Chr. Christensen *	5,98	56,28	6,300	9,500	—	1927—28
Chr. Schmidt	6,07	57,15	6,800	—	—	—
Chr. Har. Soll	6,04	56,84	6 800	—	—	—
Andreas Popp	7,22	67,96	8,500	—	—	—
Johan Moltsen	7,26	68,33	8,000	—	—	—
Martin Hansen*	7,37	61,36	8,000	—	—	—
Ludwig Autzen	7,28	62,01	8,100	—	—	—
Carl Christensen	7,20	66,57	8,000	—	—	—
Søren Rerup	8,99	61,87	9,500	—	—	—
L. P. Autzen	7,24	67,52	8,100	—	—	—

**Udstykninger efter Lov 4. Okt. 19 i Aabenraa Amt.
»Kollund« — Aar 1922—23.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Jørgen Jessen	10,27	27,14	5,200	12,000	4. Okt. 19	
Peter Jepsen	9,14	27,14	5,000	—	—	
Carl Thornholm	8,88	33,33	4,700	—	—	
Boy Steimle	20,29	38,91	7,500	—	—	
Jens P. Clausen	10,09	26,97	4,800	—	—	
Johan Lund	10,04	32,52	5,000	—	—	

»Aarup« — Aar 1923—24 og 1924—25.

Jørgen Jørgensen	8,78	40,52	8,000	11,500	4. Okt. 19	1923—24
Martin Olesen	8,29	39,98	7,500	—	—	—
Conrad From	8,30	43,12	7,500	—	—	—
H. F. Spetzler	8,29	49,81	7,000	—	—	—
Jens Fastrup *	8,25	51,75	7,500	—	—	—
Niels Madsen	8,80	59,55	8,000	—	—	—
Chr. Rossen	8,83	59,14	7,700	—	—	—
Johannes Petersen	8,80	39,63	8,000	12,000	—	1924—25
Joachim Petersen	7,86	44,33	8,000	—	—	—
Chr. Petersen	7,90	44,53	7,500	—	—	—
Albert Schneiderei	7,88	43,20	8,000	—	—	—
Jørgen Nissen	8,47	41,29	8,000	—	—	—
Nis P. Nissen	7,94	42,01	7,500	—	—	—

**Udstykket Domæne i Aabenraa Amt.
»Fiskebæk« — Aar 1925—26 og 1926—27.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Niels P. Hansen	7,97	117,42	9,500	12,500	4. Okt. 19	1925—26
Hans J. Jørgensen	7,52	112,90	10,000	—	—	—
Hans Fr. Røhden	6,54	100,56	9,500	—	—	—
Jens Jensen	6,05	92,68	8,800	—	—	—
Hans Frost	6,02	87,28	8,700	—	—	—
Hans Hansen	6,66	77,98	8,700	—	—	—
Jørgen Clausen	6,26	83,47	9,000	—	—	—
Claus Steffensen	6,54	75,67	8,100	—	—	—
Johs. P. Petersen	6,04	79,20	8,100	—	—	—
Wilhelm Matzen	6,62	77,52	8,700	—	—	—
Sønke Hansen	6,45	83,60	9,400	—	—	—
Jørgen Lorentzen	6,61	98,72	9,400	—	—	—
Kristen Lidegaard	6,51	93,05	9,500	—	—	—
Kristian L. Nissen *	6,96	98,78	9,700	—	—	—
Anton Kr. Lønholm	6,47	96,82	9,000	—	—	—
Peter N. Brix	6,47	90,70	9,000	—	—	—
Nicolaj Nielsen	6,49	89,83	8,700	—	—	—
Jens Iversen	6,38	90,08	8,400	—	—	—
Lorenz D. Krogh	6,19	74,79	8,000	6,000	—	—
Hans V. Jepsen	7,40	101,37	8,800	10,500	—	1926—27
Mads Nielsen	7,34	103,59	8,600	—	—	—
Peter M. Nissen *	7,35	113,21	0,000	—	—	—
Sofus G. Hansen	7,59	103,14	10,000	—	—	—
Peter Iversen	7,85	111,69	10,700	—	—	—

**Udstykkede Domæner i Aabenraa Amt.
Søst — Aar 1924—25 og 1925—26.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Leonhart Petersen	7,59	77,42	8,800	12,000	4. Okt. 19	1924—25
Carl Jensen	6,79	57,26	7,500	—	—	
Jørgen Adolfsen	11,20	54,60	8,000	—	—	
Peter Autzen	11,00	57,46	9,200	—	—	
Laue Bill	6,37	63,61	7,500	12,500	—	1925—26

»Buskmose« — Aar 1925—26.

Carl V. Madsen	7,38		9,000	12,500	4. Okt. 19	
Chr. Hansen	7,23		8,500	—	—	
Jens Thomsen	7,24		9,000	—	—	
Carl Rosenlund	7,24			—	—	
Hans P. Hansen	7,50			—	—	
Fr. Johansen	7,49	85,97		—	—	

Øster Terp — Aar 1927—28.

Johannes Christensen ..				9,500	4. Okt. 19	
-------------------------	--	--	--	-------	------------	--

**Udstykning efter Lov 4. Okt. 1919 i Sønderborg Amt.
»Kegnæsgaard« — Aar 1926—27.**

Peter H. Møller	6,08	80,49	8,700	10,500	4. Okt. 19	
Jens Lorenzen	7,01	75,90	7,900	—	—	
Peter Rasmussen	6,37	72,00	7,800	—	—	
Hindrik K. Andersen ..	7,69	94,09	7,800	—	—	
Chrest. Andersen	6,42	60,89	7,600	—	—	
Jens Ferd. Heise	5,99	76,93	7,800	—	—	
Andr. J. Mai	6,41	77,19	7,800	—	—	
Jørgen Petersen	6,01	93,46	8,700	—	—	

**Udstykkede Domæner i Sønderborg Amt.
»Rønhave« — Aar 1925—26.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Peter Rasmussen	5,38	99,11	7,600	12,500	4. Okt. 19	
Andr. Christensen	5,33	97,64	7,500	—	—	
Vesti Espensen	5,53	95,95	7,800	—	—	
Jørgen Andersen	5,51	95,60	7,800	—	—	
Christian Due	6,19	79,17	7,600	—	—	
Peter Hansen	6,70	83,34	8,600	—	—	
Carl Høttges	6,36	80,06	8,000	—	—	
Johs. Schmidt	6,73	83,43	8,600	—	—	
Peter C. Høj	6,00	90,68	8,400	—	—	
Jørgen Petersen	6,20	91,19	8,900	—	—	
Johan Voss	6,23	91,09	8,800	—	—	
Jørgen Rasmussen	5,63	83,65	8,000	—	—	
Marinus Nielsen *	5,56	96,13	7,900	—	—	
Jørgen Andersen	5,46	102,81	7,700	—	—	
Peter Callesøe *	5,54	103,07	7,900	—	—	
Christian Nielsen	5,47	103,60	7,800	—	—	
Peter P. Nissen	5,51	104,39	7,800	—	—	
C. P. Christiansen	5,51	104,19	7,800	—	—	
Hans Petersen	5,89	05,15	8,300	—	—	
G. Blautzun	6,11	87,55	8,100	—	—	
Fr. Thomsen	5,70	87,61	7,700	—	—	
J. C. Jørgensen	5,71	87,55	7,700	—	—	
Calle Jakobsen *	5,75	88,95	7,900	—	—	
Marius C. Skov *	5,94	88,54	8,400	—	—	
Hans Meyer	6,02		7,900	10,500	—	1926—27
Chr. A. Hansen	6,00		7,800	—	—	—
Hans Jørgensen	6,00		7,900	—	—	—

14 Tillægsparceller

**Udstykkede Domæner i Sønderborg Amt.
Ærtebjerg — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Jørgen Jørgensen	6,28	59,62	7,900	12.500	4. Okt. 19	

3 Tillægsparceller (2 med Byggelaan)

»Augustenborg« — Aar 1924—25.

Ernst Clausen	7,49	77,33	7.500	12,000	4. Okt. 19	
Alexander Neupert	7,19	74,07	7,900	—	—	
Christ. Mathiesen	7,98	63,57	8,300	—	—	
Peter Juhler	8,08	64,29	8,800	—	—	
Peter L. Neupert	7,08	59,61	8,400	—	—	
Peter L. Jørgensen	7,06	65,99	8,300	—	—	
Laurinus Jørgensen	8,31	89,77	10,600	—	—	
Rasmus Jensen	7,06	74,77	8,300	—	—	
Jørg. H. Krogh	6,86	64,22	6,300	—	—	
Peter N. Høj	5,85	68,99	8,500	—	—	
Carl Fr. Jensen	5,96	70,08	8,700	—	—	
Christian Andersen	7,49	64,76		18,000	29. Marts 24	
Nicolai Burhøj	6,19	70,29		—	—	

13 Tillægsparceller (4 med Byggelaan)

Udstykket Domæne i Tønder Amt.
»Ellehus« — Aar 1925—26.

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Theodor Beck	10,29	36,82	6,000	12,500	4. Okt. 19	
Søren Jensen *	9,21	56,52	6,400	—	—	
Kristian H. Thomsen ..	10,06	39,01	6,400	—	—	
Hans P. Poulsen	9,99	43,56	6,100	—	—	
Georg Dünweber	9,72	39,35	5,900	—	—	
Fr. Chr. Johannsen				—	—	
Harald M. Andersen * ..	10,47	56,29	4,900	—	—	
Hans Clausen Johnsen ..	9,47	60,20	6,500	—	—	
Eduard A. Beyer	10,09	30,50	5 400	—	—	1926
Christian Sørensen	10,90	36,74	5,000	—	—	—

»Store Tønde« — Aar 1925—26.

(Ikke Domæne)

Søren Hansen Nielsen ..	11,22	79,75	11,000	12,500	4. Okt. 19	
Lorentz P. Lorentzen ..	10 82	77,49	11,000	—	—	

»Rosinfelt« — Aar 1925—26.

(Ikke Domæne)

P. Petersen Johannsen ..				12,500	4. Okt. 19	
--------------------------	--	--	--	--------	------------	--

**Fynsk-sjællandsk Udstykningsforening i Haderslev Amt.
»Stokkerhoved« — Aar 1922—23.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Theisen	5,95	27,94	10,253	18,000	22. Juni 17	
Johnsen	5,09	23,96	8,610	—	—	
Jessen	6,09	28,65	10,332	—	—	
Rasmussen	5,11	24,05	8 610	—	—	
Valdemar	5,23	23,68	8,610	—	—	
Volquardsen	5,00	27,77	8,610	—	—	
Juhl	5,00	23,93	8,157	—	—	
Hans Th. Andersen	5,50	24,57	8,474	—	—	
Kaltoft	5,38	20,51	7,812	—	—	
Duus	5,24	38,35	9,036	—	—	
Nielsen	6,79	35,27	9,529	—	—	
Schmith	6,31	43,59	8,174	—	—	
H. Andersen	6,60	57,50	9,440	—	—	
Kjær	6,11	26,19	8,864	—	—	
Nommesen	5,08	23,18	7,500	—	—	

»Mariegaard« — Aar 1927—28.

Carl Abramson	7,46	46,00	7,700	16,700	29. Marts	
Niels Nissen Hedegaard	7,38	34,70	—	—	—	
Ferdinand Olsen *	7,50	36,87	—	—	—	
Peter A. Møller	7,72	44,77	—	—	—	
Jens Bengtson*	7,71	38,75	—	—	—	
Martin Chr. Hansen	8,01	32,77	—	—	—	
Peter Chr. Jessen	7,38	37,48	—	—	—	
Andreas Lunding	7,47	35,82	—	—	—	
J. Petersen Møllerskov*	7,50	43,30	—	—	—	
Jørgen Jørgensen	7,38	39,78	—	—	—	
Knud Jensen	7,46	45,56	—	—	—	

**Fynsk-sjællandsk Udstykningsforening i Aabenraa Amt.
Mjøs — Aar 1922—23.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statstaar Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Andreas Carstensen	6,00		3,900	18,000	22. Juni 17	
Andreas Petersen	5,80		3,483	—	—	
Jørgen Lorentzen	9,72		5,835	—	—	
Teisen H. Holm	10 97		6,034	—	—	

Hellevad — Aar 1925—26.

Aksel Sørensen	8,01		8,762	18,900	29. Marts 24	
Andreas Nielsen	8,02		7,725	—	—	
Carl Frederiksen	7,00		7,710	—	—	
Ingvard Nielsen	7,00		7,000	—	—	
Magnus Andresen	8,00		7,698	—	—	
Niels Dyrberg	7,00		7,704	—	—	
Martinius Nielsen	6,97		7,671	—	—	

**Fynsk-sjællandsk Udstykningsforening i Tønder Amt.
»Høllskov« — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Hvilken Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Peter Post	10,11	22,15	7,540	18,000	22. Juni 17	
Greis Petersen	7,49	23,31	7,499	—	—	
Jakob Clausen	7,46	12,24	7,462	—	—	
Peter Asmussen	7,51	12,71	7,517	—	—	
Thomas Appel	10,15	25,63	7,380	—	—	
Autzen	7,46	18,95	7,000	—	—	

»Ulle Mølle« — Aar 1923—24.

Carl Christiansen	19,35	28,91	7,000	18,000	22. Juni 17	
Emanuel Bruhn	18,85	27,55	—	—	—	
Hermann Rahder	18,75	17,06	—	—	—	
Ingvard Frisk	18,75	20,92	8,000	—	—	

Landeby — Aar 1925—26.

Lorenz P. Hansen			7,700	18,700	29. Marts 24	
Sønnick Poulsen			—	—	—	
Ingvard Hansen Nissen .			—	—	—	
Anton Nydahl			—	—	—	
Chr. Hansen			—	18,200	—	1926—27

»Grismose« — Løgum Kloster Mark — Aar 1926—27.

Carsten Fabricius	12,50	16,45	7,900	18,400	29. Marts 24	
Jens L. Petersen	12,31	14,29	—	—	—	
Mathias Fabricius						Tillægs- parcel

**Ribe Amts Udstykningsforening i Haderslev Amt.
»Knorborg« — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Ole Sørensen	14,09	28,83	6,000	17,000	22. Juni 17	
Hans Bendtzen	—	40,61	9,450	18,000	—	
Mogens R. Mogensen	—	41,13	9,450	—	—	
Poul Kjær	—	31,06	8,050	—	—	

**Udstykningsforening for de sønderjydske Landsdele
i Haderslev Amt. Københoved — 1923—24.**

Andreas Simonsen	6,00	28,65	9,010	17,800	22. Juni 17	
Anders Nielsen	—	30,93	9,008	18,000	—	
Halvor Skov	—	30,24	9,008	—	—	
Hans P. Hansen	7,00	32,06	10,560	—	—	
Diedrik P. Bjerrum ..	7,74	30,83	11,617	—	—	
Kristian Bertelsen	8,60	25,21	11,090	—	—	
Asmus Jensen	8,74	24,16	11,270	—	—	

**Udstykningsforening for de sønderjydske Landsdele
i Aabenraa Amt. »Stenneskjær« — Aar 1923—24.**

Jens Christensen	5,17		8,526	18,000	22. Juni 17	
Jens Jensen	5,38		8,658	—	—	
Chr. Lock	5,32		8,721	—	—	
Chr. J. Kock	6,30		9,920	—	—	
Hans Chr. Hansen	5,86		10,700	16,600	—	<i>her med- fulgte en Bygning</i>

Lundtoft — Aar 1925—26.

Baltzer P. Borst	6,47	15,05	8,728	18,900	29. Marts 24	
L. P. Johannsen	6,45	16,69	8,704	—	—	
Andreas Asmussen	7,02	20,65	8,500	—	—	
Jørgen P. Schmidt	6,51	20,72	8,784	—	—	

**Udstykningsforening for de sønderjydske Landsdele
i Tønder Amt. »Kværnholt« — Aar 1923—24.**

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelser ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statslaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Johann Hansen	9,00	39,34	6,548	18,000	22. Juni 17	
Detlef Gehrt	10,50	38,91	8,156	—	—	
Anton Petersen	10,50	39,84	8,050	—	—	
Rasmus Rossen	8,50	44,85	8,945	—	—	
Mathias Johannsen	8,50	39,12	8,874	—	—	

Broderup — Aar 1925—26.

Peter Mumm	12,27	51,54	8,000	18,900	29. Marts 24	
Jakob H. Mikkelsen	12,35	36,51	7,250	18,250	—	

Hejsel — Aar 1925—26.

Kristian Nielsen	7,00	15,94	8,750	18,250	29. Marts 24	
Jens M. Jensen	9,00	24,99	8,000	18,900	—	
Hans L. Jensen	8,36	29,76	8,370	—	—	
Martin Møller	10,61	24,65	9,000	—	—	
Vilhelm G. Hansen	7,25	11,55	7,984	—	—	
Hans J. Schmidt	7,23	13,89	7,953	—	—	
Martin Michelsen	7,29	18,27	8,019	—	—	
Hjalmar Hansen	8,42	24,74	8,109	—	—	
Theodor Meng	6,96	10,00	7,764	18,250	—	1926 27
Volmer Larsen	10,19	10,59	7,900	18,350	—	
Hans Iversen	6,50	20,86	9,100	18,450	—	
Adolf Fr. Neumann	7,27	15,73	7,643	16,950	—	
Andr. Petersen	6,50	11,27	7,800	18,300	—	

Enkelt oprettede Brug i Aabenraa Amt.

<i>Brugerens Navn</i> <i>Stedets Navn</i>	<i>Areal</i> <i>ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris</i> <i>Kr.</i>	<i>Statslaan</i> <i>Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Søren Fr. Nielsen Kiskelund	10,62	23,74	6,000	18,000	22. Juni 17	1922—23
Fritz Jakobsen Kiskelund	10,65	18,77	—	—	—	—
Claus Nielsen Kiskelund	12,02	30,76	ca. 10,000	—	—	1923—24
Chr. Wolff Søgaard	13,28		ca. 9,000	—	29. Marts 24	1924—25
Jes Thomsen Søgaard	13,93	36,95	10,100	16,000	—	—
Thiel Christensen Søst	10,70	43,32	ca. 8,000	18,000	—	—
Hans Larsen Søst	6,60	51,12	ca. 7,000	—	—	—
Baanet J. Sønnichsen .. Sønder Ønlev	12,73	30,98	7,500	—	—	1925—26
Jørgen Petersen List Kiskelund	11,05	—	6,000	17,000	—	—
Marius Callesen Hønky			8,500	18,900	—	—
Johansen Faarehus	8,08		11,000	—	—	—
Jes Kjær Lerskov	14,78	12,54	5,000	15,500	—	1926—27
Theodor Steimle Kollund			7,200	16,700	—	1927—28
Carl L. Olsen Hokkerup			8,500	—	—	—

Enkelt oprettede Brug i Haderslev Amt.

<i>Brugerens Navn</i> <i>Stedets Navn</i>	<i>Arealets</i> <i>Størrelse</i> <i>ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris</i> <i>Kr.</i>	<i>Statslaan</i> <i>Kr.</i>	<i>Hvilken</i> <i>Lov</i>	<i>Aar</i>
Jens Andsager Rødding	6,31	35,21	10,540	21,000	22. Juni 17	1922
Martin H. Lorentzen Over Jerstal	15,89	14,99	4,450	17,100	—	1923
Hans Andersen Fjelstrup	13,34	13,54	12,000	18,000	—	—
Johannes Lund Kolsnap	11,75	18,74	8,000	17,000	—	—
Orla Jensen Hjerting	7,64	35,92	12,000	18,000	—	—
Marius Knudsen Over Jerstal	11,32	31,00	5,200	16,000	29. Marts	1924
Michael Michaelsen Kastvraa	5,85		6,235	18,000	—	—
Johannes Lagoni Rurup	8,60	26,87	12,658	18,000	—	1925
Niels Lindblad Harreby	12,00	5,48	8,000	17,000	—	—
Kristian Sørensen Rurup	5,00		7,000	15,000	—	1926
Hans Chr. Petersen Allerup	19,70	7,15	8,000	16,450	—	—
Sofus Bejning Allerup	18,80	8,00	8,000	18,450	—	—
Eskild Slot Kamptrup	5,85	17,00	7,000	14,000	—	—
Andreas Lassen Hyrup	12,10	11,47	5,000	14,450	—	—
Henning Jessen Abkær	11,50	11,45	9,500	18,450	—	—
Mandus A. Andresen .. Nustrup	10,92	31,06	7,700	16,700	—	1927
Nis Madsen Asmussen .. Aabøl	18,67		7,200	16,700	—	—

Udstykninger efter den gamle Husmandslov i Sønderborg Amt. — Egernsund — Aar 1923—24.

<i>Brugerens Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris Kr.</i>	<i>Statsaan Kr.</i>	<i>Lov</i>	<i>Bemærkn.</i>
Nis Byllemose				15,000	22. Juni 17	

»Bjerregaard« — 1924—25.

Carl Schulz				18,900	29. Marts 24	
Martin Christensen				—	—	
Christian Grøn				—	—	
A. Blautzun				—	—	

Iller pr. Broager. — Aar 1927—28.

Thomas Johansen				16,700	29. Marts 24	
-----------------------	--	--	--	--------	--------------	--

Enkelt oprettede Brug i Tønder Amt.

<i>Brugerens Navn</i> <i>Stedets Navn</i>	<i>Arealets</i> <i>Størrelse</i> <i>ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordpris</i> <i>Kr.</i>	<i>Statslaan</i> <i>Kr.</i>	<i>Hvilken</i> <i>Lov</i>	<i>Aar</i>
Theodor Olsen	7,02	4,98		19,800		1922—23
Raahede Mark						
Ejner Chr. Jensen	12,50	18,11		18,000		1923—24
Havervad						
Rasmus Hansen Jessen .	18,06	9,83		—		—
Vodder						
Andreas Søren Lorentzen	13,57	12,52		—		—
Sottrup						
Nis Chr. Petersen				16,750		—
Bylderup M.						
Jens Enevold Hansen ..				18,000		—
Emmerlev						
Thomas Jensen				—		1924—25
Skast						
Peter Christensen Terp .	8,52	26,99		—		—
Brøns						
Anton P. Andresen				—		—
Sølsted						
Hans Nic. Hansen	11,43	56,07		—		—
Burkal						
Sparre-Petersen	11,21	6,69		18,800		1925—26
Lundsmark						
Lauritz Christensen	27,26	26,29		18,900		—
Spandet						
Hans Testensen				—		—
Landeby						
Johannes Sørensen *	22,99	26,40		18,000		—
Rends						
Jørgen Jessen	5,48	23,49		15,000		—
Terkelsbøl						
Ole Jensen Olsen				17,000		—
Landeby						
Hans P. Gert	29,23	16,01		18,000		—
Jynde vad						
Jens P. Hjort				15,000		1926—27
Sølsted						
Laust Andersen Nissen .	14,85	6,01		17,000		—
St. Jynde vad						
Mathias P. Jensen				18,450		—
Vennemose						

Enkelt oprettede Brug i Tønder Amt

<i>Brugerens Navn Stedets Navn</i>	<i>Arealets Størrelse ha</i>	<i>Reinertrag</i>	<i>Jordværdi Kr.</i>	<i>Statslaan Kr</i>	<i>Hvilken Lov?</i>	<i>Aar</i>
Gustav H. R. Brede Rends				18,450		1926—27
Niels Petersen				18,200		—
Vst. Højst						
Karl R. P. Schmøkel Abterp				17,000		—
Bille Th. P. Severin * .. Roager				17,500		—
Søren Knudsen Schmidt. Spandet	8,35	23,36		18,450		—
Chr. Eskildsen Midtgaard Spandet				—		—
Jørgen Jensen Thomsen. Højst				16,700		1927—28
Hans Hansen Ellum				16,500		—
Peter Fabricius				15,500		—
Sølsted						
Hans P. Sørensen				14,800		—
Bredevad						
Peter Madsen Petersen.. Landeby				16,700		—
Rudolf Petersen *				—		—
Visby						
Carl Hansen				—		—
Visby						
Oskar Sørensen				16,000		—
Visby						
Jørgen N. Petersen				16,700		—
Roager						
A. Tjellesen Lund * Spandet				—		—
Peter Petersen				—		—
Randerup						
Niels Hansen				—		—
Visby						

<i>Amt</i>	<i>Finansaar</i>	<i>Brug oprettet af fynsk-sj. Udstykningsf.</i>	<i>Brug oprettet af den sønderj. Udstykningsf.</i>	<i>Brug oprettet af Ribe Amts Udstykningsf.</i>	<i>Brug oprettet efter Lov af 4. Okt. -19</i>	<i>Enkelt oprettede Brug</i>	<i>Antal Brug pr. Amt og Aar</i>
Haderslev	1922-23	15				1	16
Aabenraa	—	4			6	2	12
Sønderborg	—						
Tønder	—					1	1
Ialt:	1922-23	19			6	4	29
Haderslev	1923-24		7	4	24	6	41
Aabenraa	—		5		7	1	13
Sønderborg	—				1	1	2
Tønder	—	10	5			5	20
Ialt:	1923-24	10	17	4	32	13	76
Haderslev	1924-25				20	3	23
Aabenraa	—				10	4	14
Sønderborg	—				11	6	17
Tønder	—					4	4
Ialt:	1924-25				41	17	58
Haderslev	1925-26				20	2	22
Aabenraa	—	7	4		26	4	41
Sønderborg	—				24		24
Tønder	—	4	10		11	7	32
Ialt:	1925-26	11	14		81	13	119
Haderslev	1926-27				25	6	31
Aabenraa	—				19	1	20
Sønderborg	—				11		11
Tønder	—	3	5		2	9	19
Ialt:	1926-27	3	5		57	16	81
Haderslev	1927-28	11			29	2	42
Aabenraa	—				11	2	13
Sønderborg	—					1	1
Tønder	—					12	12
Ialt:	1927-28	11			40	17	68
Ialt:	1922-27	54	36	4	257	80	431

samt 52 Tillægsparceller.

I krigens vold.

Ved **H. Lausten-Thomsen.**

Der foreligger en mængde breve fra Sønderjyder, som deltog i krigen, de såkaldte »feltbreve«, hvori vi får oplysning om deres færd ved front og i etappe; men ganske naturligt vil senere tider ikke af dem kunne få besked om, hvorledes soldaterne kom hjem, enten selv slap ud af krigstjenesten eller først blev fri, ved at der kom revolution og våbenstilstand. Når hjemkomsten var nær og vis, var der ikke mere grund til at skrive breve. Vi har kun få fortællinger om den tyske hærs opløsning, om tilbagemarschen og hvorledes Sønderjyder deltog i den, eller om de æventyrligē hjemrejser fra internering og fangenskab. Da redaktionen af »Sønderjydske Årbøger« har set betydningen af at fremdrage fortællinger derom, har den overdraget mig at fremskaffe og samle sådanne beretninger. De første af dem skal herved fremlægges for læserne af »Sønderjydske Årbøger«. De vil især bringe stof fra revolutionsdage og hjemrejse, men vil ingenlunde udelukkende fortælle derom. Der er taget meget andet med, der viser, i hvilke æventyr og ad hvilke underlige veje Krigen førte danske Sønderjyder.

I. Under Danebrog til Afrika; tværs over det indiske Hav.

Af Nis Jacobsen.

Søndag den 2den August 1914 ved 7-Tiden kom Gendarmvagtimester Böckenhauer og sagde, om han

maatte se mit Militærpas, og da deri stod, at jeg skulde møde ved Marinen i Kiel den 1ste »Mobilmachungstag«, skældte han mig dygtig ud og sagde, om jeg ikke havde set de røde Plakater, der blev opslaaet Lørdag Aften, jeg sagde jo, men mente, jeg maatte have lidt ordnet først, da det jo gerne kunde vare noget, før jeg kom hjem igen (jeg tænkte jo rigtignok ikke den Gang, at det skulde vare henved seks Aar). De skal nok faa alt erstattet, naar vi har vundet Krigen, se nu straks at komme af Sted, og da De har Bil, maa De tage den og tage de andre Efternølere med, saa I kan naa de andre. Vi naaede saa de mere ivrige i Haderslev og kom med samme Tog. Peter Ravn, der skulde møde senere, kørte saa Bilen hjem.

Togene var overfyldte, saa alle Steder, hvor der kunde staa, var optaget, men der var Ro og Orden i Sagerne, og alt klappede, skønt der ingen Togplan fulgtes; det ene Tog gik jo lige efter det andet. Jo længere vi kom sydpaa, desto lysere var Stemningen, men nogen egentlig Begejstring syntes jeg ikke, man mærkede.

I Flensborg blev vi skilte fra de fleste Bekendte, fra andre i Neumünster. Paa Banegaarden i Kiel blev jeg skilt fra Theodor Hansen, som jeg var fulgtes med fra Christiansfeld, men Carl Raben og jeg blev ved at holde sammen, og Kl. 4 Efterm. var vi paa Marine-Divisionens Kaserneplads, hvor vi fik Kaffe, Kommisbrød og Pølse. Det var 13 Aar siden, jeg der havde faaet min Uddannelse, og 10 Aar siden jeg havde været i Trøjen, men straks vi kom ud af Toget, hvor vi blev modtaget af Befalingsmænd og stillet op »in Reih' u. Glied« og hørte den gamle Kommando-

tone, saa var det næsten, som vi havde været Soldat hele Tiden og kun haft nogle Dages Orlov, saa det maa jo have været banket godt ind.

Efter at have faaet Uniform og Vaaben udleveret, blev vi sendt 20 Mand ud til Banegaarden og skulde tage imod 5000 Frivillige, de kom dog ikke, saa vi kom til at staa Vagt, og sov i Halm paa Hansa-Skolen, der var dog saa mange Halløjmagere imellem, at vi ikke fik Lov til at sove. Kaffe og Middagsmad fik vi paa Restaurationen, og Kl. 3 tog vi med Dampskib til Alt-Heikendorf (længere kunde vi ikke sejle, da Fjorden var spærret med Miner) saa marcherede vi med alt vort Kluns, Tæpper, Vaaben og 6 Pd. Kommisbrød til Wendtorf og Laboe (ud til Østersøen syd for Kieler Fjord), hvor vi blev indkvarterede, Raben, to Tyskere og jeg hos en Husmand, hvor vi sov i en Gedebaas.

Vi fældede Skove og Hegn, og flere Badhoteller og Villaer blev sprængt i Luften for at gøre Egnen ukendelig, da de frygtede Angreb af den engelske Flaade. Englænderne havde jo kort før Krigen overværet »Kieler Woche«, og der havde været mange fremmede Krigsskibe, og de havde naturligvis tegnet og fotograferet Omegnen, saa nu gjaldt det jo om at gøre den ukendelig. Saa lavede vi Skyttegrave og opstillede Feltkanoner. Der kom 3000 civile Arbejdere og gravede Kanaler og lavede Sluseværker, saa store Strækninger kunde oversvømmes, naar Fjenden havde gjort Landgang. Beboerne i Ejendomme, der blev staaende, blev det forbudt at tænde Lys, der kunde ses fra Havet, og ingen kunde forlade eller komme ind i Byerne uden Pas, selv Folk, der kørte Korn ind fra Marken, blev visiterede, og Læsset

blev undersøgt, at der dog ikke skulde være Spioner deri, og mange Gange om Natten var jeg med paa Spionjagt, efter at jeg var bleven »Kraftwagenführer«. Jeg kunde fortælle mange Scener herfra, men det fører for vidt.

Vore Officerer var mest fra Infanteriet. Vor Major von Stechow var frygtet af alle, han havde ejet Nygaard ved Haderslev, hans Kone var født Dansk, hun var paa Besøg en Tid, hun sagde til mig en Dag, at hun holdt meget af Danmark, men var tysksindet, hun talte altid Dansk til mig, naar jeg kørte for hende, ligesom ogsaa Børnene talte Dansk. Vor »Hauptmann«, i Civil Storfabrikant i Rhinlandet, en dygtig og bestemt Mand, var meget afholdt. Vor »Oberleutn.«, Jürgensen, i Civil Sagfører i Berlin, var en Søn af tidl. Amtsdommer Jürgensen i Rødding, var ogsaa meget afholdt. Naar vi var ude at fælde Træer, kaldte han os ind paa Marken og sagde, nu maa I skiftes til at passe paa, at Majoren ikke overrasker os, saa satte vi os paa Negene og han læste Efterretningerne fra Krigsskuepladserne højt for os. I September fik jeg min egen Bil derned og fik Lov til at vælge en 2den Chauffør — vi kørte baade Nat og Dag — jeg valgte saa naturligvis Carl Raben.

Vi flyttede saa hen til Kommuneforstander Untied i Wendtorf. Stuehus og Lade var bygget ud i et. Stuehus mod Øst og Lade mod Vest ud mod Vejen med Loen midt i, hvor vi altid kørte ind og op til Stuedøren. Til Højre for Loen var Heste- og Kostald, til Venstre Vogne- og Maskinrum samt Karle- og Pige kamre, og her fik vi ogsaa vort Kammer. Disse var alle uden Vinduer, kun med en lille Lem ca. 30 cm i Firkant, som vi maatte aabne for at faa lidt Lys,

Døren var midt i ud mod Loen, paa hver Side et Par Brædder sømmet fast og fyldt med Halm fra Gulvet af med noget Sengetøj ovenpaa. Ellers ingen Møbler. Luften mindre god. Saadan var næsten alle Gaarde, ældre Beboelseshuse havde ingen Skorsten, men et Hul i hver Ende, som Røgen trak ud af.

Vi kørte til Kiel flere Gange om Dagen og ofte til en Artilleri-Skydeplads ved Rastorf. Om Natten var vi ofte paa Spionjagt. Om Foraaret havde jeg slidt 6 Bildæk op, og da der ikke kunde faas nye til Bilerne hjemme, blev Bilen staaende i Brodersdorf og jeg blev Ordonnans ved Staben i Kiel. 1. Adjudant von der Lühe havde jeg været om Bord sammen med paa Krydseren »Hansa«, paa Togtet til China under Bokseropstanden, han havde den Gang stillet mig til Rapport for Respektstridighed, men jeg blev frikendt. Da vi nu efter mange Aar traf sammen, var Gen-synsglæden ikke større, end at han mindedes dette og sagde, at den Gang slap jeg, men nu skulde han nok faa en Lejlighed til at faa Ram paa mig. Han blev dog knap efter Kommandør paa en Krydser, saa han fik ingen Lejlighed dertil. Vor 2. Adjudant, Kap-tajn Gerstenberg, var et af de bedste Mennesker, jeg har truffet paa. Ofte naar jeg kom paa hans Kontor i et tjenstligt Anliggende, og dette var besørget, kunde han sige, lad os nu sætte os lidt og tale om den derhjemme. Havde vi haft Nattjeneste og gik samtidig, kunde han sige, lad os nu følges ad og snakke lidt sammen. Jeg maatte saa gaa ved Siden af ham, dette kunde ikke have gaaet an om Dagen. Han kom desværre ogsaa snart væk. Efter ham fik vi en Reserve-Officer (i Civil Mine-Direktør) der ogsaa var en god Mand. Der var nu gaaet et Aar siden Krigens

Begyndelse, og jeg havde endnu ingen Orlov haft, skønt jeg flere Gange havde indgivet Ansøgning, der glat blev bevilget af mine Foresatte, men altid blev afslaaet af hjemlige Myndigheder, fordi min Broder var deserteret. Nu var der indgivet Ansøgning fra Rødding og Østerlindet Elektricitetsværker, som jeg havde anlagt, om at faa mig dertil og se noget efter. Det blev anbefalet af Adjudanten og underskreven af Admiralen, men nogen Tid efter viste en Kontorist mig (skønt det var strengt forbudt) et Brev fra Amtsforsstanderen i Rødding, hvori der stod, at Ejeren af Elektricitetsværket var en fanatisk Dansker, og det var jeg sandsynligvis ogsaa, saa han kunde ikke bevilge mig Orlov til Rødding. Jeg fik saa Meddelelse, at jeg kun kunde faa Orlov til Flensborg. Jeg kunde dertil kun sige, at det ikke nyttede mig noget. Nogen Tid efter sagde Adjudanten til mig, hvorfor jeg ikke var rejst paa Orlov. Jeg sagde saa, at det var Myndighederne hjemme, der havde forhindret det, og forklarede ham, hvordan Forholdene var derhjemme. Det er jo uhørt, sagde han, men saa maa vi jo se til at undgaa dem, De gør jo Deres Tjeneste saa godt som nogen og har Ret til Orlov, nu skal vi se, hvordan det lader sig gøre, men jeg kan udsætte mig for meget ved at hjælpe Dem, vil De give mig Deres Æresord paa, at De kommer igen. Dette gjorde jeg saa, det er godt, sagde han, jeg stoler fuldt ud paa Dem. Jeg kender godt Overstabslægen og kan tale fortroligt med ham derom, De maa saa angive en Sygdom, saa beder jeg ham give Dem en Attest for, at det er tvingende nødvendigt, at De faar en Rekreationsorlov, som jeg saa anbefaler, den bliver saa bevilget, uden at de hjemlige Myndigheder bliver

spurgt. Et Par Dage efter sagde Adjudanten, nu er det i Orden, De behøver blot at melde Dem syg. Dette gjorde jeg saa, men det gik den reglementerede Vej, og jeg blev erklæret for »Feld- u. Borddienstfähig«. Jeg meldte saa Resultatet til Adjudanten. Var De da ikke for Overstabslægen, sagde han; da jeg forklarede, at det kunde jeg ikke, skrev han et Brev til Overstabslægen, som jeg skulde overbringe personligt og vente paa Svar. Saa var der ikke noget i Vejen, Overstabslægen spurgte kun, hvor lang Tid jeg ønskede, jeg sagde 14 Dage og fik saa et Brev med til Adjudanten, der straks anbefalede det og sendte det til Admiralen, der straks skrev under, og saa sagde Adjudanten, nu er det i Orden, De kan godt rejse straks, skønt det først gælder fra i Morgen, det lyder paa 14 Dage, men ønsker De mere, behøver De blot at telegraferere, jeg ønsker Dem alt godt og kom saa glad og sund tilbage. 12te-Dagen derefter telegraferede jeg saa om at faa endnu 8te Dage, der ogsaa blev bevilget. Det er ogsaa den eneste Orlov, jeg har haft i de henved 9 Aar jeg har tjent den tyske Marine.

Da jeg kom tilbage og meldte mig, sagde vor Registratør: »De har altid Lykken med Dem, De er udtaget til noget meget fint«. Da jeg bad om at faa lidt nærmere at vide, sagde han: »Det er ganske hemmeligt, det er kommet fra Rigsmarineamt i Berlin, og De er vist udtaget, fordi De er Dansker, men vi ved ikke noget, De skal maaske til Danmark«. Det blev jeg meget glad for, det var jo kun et Tidsspørgsmaal, naar jeg vilde komme om Bord; jeg var et Par Gange holdt tilbage, fordi de gerne vilde beholde mig ved Staben, men det kunde ikke blive ved at gaa. De første Par Maaneder hørte jeg ikke noget, det var jo

noget foruroligende. Nissen fra Haderslev Bank, der var ved Staben, den Gang jeg kom dertil, var kort efter forsvunden med et hemmeligt Kommando. Han havde bestemt lovet at skrive, men vi havde endnu ikke hørt fra ham.

Den 9de November (1915) om Aftenen Kl. 9 fik jeg den Besked, at jeg straks skulde pakke mine Sager og samme Aften melde mig paa Maskinist-skolen, hvortil jeg kom Kl. 11 og blev indmeldt, saa fik jeg en Seng anvist paa en stor Sal. Kl. 3 blev vi vækkede, der var 2 Mand foruden mig. Vi fik saa Kaffe og Proviant til en Dag og blev saa ført i Mulm og Mørke til Banegaarden, og Kl. 5 kørte vi fra Kiel. Paa Hovedbanegaarden i Hamborg blev vi puttet ind i et Rum, og Føreren sagde, nu skulde han rejse tilbage, men vi skulde forholde os rolige, til vi blev afhentede. Kl. 11 blev vi saa afhentede af en anden Fører, vi var bleven nogle og tyve Mand, inden vi forlod Kiel; og vi opdagede efterhaanden, at vi alle kunde tale Dansk. I Bremen blev vi igen puttet ind i et Rum paa Banegaarden, nu skulde den Fører ikke med længere. Vi blev saa senere afhentet af en ny Fører, der førte os til Wilhelmshaven, hvor vi ankom Kl. 11 om Aftenen; saa blev den Fører sendt hjem, og vi blev overtaget af en Kaptajn Kirchheim fra Rigsmarineamt i Berlin. Han var meget militærisk og holdt en lang Tale til os om, at det var et meget ærefuldt Foretagende, vi var udsøgt til, som enhver i Tysklands Hær og Flaade vilde misunde os, men da vi var udsøgte Folk, var han ogsaa overbevist om, at enhver af os vilde gøre sit yderste, og »Fædrelandets Tak er eder sikret«. I bliver nu ført om Bord paa et Skib, men da det gælder om at holde det fuld-

stændig hemmeligt, maa alt foregaa i Mørke. Der er sat Vagt om Skibet, og ingen maa tale med nogen eller prøve paa at faa Forbindelse med Land. Er der noget, I ønsker at faa med, maa enhver skrive en Ønskeseddel, saa skal alt blive besørget; men enhver, der prøver paa selv at faa nogen Forbindelse, bliver uvægerlig skudt«.

Vi blev saa ført om Bord paa Skibet, hvor kun 1ste Officer var, ellers alt mørkt og tomt. Vi fik udleveret et Par Tæpper og anvist Køjer. Kokken fik Proviant og lavede os et forsvarligt Maaltid Mad, og saa sov vi Resten af Natten.

De første Dage gik med at efterse Proviantlister, alt var dansk, f. Eks. Konserver fra Dansk Konservefabrik, København (med Dannebrog paa Etiketten). Saa lavede vi danske Søfartsbøger til hele Mandskabet og fik danske Postkort og Billeder til at slaa op i Mandskabslogierne. I Salonen var f. Eks. Sofapuder røde med hvidt Kors, store Billeder af den danske Konge og Dronning i forgyldte Rammer, og et langt Billede af hele København, paa Væggen.

Vi gik nu gennem Sluserne ud paa Rheden, hvor Højsøflaaden laa (dog i temmelig Afstand fra denne) og der blev sagt, at alle Skibe havde faaet Ordre paa ikke at komme til at belyse os med Lyskastere. Her blev lavet en hel Del fra Værftet, saa vi ved Lejlighed kunde forandre Skibets Udseende, ligesom der blev lavet et nyt Skot midt i Skibet, hvorved der blev et mørkt Rum, med Nedgang i 1ste Officers Kahyt gennem hans Køje, saa Køjetøjet og Skufferne nedenunder maatte fjernes for at komme derved. Her i det mørke Rum blev installeret Damp turbine, 3 Dynamoer, Accumulatorbatteri, 60

Celler og komplet traadløs Sende- og Modtager-Station. For og agter paa begge Sider af Skibet blev der malet et Dannebrog (det danske Neutralitetstegn) Skorstensringen blev malet rød med en hvid Stribe og agter blev Navnet »Nordamerika« fra København malet og i Skibets Papirer stod, at det tilhørte Dampskibsselskabet »Norden« i København. Saa blev der malet store Plader med det svenske Neutralitetstegn og hængt udenpaa det danske og ligeledes Plader blaa med gul Stribe til at dække Skorstensringen og en stor Plade med Navnet »Thor« fra Gefle, til at sætte udenpaa Navnet. Dengang vi kom om Bord hed Skibet Sp. B. 15. Jeg havde en af de første Dage Lejlighed til at tale med en af Vagten og spurgte, hvad det betød, ja, sagde han, her bliver Skibet kun kaldt Spøgelsesskibet, jeg fandt ogsaa, alt svarede godt nok til Navnet.

Det var strengt forbudt at prøve paa at faa noget sendt i Land og ogsaa at skrive hjem; men vi fik Lov til at skrive et Par Breve til vore nærmeste Paarørende; de skulde afgives til Kommandanten aabne, de blev saa sendt til Reichs-Marine-Amt i Berlin, der saa vilde sende dem til Adressen, naar det ikke mere kunde skade vort Forehavende (disse ankom til Adr. $\frac{3}{4}$ Aar efter, at vi var sejlede og saalænge vilde vore Paarørende saa have været uvidende om, hvad der var blevet af os, hvis der ikke var sket noget udenfor Programmet).

En Aften sent kom en Matros fra en af Krydserne om Bord, han havde haft Landlov og skulde nu om Bord igen, han sagde, de havde gaaet og spekuleret om Bord paa hans Skib paa, hvad det var for et mystisk Skib, vi var paa, og da han ikke fik Lov

til at komme om Bord paa anden Maade, var han klatret op ad Ankerkæderne. Der var et Par af vore Folk, der kendte ham, og vi fik nu travlt med at skrive Breve hjem, som han lovede at afsende for os, og saa gav vi ham vore kontante Penge, da han løb en stor Risiko ved at komme om Bord, og især ved at tage vore Breve med. Han forsvandt samme Vej, han var kommen med vore bedste Ønsker for ham, og det maa jo være lykkedes for ham, da vore Paarørende har modtaget Brevene, og nu vidste de jo da, at de ikke kunde vente at høre fra os den første Tid. Vi vidste jo heller ikke, hvor vi skulde hen, eller hvornaar vi kunde skrive.

Skibet var ladet, da vi kom om Bord, men her fik vi Dækslast af Træ. Derefter fik vi udleveret Civilklæder, og Uniformerne blev gemte. Det var en trist Jul, vi havde holdt om Bord, men vi fik mange Pakker med »Liebesgaben« fra hele Landet. Jeg fik ogsaa en stor Pakke fra en ukendt Dame i Frankfurt med et lille Juletræ, Smaakager, Cigarer, Pibe og Tobak. Ønskeseidlerne hørte vi ikke noget fra, vi fik ikke noget af det, vi havde skrevet op. Skibet var ofte oversneet.

Søndagen den 9de Januar gik vi saa ud fra Rheden ved Wilhelmshaven, ved Middagstid i roligt Vejr med dejligt Solskin. Vi gik under svensk Flag og som »Thor« fra Gefle. Foran os gik en Torpedobaad, der skulde føre os gennem Minefelterne. Om Natten blev det Storm og meget daarligt Vejr. Vi gik op med Jyllands og Norges Vestkyst, dog for langt ude til, at vi nogensinde kunde se Land, skønt jeg ivrigt spejdede derefter. Vi sejlede med forseglede Ordre, og et Sted udfør Norge blev den første Ordre

bruddt. Den lød paa, at Skibet nu var »Nordamerika« fra København, og Papirerne lød paa, at det tilhørte Dampskibsselskabet »Norden«, at vort Bestemmelsessted var Reykjavik med Trælast. Vi blev nøje instrueret herom, for at vide god Besked, hvis Skibet skulde blive undersøgt, ligeledes blev vi mindet om, at vi skulde tale Dansk, for at de, der ikke var rigtig stive i Dansk, kunde lære saa meget, at de ikke skulde falde igenem ved en evt. Prøve, naar Skibet blev undersøgt. Saa blev det svenske Flag strøget og gemt og Dannebrog hejst. Pladerne om Skorstenen taget af, saa den rød-hvide Ring kunde ses, og ligeledes Pladerne, der dækkede Neutralitetstegnene og Navnet kastet over Bord. Søfartsbøger og Skibets Papirer havde vi jo i Orden, og saa satte vi Kursen mod Vest efter Island. Saa vi en Røgsky, ændrede vi Kursen, saa vi ikke kom for nær om ved et fremmed Skib; kom vi saa forbi et andet Skib, saa vi var bleven set, gav vi Skibet et andet Udseende. Om Natten sejlede vi helt afblændet. 2den Styrmand Holm fra Haderslev førte Skibsjournalen og da der ikke var mere for mig at gøre med Provianten etc. maatte jeg springe til, hvor det var mest nødvendigt, snart hjalp jeg i Køkkenet, snart var jeg Udkigsmand, men mest gik jeg Vagt i Maskinen. Vi gik jo altid i en forfærdelig Spænding; der blev holdt skarpt Udkig hele Tiden. Der var lagt Sprænggranater rundt om i Skibet, saa Kaptajnen kunde sprænge Skibet i Luften blot ved at trykke paa en Knap, der var anbragt baade i hans Kahyt og paa Kommandobroen. Skib og Ladning maatte for ingen Pris falde i Fjenders Hænder (Ladningen havde en Værdi af 20 Millioner). Skulde vi saa alligevel blive overraskede, og der blev sat

Prisemandskab om Bord til at dirigere Skibet ind i en Havn til Undersøgelse, havde vi faaet Armépistoler udleveret, der var ladet med 9 Patroner og anbragt rundt i Skibet; paa et givet Signal skulde vi saa hurtigt gribe Pistolerne og rundt om skyde Prisemandskabet ned.

Vi havde hele Tiden haardt Vejr. 2. Styrmand sagde en Dag til mig, at i de 14 Aar, han havde sejlet, syntes han ikke, han havde oplevet saa haardt Vejr, ihvertfald ikke, at det havde holdt saa længe ved. Vi havde spændt Tove til at holde os ved, naar vi skulde over Dækket. Flere Gange gik en Del af Dækslasten over Bord, Bjælker, der var stillet op ved Rælingen for at holde paa Dækslasten knækkede som Pinde, og Staalwirer sprang. En Dag jeg gik Vagt i Maskinen, før vi naaede Færøerne, fik vi pludselig Ordre til at stoppe, og da jeg bagefter spurgte, hvad der havde været i Vejen, fortalte de mig, at det var den tyske U-Baad »U 157« der havde stoppet os, og at der blev en vældig Panik, da den pludselig dukkede op tæt ved os og gav Signalskud til at stoppe. Stor blev Glæden, da de hejste det tyske Flag, og da vi havde signaliseret, hvad det var for et Skib, signaliserede de tilbage, at de vidste Besked og ønskede lykkelig Rejse og forsvandt. Jeg var ked af, at jeg ikke fik det at se, men jeg maatte ikke forlade Maskinrummet. Det daarlige Vejr blev ved at holde sig; der var Dage, vi kun kom nogle Mil frem, skønt Maskinerne arbejdede for fuld Kraft. Men vi kan vel takke det daarlige Vejr for, at vi kom igennem den engelske Blokade.

Den 26de havde vi passeret Island og ændrede Kurs til Sydsydvest. Kommandanten brød saa den

næste Ordre, der lød paa Argentina, og der var saa Skibspapirer i Henhold dertil og vi fik jo ogsaa ny Instruktion. Vejret blev nu meget bedre, og jeg tog nu fat paa min Dagbog, som jeg havde forsømt; det var strengt forbudt at skrive noget, saa jeg maatte jo passe paa, at det ikke blev opdaget. Jeg havde i længere Tid været daarlig, men blev nu Karl igen. Den 27de Januar fejrede vi Kejser Wilhelms Fødselsdag ved at hejse det tyske Krigsflag, Frivagten trak i Uniform og traadte an paa Agterdækket, hvor Hauptmann von Kaltenborn-Stachov talte for Kejseren og sagde til os, at vi kunde være stolte af at være udsøgt til dette Foretagende, som Tusinder hjemme misundte os. Den 3. Februar var der Solformørkelse, jeg havde Vagt i Maskinen fra 12—4; der blev saa mørkt, at vi maatte tænde Lyset for at se.

Da nu foreløbig den værste Fare var overstaaet, slappedes Spændingen, alt gaar trægt, trist og kedeligt. Det gaar fra Kaptajnen ned efter, som om de søger at gøre hinanden Livet saa surt som muligt. Det er forfærdeligt varmt, og Skibet er ikke indrettet efter at gaa i de varme Zoner. Det er en engelsk Prise, Tyskerne har taget; det har før hedt »Dacra Hill« og gaaet fra Liverpool til Canada, har vi opdaget.

Den 15. Februar Kl. 3 Efterm. naaede vi Ækvator. Vi var oppe paa Broen og kunde tydeligt se Linjen i Kikkerten, da vi nærmede os (det var et Haar, der var trukken for Glasset). Aftenen før, kom Hr. og Fru Neptun om Bord med Tjenere, Politi etc. og overbragte Kaptajnen en Liste med Navnene paa dem, der skulde døbes næste Dag. Jeg var døbt, mens jeg var om Bord paa Krydseren Hansa. De, der skulde døbes, blev undersøgt, indsmurt i Tjære og

barberet, derpaa væltet bag over i et Vandbassin, hvorfra de maatte krybe gennem en stor Slange af Sejldug, der blev rullet frem og tilbage, og der blev sprøjtet Vand ind i den modsatte Ende. Det hele varede et Par Timer, saa sejlede vi igen.

Naar jeg om Morgenen Kl. 4 kommer op fra Maskinen, staar jeg ofte og længe og betragter Stjernehimlen, skønt jeg mest er meget træt, men den har den sidste Tid været saa smuk. Saa længe jeg har kunnet se de samme Stjerner som hjemme, syntes jeg altid, jeg havde Forbindelse med dem der hjemme uagtet den store Afstand. Mere end en Nat, naar jeg har set Orion, Karlsvognen og Nordpolarstjernen, har jeg vel udbrudt: »De samme Stjerner« og saa tænkt paa de kære der hjemme. Det er det eneste, jeg har kunnet glæde mig over, men nu er det snart forbi, de sidste Morgener har jeg ikke kunnet se Nordstjernen og af Karlsvognen kun Stangen og de forreste Hjul. Jeg er meget ked af det, den sydlige Stjernehimel er ikke nær saa køn; vi har dog i nogen Tid set Sydkorset.

Søndag den 20de Februar. Vi er nu paa 11 Gr. sydlig Bredde og 18,5 Gr. vestlig Længde, 1600 Sømil fra Afrika og 1200 fra Amerika, har Kurs næsten lige Syd, jeg var lige nu oppe paa Broen. I Gaar sejlede en Damper forbi i temmelig stor Afstand, ellers har vi i lange Tider ikke set andet end Himmel og Hav. Den 1. Marts fik vi Karabiner, og Hauptmann Kaltenborn-Stachov sagde, vi skulde øve os lidt med dem i vor Fritid, for at de Sorte ikke skulde grine af os, naar vi skulde bruge dem, naar vi havde naaet vort Bestemmelsessted. Vi er nu temmelig klar over, hvor vi skal hen, da Tysk Østafrika er den eneste

Koloni, vi har tilbage. Den 27. 2. fik vi en ny Ordre, og Papirerne lyder paa Kapstaden. Den 2. Marts var vi paa 38 Gr. sydlig Bredde og har Kurs mod Øst, vi har faaet en ny Ordre, der lyder paa en lille italiensk Koloni, Masanri. Det er stadig bleven koldere.

Den 6te Marts. Vi har igen ændret Kurs og gaar mod Nordøst. Vi har længere Tid spist Daasekød og konserverede Kartoffler, men vi har dog endnu Mel og kan bage Brød. Vandet er ikke godt; men vi tør jo ikke søge Land og faa Forsyning. Vi har nu faaet vor Rollefordeling, til vi skal bryde den sidste Blokade, og øver os i Frivagten. 11. 3. kom vi forbi en lille Ø kaldet Europas Eiland; det er helt velgørende at se noget grønt Land og hvid Strand; her er nogle Smaahuse og i en Bugt 3 Fiskerbaade. Vi har nu i 2 Maaneder ikke set andet end Himmel og Hav, nogle Springere, Flyvefisk og de Hajer, der følger med Skibet.

Den 15de Marts om Formiddagen naaede vi ud for Lindibugt, saa langt ude, at vi ikke kunde se Land. Saa stoppede Maskinen og alle Mand blev kaldt Midtskibs. Kommandanten holdt en Tale og sagde: »Indtil nu har enhver af eder gjort sin Pligt, men i Nat, naar vi bryder Blokaden, maa enhver gøre det dobbelte. »Nordamerika« eksisterer ikke mere, nu er det Damper »Marie« af Stettin. Vi maalede saa Navnet over med sort og ligeledes Neutralitetstegnene, men Søen var for urolig til, at vi kunde male nyt Navn.

Saasnart det blev mørkt, gik vi for fuld Kraft med Kurs mod Lindi, men da der blev observeret en Krydser, der langsomt sejlede mod Syd ændrede vi Kurs mere mod Syd og der blev kommanderet yder-

ste Kraft. Maskinen løb mindst dobbelt saa hurtigt, som den var beregnet til, fra Gliderne slog hele Flammer ud, skønt jeg smed Olie paa med Spande. Vor anden Kaptajn Schaap havde sejlet der paa Kysten i 18 Aar og kendte hvert Hul og hvert Rev, og henimod Morgenstunden stod vi ind i Suddifloden og smed Indløbet til med Miner, ca. 20 ialt. Vi kastede saa Anker bag en Pynt. Der var Urskov, og Træerne gik helt ud til Vandet, saa vi kunde ikke ses fra Havet. Krydseren havde ikke opdaget os. Folk saa vi ikke noget til her, der laa nogle Hytter længere ude mod Havet, men de var forladte.

Kaptajn Schaap og 3 Mand blev saa udrustet til en Ekspedition til Lindi for at melde vor Ankomst, og der blev sendt 2 st. 10 cm Kanoner og Mandskab ud til Indsejlingen, som de saa mente at kunne beherske, hvis Fjenden skulde prøve at gaa ind og fiske Minerne op. Dagen efter kom 1 Mand fra »Schutztruppen« med en Del Askaris (sorte Soldater), der skulde holde Vagt. De sagde, der var sendt flere Hundrede Mand ud fra Lindi til at lave Vej gennem Skoven ned til os (det vil sige hugge Underskoven bort med deres store Buskknive, de store Træer blev staaende). Manden fortalte, at der kæmpedes paa 3 Fronter: mod Nord mod Englænderne fra Britisk Østafrika, mod Vest mod Belgierne (en dansk Oberst Olsen skulde have Overkommandoen) fra Belgisk Kongo, mod Sydvest Franskmand og Englændere fra Angora og de engelske Besiddelser. (Mens vi var der, erklærede Portugiserne ogsaa Krig mod Tyskland, saa nu kom der ogsaa en Front mod Syd.) Han sagde, Tyskerne var gaaet svært tilbage, de manglede Ammunition og skulde kun have 800 Geværpatroner tilbage og ingen

Artilleriammunition, saa de var svært begejstrede for, at vi kom.

Om Efterm. kom Kaptajnløjtnant Hinrichs, der havde været 1. Officer paa Krydseren Königsberg, der var skudt i Sænk paa Kysten der, men Besætningen havde reddet sig i Land. Han var nu Chef for Militæret i Lindi, han overtog saa Skib og Ladning, og der kom flere Hundrede Sorte og ryddede en stor Plads udfor, hvor vi laa. Ved Højvande roede vi saa i Baade ind og bandt Staalvirer om Træerne og saa halede vi med Skibsspillene Skibet saa langt ind, at det sad paa Grund, saa ved Ebbe var det næsten tørt fra Skibet til Land. De Træer, der blev fældet, blev saa rullet derned og en Del Arabiske Tømrere, der var kommen, lavede en Bro over Træstammerne af den Dækslast, vi havde med, og langs med hele Skibet lavede de en Flaade sammen, der ogsaa kunde bære ved Højvande. Der var Folk nok og der var et forfærdeligt Jag med at faa det færdig. Den 19de om Aftenen var det saavidt færdigt, at vi kunde begynde at losse, og nu blev der arbejdet for fuld Kraft over hele Skibet og hele Døgnet, saa vi fik næsten ingen Ro til at spise eller sove. Der kom en Del Sorte, der havde været i D. O. A. Linjes Tjeneste, mange havde sejlet og flere været i Hamborg, de var dygtige til at haandtere Dampspillene og idetheletaget til at losse.

Nu saa vi rigtig, hvad det var for en Ladning, vi havde sejlet med; det var mest Kanoner, Ammunition, Maskingeværer og Karabiner. Der var dog ogsaa en Del Mel, Medicin, Forbindstoffer, Kakiuniformer, det skal have været 20 Millioner værd i Tyskland, her kunde Værdien næsten ikke maales,

hvis de kunde holde Kolonien, der var dobbelt saa stor som Tyskland.

De 2 Gnisttelegrafister og jeg sattes til at demontere den traadløse Station og pakke det hele i Kasser, der blev lavet af Araberne. Paa den aabne Plads ovenfor blev alting stablet op, da det jo ikke kunde skaffes bort saa hurtigt, som det blev losset fra Skibet. Her blev Kanonerne samlede, og saa slæbte 2—300 Sorte af med dem gennem Urskoven, ført af 2 hvide Kolonisoldater, en foran og en bagefter. Ligeledes gik der lange Rækker af Sorte og bar hver en Granat paa Skulderen. Vejen var jo nu bleven færdig, der var endogsaa lavet en Telefonforbindelse til Lindi, d. v. s. Masterne var kun $1\frac{1}{2}$ —2 m høje og blev lavet paa Stedet ved, at de sorte med et Par Hug med deres store Buskknive huggede Grene af Træerne, med et andet Hug det yderste af Grenen, der saa blev stukken i Jorden; derpaa slog de Bunden af en Flaske og satte den paa Toppen af Grenen til Isolator og saa bandt de Ledningen dertil. Det tog 9 Timer at gaa til Lindi, men der blev sagt, at de maatte gaa 3 Uger for at naa Jernbanen, der saa førte Sagerne videre til Fronten.

De fleste Kolonisoldater, vi talte med, var Plantageejere, der avlede Bomuld og Majs. Kreaturer kunde ikke leve der. Flere Plantager var saa store som Als. Der blev fortalt, at der i hele Kolonien var 5 Millioner Indbyggere; deraf henved 5 Tusinde Europæere, hvoraf alle voksne Mænd f. T. var Soldater. Af de Indfødte (Sorte) var 22 Tusinde Soldater. Den sidste Maaned om Bord havde Kosten været sløj, kun salt Kød og konserverede Kartofler; her blev det ikke stort bedre, men vi fik dog noget

Ris og en Del Frugt: Bananer, Meloner og Kokusnødder, og de vilde ogsaa gerne have skaffet os fersk Kød. Der blev slagtet en Gris til os i Lindi henimod Aften, de bar saa Kødet hele Natten, men da de om Morgenen kom om Bord med det, var det fordærvet, saa det hele blev kastet over Bord.

Søndag den 25de om Aftenen Kl. 9 blev vi færdig med at losse, og nu fik vi den første nogenlunde rolige Nat. Dagen efter marcherede Hauptmann v. Kaltenborn-Stachow og 3 Mand af Besætningen, der havde faaet en speciel Uddannelse hos Krupp, med deres Kanoner til Nord-Fronten, hvor der mentes, de vilde ankomme to Maaneder efter. Hauptmann v. K.-St. havde bestilt 200 Dragere til at bære hans Bagage; han fik vistnok kun 40, men det skulde man jo antage var tilstrækkelig til en Soldat, der skal til Fronten, men besværligt var det jo at marchere i disse Egne.

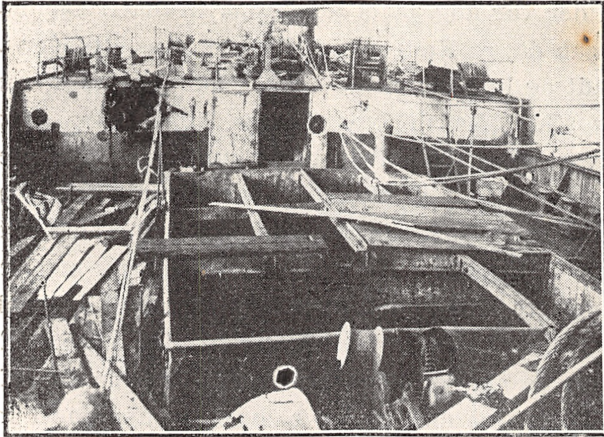
Vi begyndte at gøre Skibet søklart, men manglede Vand. Vi gik saa længere op ad Floden, hvor der mentes, vi vilde finde Kilder. Vi løb fast 2 Gange, men kom dog løs igen; men da de Folk, vi sendte ud for at søge Kilder, kom tilbage uden at have fundet nogen, gik vi igen ud og op med Kysten efter Lindi. Minerne kom vi godt igennem. Da vi havde sejlet ca. et Par Timer mod Nord, blev der observeret en engelsk Krydser, der kom imod os fra Nord; vi vendte saa og vilde tage tilbage og ind i Sudi-Floden igen, men før vi naaede derved, kom 2 Kanonbaade imod os sydfra. Saa var Vejen jo spærret for os. Vi søgte saa ud paa Havet for, om vi der kunde slippe fra dem; lade os tage kunde der ikke være Tale om, sagde Kommandanten, saa skulde Skibet sprænges i

Luften. Men da den store Krydser halede stærkt ind paa os og nu havde faaet Kanonerne indskudt og vi havde faaet nogle Fuldræffere med 28 cm Granater, der ryddede svært op om Bord, vendte vi og satte Kursen ind imod Kysten, for om vi muligvis kunde redde Livet. Vi fik saa Uniformerne frem, og fik dem paa, saa vi var Soldater, hvis nogen skulde blive taget, og vilde saa komme i Fangenskab, ellers mente de, vi vilde blive skudt, hvis vi blev taget i Civiltøj. Vi sejlede med yderste Kraft; men nu var Kanonbaadene ogsaa kommet saa nær, at de kunde naa os med deres 10 cm Kanoner, saa nu haglede Granaterne ned paa vort Skib, og skønt det ikke varede længe, før vi løb paa Grund, havde vi da allerede faaet 116 Fuldræffere, deraf 19 under Vandlinjen. Alle Baade var skudt i Stykker og der var Ild i Skibet. Der blev saa kommanderet: »redde sig, hvem der kan«. Vi sprang saa alle over Bord og søgte at svømme i Land, jeg var ikke naaet i Land, hvis ikke Mathias Stöcker og Knud Knudsen, begge fra Flensborg, havde halet mig og slæbt mig med; saa dem maa jeg takke for, at jeg reddede Livet. Vi 3 blev ogsaa ved at holde sammen, efter at vi var kommen i Land. Vi var alle saa forvildede, at vi blev ved at løbe, saa godt vi kunde for Underskov, der blev nu ogsaa skudt ind over Land, saa adskillige Kokuspalmer faldt med et Brag. Knudsen, Stöcker og jeg holdt os stadig sammen og krøb igennem de samme Steder; de andre hørte vi ikke noget til; vi var kommen i meget forskellige Retninger. Da vi var kommen noget til os selv og havde hvilet lidt, saa jeg paa mit Uhr, det var gaaet i Staa Kl. 11 (og det staar det paa endnu, da jeg ikke har kunnet faa

det i Gang siden) det har jo nok været, mens vi var i Vandet. Jeg havde mistet min Hue, men bandt saa mit Lommetørklæde om Hovedet, men havde heldigvis Snørestøvler paa, saa dem havde jeg faaet med, hvorimod Stöcker (og senere viste det sig, at der var flere) havde haft Sko paa, der var bleven siddende i Dyndet og de havde jo ikke givet sig Tid til at hale dem op eller søge efter dem. De led nu meget af Sandlopper, der aad sig ind i Huden. Vi traf saa paa nogle Sorte, som vi spurgte, om de havde set nogen af vore Kammerater, men det er nok muligt, at de ikke rigtig forstod os, da vi endnu ikke kunde ret meget »Suahelisk«, for de rystede paa Hovedet; men vi fik dem dog til at klatre op og hente nogle Kokusnødder ned, og de hjalp os med at bygge en Løvhytte; der kunde godt blive køligt om Natten; der faldt megen Dug. Der tilbragte vi saa den første Nat.

Dagen efter traf vi paa en Patrouille fra »Schutztruppen« og fik at vide, hvor nogle af de andre var bleven af. Vi fandt saa derhen, og midt paa Dagen havde vi alle fundet hverandre og gik saa ud til Skibet for, om vi kunde bjerge noget af vort Tøj og Proviant. Skibet saa forfærdeligt ud, det meste af Kommandobroen og begge Master var skudt bort, ja endogsaa de fleste Davider, hvori Baadene hang, og næsten hver Støtte fra Lønningerne var skudt bort, i 4 Maskinistkamre var Væggene skudt bort, saa de var bleven ud i et. En Væg ca. 16 Kvadratmeter var slynget 8—10 m bort. Skorstenen, Skibssiderne og Dækket var saa gennemhullede, at der var mange Steder, man ikke kunde lægge en Haand imellem Hullerne. Nogle Huse af Brædder,

vi havde bygget paa Dækket og Bakken, var brændt med samt vort Tøj. Dampspillene og lignende var sprængt i Hundrede Stykker og slynget rundt paa Skibet. Alt paa Dækket laa hulter til bulter mellem hinanden, og overalt laa Granatstum-

per og hele Granater, der ikke var kreperet. Vi sagde alle til hinanden, »det er et Under, at nogen af os er kommen levende fra dette«. Da Kommandanten kom om Bord, sagde han, ja dette Skib kommer ikke til at sejle mere, men det har jo ogsaa gjort sin Tjeneste.

Jeg søgte saa hen i Proviantrummet, hvor jeg gemte min Dagbog og til min store Glæde var den uskadt. En Del Proviant, saasom Mel, var uskadt og fik vi bjerget i Land og bragt op i et Blokhuis, der laa godt en halv Mil derfra. Her lavede vi os saa Løvhytter til at bo i, og da vi havde for lidt Tøj, fik vi Tæpper og Uniformer sendt fra Lindi. Det var smukke gule Kakiuniformer med blaa Snore og

Sølvknapper, desuden fik vi Karabiner og foruden Bælte en Rem over Skulderen fyldt med Patroner og var nu Kolonisoldater og gik Patrouille langs Kysten. Da jeg næste Dag var om Bord for at se, om der endnu var noget, vi kunde bruge, var jeg ogsaa inde i Salonen, der ikke var saa medtaget, men der var dog gaaet adskillige Granater igennem. Jeg saa da, at Kongens og Dronningens Billeder var uskadt og kom da til at tænke paa, naar vi hjemme sang »Gud skærm vor Konges Hus«. Jeg syntes det var, som Gud havde holdt sin Haand over dem, og Gud holde sin Haand over Kongen og hans Land derhjemme, saa de maa blive forskaanet for Krigens Rædsler. Jeg tog saa Billederne med mig og spurgte Kommandanten, om jeg maatte beholde dem, ja, det maa De gerne, der er vist ingen andre, der bryder sig om dem, sagde han. Jeg har saa siden ført dem med mig og nu hænger de hjemme i min Stue.

Vi gik nu Kystvagt, og et Par Mand og en Del Sorte blev sat til at rydde op paa Skibet for, om der endnu skulde være noget, vi kunde bruge; men de passede paa at komme fra Skibet, naar de fik Øje paa et engelsk Krigsskib, disse skød et Par Gange nogle Skud paa Vraget. De gik aldrig om Bord, de kunde jo nok se, at det var gjort godt den første Gang, og da der ikke rørte sig noget, naar de skød paa det, kunde de nok tænke, det var forladt. Nogen Tid efter beskød de Kysten og ramte ogsaa Blokhuset, men vi søgte straks længere ind i Skoven og kun en sort Drager blev dræbt.

Det var meget interesant at gaa Patrouille, det var et smukt Landskab, men Plantagerne blev jo

nok noget forsømte, og de kunde ikke faa ret meget udefra, saa der var Hungersnød. De sorte Soldater fik kun Ris en Gang om Dagen, de andre fik ingenting, og det var kun lidt, de selv kunde skaffe sig, saa vi traf flere, der laa saa magre som Benrade og døde af Sult. Vi havde det jo ret godt, men saa kom der Ordre, at vi skulde til Fronterne og hver føre en Trop Sorte. Vor Kommandant holdt paa, at han var ansvarlig for os, saa vi skulde blive et sluttet Kommando; men det vilde de ikke gaa ind paa. Saa kaldte han os sammen og sagde: »Hør Gutter, nu har vi haft saa meget sammen, men nu vil de skille os ad; hvad vilde I synes om at komme ud at sejle igen. Det var vi alle med paa, men hvad skulde vi sejle med? Ja, sagde han saa, »Marie« er jo ganske vist Vrag, men nu har jeg sammen med Maskinmestrene grundigt undersøgt Maskinerne, og vi mener, at vi kan selv reparere dem saa meget, at vi kan faa dem til at gaa rundt, og Kedlerne fejler ikke noget, og vi har endnu saa mange Kul i Lasten, at vi med Sparsommelighed kan naa over til Sumatra, hvor der er Kul. Det er selvfølgelig et voveligt Foretagende; men her gaar vi sikkert ogsaa til. Jeg vil stille Eder frit at vælge, om I vil blive her og gaa til Fronten, eller I har Mod til at gaa med mig. Vi stemte saa for at gaa med undtagen 7 Mand. Godt, sagde han, saa sejler vi. Vi faar nok nogle sorte med, der kan erstatte dem, der bliver her. Vor Kommandant sagde saa til Myndighederne, at da der var Hungersnød, vilde vi sejle over til Hollandsk Indien og hente en Ladning Ris til dem, og det gik de saa ind paa og stillede os Sorte til Raadighed, saa vi hurtigst muligt kunde blive klar til at sejle, og saa arbejdede vi for fuld Kraft.

Først slog de store Træstykker, som de, der kunde dykke, gik ned med, i Hullerne. Saa pumpede de med Haandpumper saa meget Vand ud, at Klodserne blev fri, saa satte de Kasser uden om Klodserne og støbte dem fulde af Cement, og imens reparerede vi Rørledninger og lignende med, hvad vi havde eller kunde skaffe; flere Steder blev der kun svøbt Pakninger om Rør, saa det var jo noget interimistisk. men ca. 8te Dagen efter fik vi Maskinerne til at dreje rundt, Dampen fuste jo nok ud hist og her, men Begejstringen var stor, da vi fik det til at løbe rundt og fik Damppumperne i Gang, saa Skibet kom til at flyde. Vi skulde saa gaa ud den næste Nat mellem Paaskelørdag og 1. Paaskedag; men om Aftenen kom der Besked fra Lindi, at to Krydsere kom nordfra, og de raadede os til at vente, til de var forbi. Nej, sagde Kommandanten, nu skal det enten briste eller bære. Vi beholdt saa 12 Sorte om Bord, til at erstatte dem, vi manglede, og gik saa ud afblændet, og da vi kom lidt ud, kunde vi se Lysene fra Krydserne, det var spændende; hvis Krydserne havde brugt Lyskasterne, havde vi været leverede, den Gang kunde vi ikke have sluppet fra dem. Vi kunde jo kun sejle langsomt, og vi maatte jo ogsaa passe paa, at der ingen Gnister kom op af Skorstenen. Vi kunde først rigtig aande frit, da vi ikke mere kunde se Krydsernes Lys. Det var dejligt stille Vejr.

Vi var alle meget medtagne, saa det blev de Sorte, der maatte gøre Arbejdet. Nu, da den værste Spænding var ovre, var der flere, der maatte lægge sig, og nogle stod ikke op mere. Først døde Johannes Jensen fra Flensborg og blev sænket i Havet samme Morgen den 6. 5. Kl. 8,40 paa 3° 57' sydlig Bredde og

82° 38' østlig Længde i det Indiske Ocean. Maskinen blev stoppet, og alle Mand samledes paa Dækket. Flaget blev hejst paa halv Stang, og Kaptajnen talte et Par Ord, hvorpaa vi bad Fadervor; saa sænkede de Liget, der var indsyet i Sejldug og omsvøbt med Flaget, i den vaade Grav, det var gribende i al sin Tarvelighed. Derefter gik enhver til sit Arbejde, Maskinen blev sat i Gang, og alt gik som før. Den næste var 2. Maskinmester Sørensen fra Haderslev, der døde 3 Dage efter om Morgenen den 9. 5. ved 6-Tiden og Kl. 8 blev han sænket i Havet ligesom J. Jensen, paa 3° 54' sydlig Bredde, 91° 36' østlig Længde. Sørensen boede i Flensborg og havde 4 Børn. Første Mester tog Sørensens Forlovelsesring af og gav mig den til Opbevaring, for at Sørensens Kone kunde faa den, hvis vi naaede hjem (indeni stod Catharina 22. 10. 02). Jeg havde ligeledes faaet Jensens Ring til Opbevaring (i denne stod indeni Thyra Brodersen 14. 9. 05; hans Kone mentes at være fra Vejle). Der var endnu 5—6 Mand, der laa syge, og vi havde hverken Læge, læskende Drikke, god Mad, eller en Smule Medicin at give de stakkels Mennesker, der allerede saa ud som Lig. Knud Knudsen, mente vi alle, blev den næste, vi maatte sænke i Havet, det gik dog ikke saadan, han blev den første, der naaede hjem.

Fredag den 12. kunde vi langt ude paa Styrbordsiden se lidt Land, og stor var Glæden; det lavede mere op paa de Syge, end nogen Medicin kunde have gjort. Om Natten fik vi et Fyr paa Sumatra i Sigte til Bakbord, og om Lørdagen sejlede vi forbi den ene smukke Ø efter den anden, alle bevoksede med Palmer, flere med Bjerge, ja nogle vare næsten en eneste Bjergkegle. Lørdag Nat gik vi gennem

Sundastrædet; vi sejlede afblændet og var maaske det eneste Skib, der naaede igennem uden at blive stoppet og undersøgt. Englænderne havde mindst 2 Krydsere liggende her; men vi holdt skarpt Udkig, og der var jo saa mange Smaaøer, vi smuttede ind imellem, og hen paa Morgenstunden ankrede vi paa Rheden ved Tandjoeng Priok (Batavias Havn). Vi aandede nu lettet op, og hvor udmattede vi end var, stod vi længe og saa paa Lysene fra alle de Skibe, der laa opankrede paa Rheden. Da det blev lyst, hejste vi det tyske Handelsflag og gik noget længere ind, og det kan nok være, Folkene paa Skibene gjorde store Øjne; der laa jo mange tyske Skibe internerede, de havde jo ikke vovet at gaa ud, og Folkene mente, at Tyskland var omtrent færdig, og saa kommer der 2 Aar efter Krigens Begyndelse et tysk Skib frit sejlende ind i Havnen, og ikke mindre var jo Forundringen, da de saa, hvor mange Granathuller vi havde, og hvor medtaget Skibet var, og hvor meget ondt jeg end havde lidt og døjet under Tyskerne og ønskede, at Gengældelsen maatte ramme dem, syntes jeg, det var et af de stolteste Øjeblikke i mit Liv, da vi gik ind omgivet af utallige Baade, der raabte og vinkede til os.

Nu kom Havnelægens Chalup, og nu syntes vi, det var første Gang, at Kommandanten begik en Dumhed. Der havde jo næsten hele Tiden været en forfærdelig Spænding, og alle Tanker havde jo naturligtvis drejet sig om, hvordan han kunde redde Skib og Mandskab, (jeg vil her lige fortælle, at da vi kom om Bord, saa Kommandanten ud til at være en Mand paa nogle og tredive Aar, han var skæggløs og havde smukt mørkt Haar, naar man nu saa paa

ham, lignede han mere en Mand mellem 50—60 Aar; han havde nu stort Fuldskæg og næsten helt hvidt Haar). Da han nu saa Havnelægen komme, kom han til at tænke paa, at vi jo alle kunde blive spurgt ud, og da vi jo ikke saa lige skulde fortælle alt, hvad vi vidste, sagde han til mig, at jeg skulde gaa rundt og sige til alle Kammerater, at de kunde fortælle, hvad de vilde, blot ikke sige Sandheden. Det gjorde jeg; men til de fleste sagde jeg samtidig, at ingen skulde faa mig med ud igen, før Krigen var forbi, og saadan syntes ogsaa de fleste andre (det var jo ellers Meningen, at vi skulde se at faa Skibet repareret og gaa til Afrika med en Ladning Ris). Havnelægen beordrede straks de Syge paa Hospitalet, og da vi jo ingen Baade havde, lod han sin egen Chalup tage dem med til Land, hvorfra de saa med Sygebiler kørtes til Tjikini-Hospitalet i Batavia.

Saa kom Havnekaptajnen med flere Assistenters om Bord, de saa Skibet nøje efter og gjorde en Masse Spørgsmaal, som de dog ikke alle fik besvarede. Saa kom den tyske Generalkonsul Dr. Vindels og 2 Brødre Helfferich, Brødre til den tyske Indenrigsminister Helfferich, om Bord. Ellers fik ingen Lov til at komme om Bord; men Skibet var jo omsværmet af Baade, og der var jo ogsaa Journalister fra alle Aviser, der gerne vilde have noget at vide, og da de ikke maatte komme om Bord, raabte de op til os, at vi skulde hejse Spande ned, som de saa fyldte med Cigarer, Frugter og lign., der kom jo ogsaa Baade nok med disse Ting, men vi havde jo ingen Penge. Vi fik dog nok foræret af Folk, der hellere end gerne købte alt til os, blot vi vilde fortælle. Men nu viste det sig meget uheldigt med den Besked, vi havde faaet; vi

var jo rundt om ved Rælingen og nogle af os fortalte saadan, andre fortalte noget andet, saa da vi Dagen efter fik en 5—6 forskellige Aviser, var der forskellige Referater i dem alle. De fleste havde skrevet flere Spalter, og skønt de fleste Aviser var meget tyskfjendtlige, skrev de mange Lovord om Besætningen. Jeg havde gemt et Eksemplar af hver Avis, da jeg syntes, det var morsomt at vise min Familie dem, naar jeg en Gang kom hjem, men de er desværre gaaet tabt, før jeg naaede hjem.

Brødrene Helfferich gav straks 100 Gylden til Fordeling mellem Besætningen, og Generalkonsulen fik en Mængde Tøj samlet i Land og samme Dag sendt ud til os; de fleste af os havde kun en Skjorte og et Par Benklæder, som vi havde vasket skiftevis for dog at have et Stykke paa, mens det andet tørredes; det kunde jo lade sig gøre i Troperne. Nu blev vi jo efterhaanden ret pæne, Tøjet passede jo ikke altid saa godt; men Konsulen sendte en Skrædder om Bord, der tog Maal af os, og saa fik vi nogle Dage efter hver 2 Sæt hvidt pænt Tøj, der passede, foræret af »Das grosse Vaterland«, for det Tøj, der var brændt. Der blev ogsaa sendt os saa mange Cigarer, Frugter og lign. fra Familier i Land, saa nu levede vi højt, det var som et helt Eventyr.

Ved Middagstid kom 2 engelske Krydsere og ankrede udenfor Indsejlingen, de havde vel nok faaet at vide, at vi vare sluppen igennem. Henimod Aften kom den ene ind og ankrede i Nærheden af os. De vilde vel nok se os lidt paa nærmere Hold. Mandag Formiddag fik vi Lods om Bord og gik indenfor Mollerne, hvor vi ankrede igen. Havnekaptajnen kom om Bord med en Del Folk og maalte Skibet op, det

passede ikke med Maalebrevet. Kommandanten og Officererne blev taget i Forhør, og nu kom Dommeren fra Batavia med Sekretærer om Bord hver Dag og holdt Forhør. Vi blev taget i Ed, og Dommeren sagde til os, at hvis vi var bunden af nogen Ed, skulde vi ikke svare, vi skulde saa blot sige, at det kunde vi ikke svare paa. Det kom vi saa nemt om ved, der blev jo næsten ikke noget, vi kunde svare paa. Om Morgenen gik den engelske Krydser ud igen, men begge blev liggende flere Dage og undersøgte grundigt alle Skibe, der gik ud.

Der maatte stadig ingen komme om Bord undtagen Myndighederne; men saa blev det bekendtgjort i Land, at om Søndagen den 21de kunde der blive Adgang for alle mod at betale en Gylden, der skulde gaa til de dødes Efterladte, og det kan nok være, vi fik Besøg; der gik næsten ustandseligt 4 smaa Dampere fra Kajen og ud til Skibet; de fik Billetten i Land. Jeg har opbevaret en Billet, som jeg har faaet med her hjem og vil lige fortælle, hvad der staar paa den. Paa den ene Side staar paa Hollandsk »Toelatingskaart, voor de bezichtiging van het stoomschip »Marie« te Tandjoend Prioek, Zondag 21. Mei 1916. fl. 1. — inclusiv barkas.« Desuden et Stempel fra Politiet. Paa den anden Side paa Malajisk »Kartoe Boewat Naik, Aken Malihat Kapal Api »Marie« di Tandjoend Priok, pada hari Minggoe tanggal 21. Mei 1916. fl. 0,25 territoeng sama barkas«. Den Dag havde vi Besøg af over 5000 (Fem Tusinde), saa der var Trængsel paa Skibene, der førte Folk frem og tilbage, og der var Politi fra Batavia, baade med Baadene og om Bord hos os, og de naaede ikke alle, der vilde, at komme ud og se Skibet, saa det blev be-

kendtgjort, at de. der ikke naaede det den Dag, kunde faa Lov til at komme om Bord næste Søndag. Der var næsten Folk af alle Nationaliteter og af alle Racer; mange havde Foræringer med og mange gav Penge til Besætningen. Der kom ogsaa en stor Krans hvorpaa der stod «Aan de kranige Bemanning van het stomschip Marie». General-Konsul Dr. Windels sagde til mig paa Dækket, da han saa Kransen, at vi havde vel ikke tænkt saadan at blive æret i fremmed Land, der nærmest var tyskfyndtligt. Den østrigske og den tyrkiske Konsul var ogsaa om Bord.

De første Dage tog 1. Styrmand ind og købte Proviant paa Markedet; men nu har jeg ogsaa overtaget den Bestilling. Vi har faaet en Baad, og saa ror 4 af de Sorte mig hver Morgen Kl. 6 ind til Kajen og gaar med mig op paa Markedet, hvor jeg køber Proviant, Kød, Høns eller Ænder og Frugt, som de Sorte saa bærer ned i Baaden. Det kneb i Førstningen med at handle med Kineserne og de Indfødte, saa jeg blev jo trukken op, da de hørte jeg ikke kunde Sproget, men saa talte jeg med flere fra andre Skibe og hørte Priserne, saa nu viser jeg med Fingrene, hvor meget jeg vil give; saa nu gaar det helt godt; ellers gaar jeg hen til den næste. Kl. 8 kan jeg faa Postsagerne og saa gaar det om Bord. Kl. 8½ skal de have Frokost om Bord. Jeg bestiller saa ikke andet end at føre Regnskaberne, saa nu har jeg det saa godt, som jeg ikke har haft det siden Krigens Begyndelse. Kommandanten er taget i Land og bor paa Konsulatet; han vilde, jeg skulde ogsaa overtage Skibskassen, men det vilde jeg ikke. Den har saa Kaptajn Schapp.

Skibet er interneret paa den Maade, at en hollandsk Torpedojager er fortøjet sammen med Skibet

og vi skal jo have Tilladelse til at tage i Land; men Hollænderne tager det ikke saa nøje. De ved jo nok, at vi har det godt, og hvorfor skulde vi saa stikke af. Det var jo Meningen, at vi skulde have Skibet repareret og her er baade Værft og Tørdok; men nu har den engelske General-Konsul udstedt en Bekendtgørelse om, at hvis nogen reparerer vort Skib, kommer de paa den sorte Liste, og saa er der ingen, der tør, da de saa hverken kan faa Kul eller Jern. Men det er jeg kun glad ved, for er Skibet først repareret, stikker vi nok af igen til Trods for Torpedojageren og de engelske Krydsere udenfor, og det gaar sikkert ikke godt.

Havnen her er storstilet anlagt, og f. T. bygges der en Havn mere. Arbejdet ledes af en dansk Ingeniør Axel Bendixen fra Thisted, som jeg er bleven kendt med. Jeg har givet ham min Dagbog, som han har lovet at tage med hjem og give mine Forældre, hvis jeg ikke skulde naa hjem.

Næsten hveranden Eftermiddag rejser jeg op til Batavia med Jernbanen, der gaar 5 Spor fra Tandjoeng Priok til Batavia. Da der ofte afgaar Tog samtidig paa 2—3 Spor har jeg et Par Gange været med til, at de indfødte Lokomotivførere holder Kapløb med Togene. Det er just ikke saa hyggeligt; men der sker ikke noget ved det, de Indfødte er mest som store Børn, og de kender ikke til Nerver. Der gaar desuden Landevej og Kanal til Batavia. Senere er der ogsaa kommen elektrisk Fuldbane. Fra Nord til Syd gennem Byen, (fra gamle Batavia til de nyere Bydele, Weltevreden og Mester Cornelis) der i denne Retning er ca. 15 km lang, gaar 3 Baner fra forskellige Selskaber; desuden elektrisk Tram (Sporvej) og

Stoomtram, Dampsporvej, samt Koli-Besar (Store Flod) Goenoeng Sari Kanal og Kroekoet Kanal, der er fulde af Baade og Pramme, der mest besørger Gods-
trafiken. Der er ofte nogen af mine Kammerater om Bord, der bliver syge og falder om; saa er det gerne mig, der maa bringe dem til Hospitalet (naar jeg holder mig saa godt, er det sikkert, fordi jeg har det bedre end mine Kammerater. Batavia er en usund By og skal have den største Dødelighedsprocent i hele Verden). Desuden skal jeg ofte op til Kommandanten angaaende et eller andet om Bord, eller ogsaa har han et eller andet, jeg skal skrive paa Dansk. Først afsendte vi en Del Telegrammer til Danmark; jeg skal lige nævne et af disse: »To Maaneder efter Maries lykkelige Nedkomst, ere vi afreiste til Batavia«. Flere Gange har jeg skrevet Breve paa Dansk til forskellige Adresser i Danmark og imellem Linierne har Kommandanten saa med usynlig Skrift (der først bliver synlig ved kemisk Behandling) skreven sine Beretninger.

Nogen Tid efter, at Knud Knudsen var kommen ud af Hospitalet, kom han til mig og bad mig om at lave ham en dansk Søfartsbog, han syntes det blev for ensformigt her, og han vilde se at komme hjem. Jeg raadede ham fra det, men han blev ved, og da han en Gang havde reddet mit Liv, kunde jeg ikke nægte ham den Tjeneste. Jeg tog saa op paa General-Konsulatet, hvor alle vore Stempler, Søfartsbøger etc. var bragt hen, og fik en Søfartsbog udfærdiget, og Konsulen lovede ham Rejsepenge. Efter Bogen skulde han være Christian Jensen fra Kolding, da vi ikke mente, at Englænderne kendte Kolding saa godt, at de kunde køre ham fast, naar han kom i Forhør, og

da jeg kendte Kolding saa godt, som hvis jeg var født der, fortalte jeg ham alt, hvad vi kunde tænke, der vilde blive spurgt om. Knud Knudsen, der var fra Flensborg, men talte ret godt Dansk, gik saa op paa det danske Konsulat, det var i et anset hollandsk Firma hvor de ikke rigtigt kunde tale Dansk, de bad ham derfor gaa op til Dr. Kongsted Jensen (nuværende dansk Konsul) og faa et Bevis for, at han var Dansker. Dr. Kongsted Jensen, der er født i København, har ikke kunnet høre Forskel paa Jydsk og Sønderjydsk, som Knud Knudsen talte, har jo nok kun været glad ved at kunne hjælpe en Landsmand og gav ham Beviset. (Da jeg senere blev kendt med Dr. Kongsted Jensen og fortalte ham dette, kunde han ikke rigtig tilgive mig, at jeg havde været med til saadant noget). Med Beviset gik Knud Knudsen saa til Konsulen, der udstedte ham et dansk Pas. Han rejste til Socrabaya, hvor han fik Hyre paa et hollandsk Dampskib, gjorde en Rejse til Celebes og Borneo og besøgte mig en Aften en Maanedstid efter i Batavia, da de skulde til Holland. I 1922 traf jeg ham igen i Flensborg og fik et udførligt Referat af hans Oplevelser. De var kommen godt til England, hvor han slap godt igennem Forhøret, skønt de, der forhørte ham, var ret godt kendte i Danmark. De maatte gøre 3 Rejser til Middelhavet for Englænderne, før de kunde faa Kul, saa de kunde komme til Holland og hver Gang de kom til England, blev han forhørt, men han klarede sig hver Gang og da de kom til Holland mønstrede han af og rejste til Tyskland og blev flere Gange under Krigen sendt til Danmark og Holland. Han har udgivet en Bog, som Dr. Lentsch har skreven efter Knud Knudsens For-

tælling, jeg har søgt at faa fat i den, men den var udsolgt fra Forlaget.

De næste, der stak af, var Kommandanten, Tredje Styrmand Iversen og Fyrbøder Toft; de havde faaet fat i et indlandsk Fiskerfartøj og mente dermed at kunne naa over til Filippinerne og derfra med et amerikansk Skib til Amerika, hvorfra de mente let at kunne naa til Tyskland. Men Øst-Monsunen satte ind noget før end almindeligt dette Aar og drev dem tilbage og efter 63 Dage strandede de paa Nordkysten af Celebes, hvor de blev sat i Fængsel. Kommandanten fik dog Lov til at gaa ud i Byen mod at afgive sit Æresord hver 10. Dag. Men en Gang, da der af en eller anden Grund var gaaet 12 Dage, sagde han til de andre, at hvis de ikke kom før Aften og forlangte hans Æresord, vilde han blive borte og hjælpe dem ud om Natten. De kom ogsaa ud og fik fat i et Fartøj, hvormed de naaede Filippinerne. Men i Mellemtiden var Amerika kommen med i Krigen; og nu kom de saa i Fangenskab her. Kommandanten har faaet Lejlighed til at bryde ud og faa fat i en amerikansk Uniform og gaa med de afløste Kolonitropper til Amerika; men om Bord blev det dog opdaget, at der var en for mange; han blev saa fængslet og sad i San Francisco til Krigen var forbi. Iversen har jeg ikke set siden; men saavidt jeg har hørt, blev han paa Filippinerne til Fredsslutningen. Toft har jeg en Dag truffet, han sejlede for et dansk Rhederi og fortalte mig udførligt, hvordan det var gaaet ham. Han var stukken af fra Fangenskabet, men senere fanget igen og sat i Fængsel, hvor han blev haardt behandlet. Saa brød han ud herfra og kom ind i det indre af Landet, hvor han levede 2 Aar mellem ude-

lukkende Indfødte, til han en Dag traf en Officer, der overtalte ham til at tage med ham til civiliserede Mennesker og lovede, at han skulde udvirke, at han blev fri for Straf. Han blev imidlertid sat i Fængsel og nogen Tid efter sendt til San Francisko, hvor han kom i en Fangelejr. Her brød han ud igen og gik mest til Fods; da hans Signalement var udsendt, turde han ikke vise sig i Byerne eller tage med Bane. Han naaede ned til den meksikanske Grænse, hvor han blev nappet og igen sendt til San Francisko; men kort efter kom saa Fredsslutningen, og han blev sendt til Tyskland. Da Tofts hele Færd under Krigen var saa eventyrlig, synes jeg næsten jeg maa skrive lidt mere om ham. Da Krigen brød ud, havde han Stilling paa en Fabrik i Buenos Aires; men da Argentina erklærede Tyskland Krig, blev han smidt ud. Han forsøgte saa som Skopudser og lign. at opholde Livet; men det gik ikke. Han gik saa op igennem Brasilien, til han i en Havn (saavidt jeg husker Rio de Janeiro) traf et norsk Skib, der tog ham med som Kulleimper. Med dette naaede han omsider Kristiania og kom derfra med et dansk Skib til Aalborg og tog herfra med Tog hjem. Ved Grænsen vilde Tyskerne ikke tro ham, men førte ham som Fange til Flensborg, hvor han sad, indtil hans Forhold var undersøgt. Saa blev han sendt til Kiel og uddannet ved Marinen. Straks efter kom han saa med paa Togtet til Afrika, og hvad senere hændte, er jo fortalt ovenfor.

Men nu tilbage til os, der blev. Vi var alle mere eller mindre syge, og Havnelægen beordrede os saa op i Bjergegnene for at komme til Kræfter. Nogle rejste til Garoet, og den 4de Juli rejste vi 8 Mand til

Soekasari mellem Soekabomi og Buitenzorg. Her var det vidunderlig dejligt, og Luften saa frisk og behagelig; det følte næsten, som der var langt højere til Himlen, eller som naar man er vant til at opholde sig i en trang lavloftet Stue og saa kommer ind i en Kirke. Her tilbragte vi en dejlig Tid. Vi blev inviterede til at besøge en The- og Rübber-Ondernehmung (The og Gummi-Plantage), de sendte endogsaa Køretøjer til at hente os og køre os hjem igen. Her var Folkefest for de indlandske Arbejdere i Anledning af, at der var indlagt en ny Turbine. Indlænderne bar et Oksehoved i Procession gennem Byen ud til en Sø og tilbage til Fabrikken, hvor det blev nedgravet under mange Ceremonier, hvormed den muhamedanske Præst var behjælpelig. Saa var der Festmaaltid; der var dækket paa Gulvet i lange Rækker til mange hundrede Mænd (der var ingen Kvinder med). Der var maaske nok 10 Retter Mad, og hvad der blev levnet, tog de med hjem. Vi blev vist rundt paa The- og Gummiplantagerne af Inspektører, og ligeledes i Fabrikkerne og saa, hvordan alt blev behandlet. Administratøren var Hollænder; men han var tyskvenlig og om Aftenen kom der mange fornemme Gæster, som Dr. van Faber (Direktør for Departement for Handel og Landbrug) med Frue, der var tyskfødt, begge Brødre Helfferich og deres Husdame, den tyske Konsul Dr. Windels, Dr. Mathæus (Bestyrer paa en Højskole i Shanghai), en Herre fra Ny-Guinea o. fl.; der blev spillet Komædie af de Indfødte, hvoraf jeg ikke forstod ret meget. Vi sad i mæglige Kurvestole med Smaaborde mellem os, hvorpaa der stod Vin, Frugt og Cigarer og vi havde vel nærmest Hæderspladserne; der blev gjort stor Stads

af os. Derefter spiste vi til Aften hos Administratøren. Der var saa mange Retter og Herligheder, som jeg ikke kendte. Kl. 2 kørte vi hjem. Søndag derefter var vi inviterede til at besøge en The-Ondernehmung Tjikope, hvor der var en tysk Administrator Freiherr von Eggloffstein. Plantagen laa højt op ad Bjergskraaningen. Her var der vidunderlig kønt; de fortalte os, at jo højere Theen voksede, desto bedre var den; men den gav ogsaa meget mindre. Her gjorde de ogsaa megen Stads af os; men det var langt fra saa festligt som paa den anden Plantage. Vi talte meget om, at det kunde være interessant at komme op paa Toppen af Bjerget, der hedder »de Gedeh« og de sagde, man kunde nok gaa derop, skønt der var meget stejlt. Der var en Tysker, der havde været deroppe, og han tilbød at føre os. Tirsdag den 13de om Morgenen Kl. 4 marcherede vi saa 6 Mand fra »Marie«: Thomsen, Andresen, Schrøder, Christiansen, Greve og jeg samt Tyskeren, der hed Pentsch, med hver 2 Tæpper og Proviant fra Soekasari og naaede hen paa Eftermiddagen Pontjak et Bjergpas ca. 1500 m over Havet. Her var et indlandsk Herberge, og da vi var dygtig trætte, spiste vi her noget af den medbragte Mad og fik os en stor Kop sort Kaffe for 2½ Cent. Vi sov her om Natten paa en stor Træbrix; men skønt vi var meget trætte, sov vi ikke særlig godt, da vi frøs nederdrægtigt, skønt vi havde 2 Tæpper. Kl. 5 næste Morgen snøede vi Randselen og drak en Kop Kaffe til 2 Biskuiten og marcherede saa fra Pontjak. Greve og Christiansen gik hen til nogle Indfødte for at købe Proviant, mest Ris. Vi gik forbi flere Plantager, mest The, og Kl. 9 naaede vi en botanisk Have »Tjibodas«, der

hører under »Departement van Landbov«, hvor Staten har Forsøg med Planter. Den ligger 1546 m opad Bjergskraaningen paa »de Gedeh«. Her er ogsaa flere Laboratorier, hvor Professorer og Doktorer fra Buitenzorg gør Undersøgelser. Der er en gammel Militær Schwartz, en født Tysker, der har Tilsynet og bor her til Stadighed. Han var svært glad ved at træffe saa mange Landsmænd og inviterede os til The, samt fortalte os, hvordan vi bedst kom derop og fik mest ud af Turen, samt gav os Nøglen til et Hus »Kandang-Badak«, der ligger 2450 m oppe, og hvor Meteorologerne bor, naar de er deroppe. Kl. 10½ tog vi Afsked med Schwartz og lovede saa at blive noget længere og fortælle ham noget mere fra vore Farter, naar vi kom tilbage.

Herfra gik det meget stejlt op ad, saa vi maatte gaa i Siksak for at tage den. Kl. 3½ naaede vi de varme Kilder; Vandet, der vælter ud af Klippevæggene, er saa varmt, at man daarligt kan stikke Haanden i det; man tager den skyndsomt til sig igen. Der staar Dampskyer op derfra; men vi skal jo igennem. Lidt længere oppe er der Arsininbade (Æddike hedder Arsijn paa Hollandsk). Kl. 4 ankom vi til Kandang Bodak. Schwarts havde givet os 2 indfødte Førere med; de hjalp os med at finde tørt Græs og Pinde til at koge vor Aftensmad, der bestod af Ris og Daasekød; vi var dygtig sultne, saa det smagte udmærket. Der havde været tæt Skov hele Vejen hertil med høje slanke Træer og en Del Underskov af Slyngplanter som Rottan (Spanskrør), saa vi kunde paa hele Vejen ikke se andet end Skoven. Her oppe var Træerne noget mindre og her ved Huset var der aabent, saa vi kunde se op ad Skraaningerne der og-

saa var smukt bevoksede med Træer. Her oppe var det meget koldt, men da vi var meget trætte, lagde vi os til at sove paa Gulvet med Tøjet paa og svøbte os ind i vore Tæpper; men fik alligevel ikke megen Søvn, da vi frøs nederdrægtigt. Kl. 5 stod vi op, og skønt Vandet var iskoldt, tvang vi os selv til at tage Bad for at faa Blodet i Omløb. Saa kogte vi The og spiste noget Brød med Daasekød.

Kl. 7 gik vi fra Kandang-Bodak efter »de Gedehs« Krater, der ligger 2966 m over Havet. Til sidst maatte vi balancere over Klippestykker og Kl. 8½ naaede vi Randen. Der steg en Del Svovldampe op; men vi gik om til en Side, hvor Vinden bar fra. Krateret er flere Hundrede Meter i Tværmaal, og Væggene er flere Steder næsten lodrette, saa man rigtig kan se de forskellige Lag. Jeg havde kun 2 fotografiske Plader med; jeg havde laant et Apparat og tog nu 1 Plade af Krateret, der er meget god. Der var dejligt Solskin, men Skyerne nedenunder os hindrede os i at se Landet længere nede. Det var vidunderlig smukt at se ud over Trætoppene ned ad Bjergsiderne. Greve og Christiansen forsøgte at gaa ned i Krateret og var borte en Timestid, men naaede ikke helt ned. Saa vilde vi gaa tilbage til Kandang-Bodak; men paa Halvvejen kom vi ind i Skyer, der var saa tætte, at vi ikke kunde se hverandre, og da det var et vanskeligt Terræn, maatte vi blive staaende for ikke at komme galt afsted. Af og til raabte vi til hverandre, da det var saa uhyggeligt, at vi ikke kunde se hverandre. En halv Time efter kunde vi igen fortsætte nedefter og kom til Kandang-Bodak ca. Kl. 12½. Saa lavede vi Middagsmad efter samme Opskrift (Ris og Daasekød). Derefter var vi ude at søge efter tørt

Græs, da vi var blevne kloge af sidste Nats Skade, vi fandt ogsaa saa meget, at vi kunde dække os til og fik os saa en god Middagssøvn.

Kl. 3 gik Christiansen og jeg op paa det højeste Punkt af »de Gedeh«, der kaldes »Pangerango« og er ca. 60 m højere end ved Krateret, altsaa 3026 m over Havet. Paa Vejen derop kunde vi ingenting se for Træer, der vokser helt op til Toppen, hvor de dog kun er ganske smaa, næsten som Potteplanter, skønt det ser ud til, at det er de samme Træer, der længere nede er ca. 50 m høje. Kl. 5 naaede vi op paa Toppen, der er meget spids, kun 20—30 m i Tværmaal. Her er dog ogsaa bare Pletter, hvor der gror Græs og Jordbær, der nu var modne og kom os til gode. Her stod 3 Steder meteorologiske Instrumenter i Glaskasser med Uhrværk og Papirruller. Her var ogsaa et Hus; vi kunde ikke se, hvad der var derinde, men nok høre et Uhrværk, der dikkede. Her stod ogsaa et Kurvemærke paa Stativ og paa en Blok nedenunder stod P. T. 142. Her var en storslaaet Udsigt over Landskabet til de blaa Bjerger ved Bandoeng, og længere inde ragede en høj Kegel op gennem Skyerne; til de andre Sider kunde vi ikke se noget videre for Skyer og imod Solen. Da der var meget koldt deroppe, blev vi der kun $\frac{1}{2}$ Time, og det kan nok være, den skar nedefter, for vi var kun 40 Minutter om at naa Kandang-Bodak, hvortil vi kom Kl. 6,10, saa Kammeraterne havde ondt ved at tro, at vi havde været helt oppe paa Toppen. Vi fortalte dem saa, at vi havde skaaret vore Navne i Huset, og at jeg havde stukket min Stok, hvortil var bundet en Buket Edelweiss, i Jorden; saa kunde de jo gaa op Dagen efter og se, at det passede.

Fredag den 16. 2. om Morgenen Kl. 7,30 gik vi saa fra »Kandang-Bodak«. Kl. 7,55 var vi ved Mineral-kilderne »Labaksaart«, hvor vi drak det dejlige, iskolde, og velsmagende Vand. Kl. 8,05 ved de varme Kilder, Kl. 10, ved Tjibodas, hvor jeg tog en Plade af Familien Schwartz, samt dens Tjenestefolk og 5 af mine Kammerater (Greve vilde først op paa Pangerango og kom først tilbage Søndag). Vi drak saa The og telefonerede til Dr. von Faber, der sagde, vi skulde komme tilbage hurtigst muligt, Skibet var bleven besat af Marinesoldater og Mandskabet sendt til Buitenzorg (Bogor), hvor de skulde i Lejr, og der skulde vi ogsaa melde os snarest muligt. Vi gik saa fra Tjibodas Kl. 11, Kl. 1,30 naaede vi en Kampong, hvor vi drak Kaffe hos nogle Indfødte, og Kl. 2,20 naaede vi Herberget paa Pontjak, hvor vi fik nogen Mad. Vi marcherede saa til Buitenzorg, hvor vi meldte os Kl. 9,30.

Der fulgte nu en trist Tid, men der kunde dog fortællles meget fra den Tid og de henved 2 Aar, vi endnu maatte blive derovre efter Fredsslutningen, da vi ikke kunde faa Skibslejlighed hjem, men maatte tage Stillinger ved hvad som helst, der bød sig. Det var en Tid saa rig paa Oplevelser, at det godt kan fylde en hel Bog, saa herom vil jeg hellere fortælle en anden Gang.

Holm gik hjem som Matros paa et svensk Skib, i Begyndelsen af 1920, noget senere fik jeg Plads som Assistent paa »Selandia« fra Ø. K., de fleste af de andre kom senere med engelske Skibe. 4 Mand er endnu ikke naaet hjem, de har Stilling og har giftet sig derovre.

II. En vesterbos optegnelser fra tilbagetoget af Chr. Mathiesen.

I september 1918 gjorde jeg tjeneste ved landstormsbataillon I—7 Goldap, ved 2. maskingeværkompagni. Det lå i byen Felin i Estland som besættelsestropper. Da fik vi pludselig marchordre og førtes, uden at vi fik noget at vide om målet, med den russiske bane til Riga, hvor vi blev omladet i tyske tog. Vi kørte over den prøjsiske grænse ved Stallupönen, hvor vi blev aflusede, og hvor jernbanevogne og vore heste blev desinficerede. Ved Aachen kørte vi ind over den belgiske grænse og over Liège og Namur ned i nærheden af St. Quentin. Vi mødte flere tog med sårede, der fortalte, at der havde stået hårde kampe mod englænderne, der var ved at trænge ind i denne by. Efter en jernbanerejse på 9 døgn blev vi så omsider ladet ud af toget i nærheden af fronten. Vi blev indkvarteret i en lille landsby, som hed la Vallée Mulâtre. Så tilbragte vi en 14 dags tid med at køre omkring fra sted til sted; det var ret, som om ingen vidste, hvor vi skulde hen. Jeg har nu en anelse om, at det tildels skyldtes vor kompagnifører, som var en ung student og en meget rar mand. Jeg tror ikke, at han havde saa stort jag med at komme til fronten; men omsider kom vi da til rette sted, det vil sige til 2. division, som blev kommanderet af general von Dommès, og som bestod af 33., 44. og 4. grenader-regimenter. Jeg kom sammen med vor gamle kompagnifører til regiment 44 til et maskingeværkompagni, hvor jeg kom til at køre en bagagevogn.

Vi lå så en tid der ved Fronten, og det var ret roligt. Tyskerne var netop gået et stykke tilbage,

og det tog jo nogen tid for franskmændene, eller jeg tror nu, det var englismændene, at komme bagefter og få deres artilleri bragt i stilling, før det kunde gå løs igen. Vi kudske havde på omgang den ubehagelige pligt hver nat at køre ud med feltkøkkenet til kompagniet, og jeg kom jo også på tur sammen med en af køkkenmændene. Vi kørte afsted efter mørkets frembrud og det i et sandt ildhav fra vort eget artilleri; Granaterne suste oven over og forbi os hele tiden; men heldigvis skød fjenden kun lidt, så vi kom godt ud med maden og så godt hjem igen. Vi lå i kvarter med bagagen i en fransk by, og fjenden beskød uafbrudt vejene, som førte fra byen og ud til fronten, og så begyndte han at beskyde vejene, som førte fra byen bag ud.

Det var ligesom en trusel om, at når vi ikke flyttede bort fra byen, så skulde vi få mere, men at de nok vilde skåne byen, om det var muligt, men inden det skete, kom jeg heldigvis bort derfra, da der kom befaling til kompagniet, at al undværlig bagage skulde sendes bort for at gøre kompagniet så let bevægeligt som muligt. Så blev da jeg med min bagagevogn samt en mand med en anden overflødig vogn sendt op til Belgien, hvor vi kom til at ligge i kvarter i byen Beaumont tæt ved den franske grænse. Der lå vi en fjorten dages tid og havde det rigtig godt, det var sidst i oktober og først i november måned 1918, og der kunde vi mærke, at tilbagetoget var begyndt.

Der kom hver dag damptrømler, som havde arbejdet på vejene i Nordfrankrig og som var på vej hjem til Tyskland, med deres bagagevogne koblede til trømlerne. Der kom også store drifter af malke-

køer, som havde gået på græs i det frugtbare Nordfrankrig. De var bleven malket af soldaterne, og mælken var bleven behandlet i egne mejerier, hvor der var blevet fremstillet smør og ost til brug for hæren. Disse køer kom i drifter på et hundrede stykker og skulde gå hjem til Tyskland; men jeg tror ikke, at ledelsen har haft megen fornøjelse deraf. Der er vistnok kun kommen en meget lille del af køerne til deres bestemmelsessted. Når der kom sådan en drift køer, som gerne lå natten over i vor by, så malkede vi dem af køerne, som var fromme og vilde lade sig gribe. De, som var vilde, var der allerede gået betændelse i yveret på, fordi de ikke blev malket, så der vistnok er gået en hel del til grunde på transporten af den grund. Der blev også stjålet og solgt af dyrene, således ved jeg, at mine kammerater slagtede to om natten og solgte kødet til civilbefolkningen. Der blev også fragtet udstyr som centrifuger og kar tilbage fra de provisoriske mejerier i Frankrig, og således kunde man mærke, at den tyske overledelse søgte at bjerge hjem, alt hvad der kunde bjerges.

Der kom jo så en dag ordre til, at vi skulde komme tilbage til kompagniet. Vi kørte så atter afsted ned i Frankrig, til vi traf regimentet, som da allerede var trukket ud af fronten, beredt til tilbagetog. Da vi lå der nede, blev jeg vidne til, hvor frygteligt det er for civilbefolkningen, når den bliver indblandet i krig. Regimenterne og bataillonerne var svundet frygteligt ind, da der vel ingen udfyldningstropper (»Ersatz«) var mere, og ved hvert regiment blev 2. bataillon opløst og fordelt mellem 1. og 3., så der blev nu kun to batailloner ved regimentet, og så-

ledes blev der også en del materiel tilovers. Vi havde tre bagagevogne, som jeg fik ordre til under kommando af en underofficer at køre hen og aflevere på depotet i Guise. Denne er en by måske på størrelse som Esbjerg, og der var endnu en hel del civilbefolkning i den, da den havde ligget uden for kampzonen; men nu da fronten på grund af tyskernes tilbagetog nærmede sig, fik beboerne ordre til at rømme byen, vistnok kun med nogle timers varsel. Byen var omtrent tom, da vi kom med vore vogne, og depotet var også blevet ophævet, så vi ikke kunde blive af med vognene her, men fik ordre på at køre dem videre til la Capelle, som ligger 20—30 kilometer nordøst for Guise. Det var, da vi var ved at køre ud af byen, som nu blev omsust af fjendtlige granater, at der kom en fransk præst hen til mig og spurgte, om jeg ikke kunde tage tre Kvinder med på vognene. Der var også en gammel bedstemoder, men hun var allerede død af skræk, og de andre tre var ikke i stand til at gå eller på anden måde fragte sig bort fra byen. De vilde gerne betale, hvad det skulde være, for at komme med. Jeg sagde, som sandt var, at jeg havde tre vogne, som jo rigtignok var tomme; men de var jo læs nok for to heste, og når jeg tog nogle op at køre, så havde jeg på et øjeblik vognene fulde; men jeg henviste ham til underofficeren, han kunde jo spørge ham ad.

Præsten gjorde så en armbevægelse ud imod de springende granater og sagde så denne mærkelige sætning: »Das ist lustig, aber das ist gefährlich!« Dermed mente han jo vistnok, at han var glad over tyskernes tilbagegang og franskmændenes fremgang, en mærkelig ting at sige til en tysk soldat; men for

en gangs skyld var soldaten enig med ham. Enden på det blev, at jeg fik kvinderne op at køre, og underofficeren fik vistnok et artigt honorar derfor, som han glemte at dele med mig. Det brød jeg mig heller ikke om, da penges værd ikke var det, som optog sindet mest i denne tid.

Fra Guise til La Capelle gik der en god, bred landevej, omtrent som Tønder-Ribe landevejen, jeg kørte midt på vejen, men på begge sider sneglede der sig et tog af civilfolk afsted, mest gamle kvinder og børn og gamle mænd, med en smule husgeråd og lidt sengeklæder, enten bærende i bylter på ryggen eller ladet på en trillebør, en barnevogn eller en anden lille vogn — pustende og stønnende, nogle grædende og jamrende; men alle vilde de køre med eller have deres pakker op at køre, hvad jo ikke kunde lade sig gøre. Underofficeren måtte uafladelig passe på, ellers bandt de deres vogne bagefter eller krøb op i vognene.

Det var et trist syn, og da kom man til at tænke på, hvor godt det var, at vor landsdel var bleven forskånet for krigens gru, og at vore kære kunde leve i forholdsmæssig ro og fred derhjemme.

Efter at vor division var bleven trukket ud af fronten, gik den i små dagsmarcher tilbage ind i Belgien og landede i Namur, hvor vi blev liggende en fjorten dages tid. Vi kom vistnok til Namur den 8. eller den 9. november 1918 og blev indkvarteret tæt ved banegården, som så frygtelig ud efter gentagne bombardementer fra luften. At hele byen var vant til at blive bombarderet af flyvemaskiner, var der bevis nok for, idet alle husene, som var forsynet med store kældere, havde fået hugget hul i murene, såle-

des at der var skaffet direkte nedgang fra gaden til kældrene. Så snart luftallarmen lød, forsvandt alle både militære og civile som ved et trylleslag fra gaden og ned i kældrene, hvor der var forholdsvis sikkerhed, når da bomben ikke ramte det pågældende hus.

Det var vistnok dagen, efter at vi var komne, den 10. november, at feltveblen om middagen ved appellen oplæste den meddelelse for os, at næste dag den 11. november, klokken 11,45 om formiddagen trådte våbenstilstanden i Kraft. Da vi kom hjem fra appellen, talte vi med hverandre om, at nu til natten kom der da vel ingen fjendtlige flyvere for at bombardere byen; men vi tænkte slemt fejl, vi var nær alle sammen bleven dræbte den sidste nat, krigen varede. Det var om aftenen, efter at vi havde røgtet vore heste og var gået op på loftet over stalden, hvor vi selv boede, og var ved at lægge os, at vi hørte den kendte summen fra en flyvemaskine, som kort efter var lige over hovedet på os, og samtidig hørte vi den første bombe komme susende og pibende ned, og det lød akkurat, som den kom lige ned i hovedet på os.

I sådanne tilfælde bliver der handlet efter en pludselig indskydelse, nogle af mine kammerater sprang op og ilede hen til trappen for at komme ned; men de kom kun til trappen, før bomben faldt. Jeg for mit vedkommende blev siddende på mit leje og trak nu tæppet op over hovedet, som om det kunde hjælpe noget; men heldigvis faldt bomben ude på gaden foran huset og eksploderede med et brag, som fik huset til at ryste i sin grundvold. Den næste bombe faldt i baggården, hvor den ikke lavede så megen spektakel, da den faldt i blød jord, og tre

bomber, som flyveren endnu smed ud, faldt længere ude i byen. Det var de sidste skud, jeg hørte i verdenskrigen, og der kom sådan en sær tryghedsfølelse over en, da man vidste, at der ikke blev skudt mere.

Den anden dags morgen, da vi kom ud på gaden og så huset, som var et tre etages Hus med facaden pudset af med cement, måtte vi undre os over en sådan bombes kraft; thi huset så ud, som om det var blevet beskudt af et regiment infanteri, så hullet var det. Alle vinduer var smadrede ind i stuerne, jalousier hang og flagrede ud af dem, indgangsdøren var som af en cyklon blæst ind i den anden ende af forstuen, og ude på gaden var der et rundt krater i brolægningen, hvor brostenene fuldstændigt var forsvundne. Det blev fortalt, at vor divisionskommandør skulde være den sidste, som gik tilbage, og i hvert tilfælde var vi også de sidste.

I den tid, vi lå i Namur, var der mange tropper marscheret igennem byen; thi nu gjaldt det jo om at holde de givne frister for rømningen, og fjenderne havde nok gjort regning på, at fristerne ikke kunde holdes, så der skulde falde en hel mængde fanger og krigsmateriale i deres hænder; men den tyske generalstab fornægtede sig heller ikke her. Den ledede hele tilbagetoget mesterligt, så der næsten intet blev efterladt ud over det, som efter våbenstilstandstraktaten skulde afleveres ved fronten, såsom maskingeværer og kanoner og andre ting. Jeg talte med folk i Namur, som havde været med ved den slags leverance; men ellers fik tyskerne næsten al ting med såvel som deres folk, hvoraf, såvidt jeg ved, ikke en blev taget til fange. Dagen, før vi skulde afsted fra

Namur, blev alle krigsfanger — der havde været en lejr der — løsladt, og vi gik nu imellem hverandre på gaden. Der var franskmænd og englændere og negere og tyske soldater i en broget blanding. Der var kun den forskel, at vi havde våben, hvorimod de andre ingen havde; men vi forligedes ellers ret godt. Vi havde jo også alle fået nok af krigen.

Den dag havde vi et stort held, som sikkert hjalp til, at vi nåede så langt ind i Tyskland, som vi kom. Nede på banegården stod der et stort godstog uden lokomotiv. Hvor det var kommet fra, var der ingen, der vidste, men det var fuldt af havre. Det kan nok være, at vi slæbte havren hjem til kompagniet og ladede alle vogne sådan til, at hestene havde nok at gøre med at trække dem, men det gav atter hestene deres kræfter, så de kunde udholde den lange og strenge marche hjem til Tyskland. Men hvor så det ud på banegården! Når en sæk sprang op, så havren løb ud, blev den liggende, og inde i vognene vadede man i havre til midt på støvlerne. En artilleriafdeling ladede også havre, men de var klogere end vi. De kørte nemlig hen til en skrænt og lod al deres ammunition rulle ned i dalen, og så ladede de havre i stedet for. Vi beholdt endnu i lang tid vor ammunition, og da der på hver vogn var to maskingeværer med tilhørende 20,000 patroner til hvert, gav det en betydelig last. Vi fik også fat i en hel tøndefuld af dejligt, godt svinefedt, som vi delte, så hver mand fik sit kogekar fuldt. Disse to ting, havren og fedtet, reddede os så at sige.

Vi havde vore vogne kørte hen i gården på et nonnekloster, og mandskabet lå i kvarter i et hus ved siden af. Det kan godt være, at det hørte med til

klosteret. Den morgen, da vi spændte for og kørte bort, nikkede vi mildt til nonnerne, og de nikkede mildt igen.

Da vi kørte ud af Namur, kom englænderne ind i den, og borgerne havde alle hængt flagene ud, så de sort-gul-røde flag viftede os om ørene ved vort udtog af Namur.

Da vi kom ned over Maasfloden, lå der en pram fuld af infanteristøvler, og vi fik lov til at tage så mange, som vi vilde, da de jo ellers faldt i englændernes hænder. Der blev også gjort brug af tilladelsen; der blev hentet så mange støvler, at vor kolonne næsten lignede en omrejsende skomagerforretning.

Nu begyndte den lange marche, som for vort vedkommende strakte sig over tre uger, uafbrudt dag ud og dag ind næsten uden hviledage, da det gjaldt om at holde fristerne og ikke falde i fjendens hænder. Tilbagetoget blev beundringsværdigt ledet, og til trods for, at der var ved at gå opløsning i de forskellige formationer, lystrede folkene dog af frygt for at falde i de forfølgende fjenders hænder og endnu nogen tid blive holdt tilbage i fangenskab. Vor marche gik fra Namur omtrent lige øst på gennem det sydlige Belgien med dets bjerge og bakker. Vi kunde i timevis køre opad for atter i timevis at køre nedad. Det var ret anstrengende for vore heste, og hele divisionen bestod for det meste af kørende formationer, maskingeværer og artilleri. Infanteri var der ikke ret meget af. Vort regiment Nr. 44 gik ud af skyttegravene med kun 800 geværer. Det var godt en fjerdedel af fuld Krigsstyrke. Desuden havde det betjeningsmandskab til maskingevæernerne, næsten alle ganske unge mænd i 18—19 års alder.

Vi gik en aftenstund over den tyske grænse ved en lille belgisk by, som hedder Stavelot (lige vest for Malmédy). Ved denne lejlighed blev der affyret nogle lyskugler og råbt hurra af glæde over atter at være i Tyskland; men glæden var vel nærmest over, at krigen var forbi.

At Tyskland var slået, som det var, var der ingen af folkene, der rigtigt troede; de fleste mente, at det var sådan et slags godvilligt tilbagetog og med status quo før krigen. Vi kom nu ind i Rhinprovinzen, og en af de første byer, vi kom igennem, var Hellenthal. Der var guirlander spændt over gaderne med plakater, hvorpå der stod »Velkommen, I tapre krigere« og andre sprog. Denne del af Rhinprovinzen var højland med golde sletter og dårlig jord og ikke så bakket som i Belgien.

Nu kunde man mærke, at vi nærmede os Rhinen, da marcheformationerne blev tættere, idet de trak sig sammen for at komme over Rhinbroerne. Vi marcherede for det meste på hovedlandevejene med to formationer jævnsides, og det kunde for en kort tid hænde, at vi var tre. Henimod aften skiltes vi vifteformet ud fra hovedlandevejen for at søge kvarter for natten. Anden dags morgen havde hver bataillon og kompagni deres bestemte klokkeslæt opgivet, når de skulde være på hovedlandevejen for at blive sat ind i marcheformationen, og alt gik som efter en snor. Divisionskommandøren red hver dag, kun ledsaget af en adjutant, forbi divisionen eller holdt et sted og lod os passere forbi sig, idet han talte opmuntrende og formanende ord til soldaterne for at holde disciplin og orden vedlige. Det, vi led mest af under hele turen, var utøj, som plagede os skrække-

ligt, da vi ingen lejlighed havde til at vadske vort tøj. Det var undertiden så slemt, at man ikke kunde sove om natten for kløe, men måtte op og have lyset tændt for at få nogle af de værste fredsforstyrre-
pillet ud af skjorten. Vi fik en dag på marchen en kasse rent og nyt undertøj udleveret, og på stående fod ude paa åben mark, trak vi klæderne af og skiftede undertøj. Det gamle kastede vi hen i en bunke på marken, og det formelig krablede, så levende var det. Det var for en kort tid en stor lettelse og behagelighed for os; men efter nogle dages forløb var det lige så slemt igen.

Vi skulde over Rhinbroen ved Bonn, den gamle universitetsby, og vi kom dertil en formiddag mellem Kl. 9 og 10. Vi kørte op og spændte hestene fra på en skoleplads, men fik ordre til ikke at fjerne os, da vi skulde være rede til at spænde for, når vor tid kom til at gå over broen. I mellemtiden havde engelske officerer været i byen i automobil for at gøre kvarter til deres folk, så det var lige på sidste minut, vi kom afsted. Da vi kørte igennem byen, løb folk hele tiden ved siden af, gav os cigarer og cigaretter, rakte os hånden til afsked og råbte: »På gensyn! og kom snart igen!« Over broen gik det uafbrudt med to kolonner jævnsides; men da vi var kommet over broen, gik vi atter vifteformet ud fra hverandre, og så gav det atter mere plads; men fristerne for rømningen skulde dog endnu stadig holdes. Det var først en dagstid eller to, efter at vi var passeret Rhinen, at vi kom til et vejknudepunkt, hvor der stod en plakat med påskriften: »Brückenkopf Cöln«. Det var først, efter at vi havde den bag os, at rømningsfristen hørte op og vi så at sige var vore egne

herrer; men så begyndte der også for alvor at gå opløsning i tingene. Vi passerede af og til kolonner, som var kørt op og forladt af folkene.

Det var nu i begyndelsen af december måned, og da jeg havde sat mig for, at jeg vilde hjem til julen og ikke med regimentet til Østprøjsen, hvor det hørte hjemme, talte jeg en dag med min gamle kompagnifører, som stadig var med ved kompagniet som anden officer. Han havde nu taget orlov og vilde rejse dagen efter, og han sagde, at han kom ikke mere tilbage. Han rådede mig til simpelthen at stikke af fra det hele og rejse hjem. Det syntes jeg ikke, jeg vilde, da jeg jo ikke rigtig vidste besked om tilstandene her hjemme, og jeg vilde ikke udsætte mig for nu på slutningen af krigen at blive fanget og tiltalt for desertation. Jeg gik så hen til kompagniføreren og bad om at blive hjemsendt (»entlassen«); men det vilde han ikke høre noget om. Vi måtte videre, sagde han. Vi marcherede et par dage til, så gik jeg sammen med en af mine kammerater hen til bataillonskommandøren, en kaptajn Prahl, for at tale med ham om sagen. Da vi kom derhen, traf vi vor kompagnifører der udenfor døren. Han spurgte straks, hvad vi vilde, og da jeg sagde ham det, gik han ind og kom kort efter ud med kaptajnen, som var en flink og venlig mand. Jeg bad ham om at blive hjemsendt, og da han kom med modgrunde, at vi skulde være trofaste og holde ud, fortalte jeg ham, at vi var fra Nordslesvig, og spurgte ham, om han ellers vidste besked om forholdene der. Jeg sagde, at vi nu uden tvivl vilde komme tilbage til Danmark. Da smilte han og lovede, at jeg skulde blive fri. Der gik nogle dage med stadig march

østpaa, vi var nu kommen ind i provinsen Vestfalen og havde de sidste dage haft øsende regnvejr, så kompagniet efter de strenge marcher på de opblødte veje var slemt udaset, både mandskab og heste.

Vi kom en aften i kvarter ligé tæt ved en lille jærnbastation, og der fik jeg og nogle flere af mine ældre kammerater besked om, at vi næste dag skulde rejse hjem. Vi måtte samme aften aflevere vore våben og øvrige udrustningsgenstande med undtagelse af uniformen med kappe, hue og et par støvler samt et tæppe, som vi fik lov at beholde. Anden dags morgen fik vi vore afskedspapirer med tilhørende rejsebevis til jærnbastanen udleveret og blev forestillet for bataillonskommandøren, som venlig og med nogle formaninger sagde os farvel. Samtidig fik vi udleveret et trykt formular, underskrevet af divisionskommandøren, hvori soldaterne opfordredes til at være Tysklands gode borgere, som de havde været dets gode soldater.

Den 14. december 1918 kom jeg hjem og kunde atter fejre julen sammen med mine kære efter at have fejret den tre gange i Rusland og kunde glæde mig over Tysklands nederlag, som førte til vor landsdels genforening med Danmark.

III. Telegrafist på Balkan, minestødt i Østersøen.

Af Alfred Tønder i Skærbæk.

Ved krigens udbrud var jeg soldat ved Telegraphenbataillon I i Berlin. Jeg kom i 1915 med den til Serbien og lå en tid i Nisch. Derfra kom jeg over Sofia til Kystendil, senere til tredje bulgarske armé og med den til Grækenland. Vi lå ved Doiran-

søen og havde det ondt; af 70 mand, der drog ud fra Berlin, kom kun tre velbeholdne fra det. Resten bukkede under på en eller anden måde, faldt eller forsvandt fra afdelingen. Værst var det, da den sorte pest brød ud i Demihissar, soldaterne blev syge og døde i løbet af 8 timer. Videre kom vi til Drama, Kawalla og Porna, der ligger således, at engelske krigsskibe beskød byen ude fra Ægæerhavet.

I Kawalla blev jeg som telegrafist i flere måneder og kom så i 6 uger til Üsküb. Derfra kom bataillonens tilbage til Veles, Hodova og Monastir og fik tildelt stationer ved skyttegravene. Der lå vi så til juni 1918, da vi med tog blev sendt til Belgien, til Namur og St. Gérard, men allerede næste måned, i juli 1918, blev vi sendt tilbage til Tyskland og efter nogle ugers forløb videre til Riga. Derfra sendtes vi med russiske jernbanevogne til Reval, hvor vi lå i 6 uger i kvarter i en læderfabrik, inden vi sejledes videre med en finsk transportbåd til Helsingfors. Der fik jeg kvarter i et grevskab, og som telegrafist fik jeg undertiden ærinde til byens telefoncentral, hvor der var svensktalende mennesker, som jeg kunde tale dansk til.

Efter 3 uger kom afdelingens to stationer A og B til Wiborg, hvor vi stod på vagt til værn for befolkningen imod de røde gardister. Vi hørte så, at vi skulde sendes til Italien, vi blev ført tilbage til Helsingfors, og den 16. september indladet sammen med en afdeling jægere i krigsskibet »Habsburg«, der havde 700 mands besætning; men allerede efter et døgn sejlads, den 17. september om aftenen Kl. 6¼ løb skibet 54 sømil øst for Reval på en mine og sank i løbet af nogle timer.

Jeg kom først i en redningsbåd og så i en anden; men da den sidste så gik under, kravlede jeg igen op paa vraget. Der fik jeg fat i nogle planker, og så drev jeg rundt sammen med to til fra omtrent Kl. 8 til Kl. 1. Så kom der et sejlskib, der var undervejs til Hamborg med råmateriale til papir. Den ene af os gav morsesignal — S. O. S. — med en elektrisk lommelampe. Til at begynde med vilde sejleren ikke komme hen til os, da vi skibbrudne lå midt i minefeltet; men så råbte en skibsdreng, om vi havde snaps med. Vi havde ikke meget, vi skulde have sagt; men så hentede de os. De sejlede os ind til Reval, og der først fik vi tørt tøj af de tyske soldater og indkvarteredes så i en Kosakkaserne. I Reval var jeg jo noget kendt, og der kunde jeg klare mig i de tre uger, jeg igen blev i den by, med tysk og med dansk, der er mange svensktalende personer i Reval.

Så skulde afdelingen sejle med et søsterskib til »Habsburg«, men det nægtede den og blev så transporteret med jærnbane til Hammerstein i Vestprøjsen. Der blev den for først at få nye mandskaber, inden den skulde sendes videre til Italien.

Imidlertid kom revolutionen; marinesoldater fra Danzig kom tilrejsende og opfordrede os til at slutte os til den revolutionære bevægelse. Det var der ingen vanskeligheder ved, også officererne sluttede sig straks til.

Elsas-Lotringerne fik jo straks lov til at rejse, det var 7 mand. Dem sluttede jeg mig til, jeg mente, at jeg som dansk lige så godt kunde forlange at komme hjem; men det nægtedes mig. Så fulgte jeg alligevel med de syv til stationen, og da der kom et godstog, sprang jeg på det og stod selv sjette på

togets platform i halvtredje døgn, til vi nåede Hamborg. Jeg havde gode tæpper med, så jeg endogså kunde låne til en, som var rejst med i det tynde lasarettøj. I Hamborg blev jeg arresteret og holdt fast i tre timer; men da jeg først var i toget igen, var der ingen vanskeligheder mere. Jeg kom hjem den 28. november 1918.

Degnen Hans Madsen Løbner.

(Hans sønderjydske Tid indtil 1867.)

Af Margrethe Løbner Jørgensen.

I Aaret 1903 foretog forhenværende Degn Hans M. Løbner i Askov, en Rejse i Nordslesvig for gennem Kirkebøgerne at søge Oplysning om sin egen og sin Hustrus allernærmeste Slægt. Resultatet af disse Undersøgelser blev en Stamtavle, der ligger til Grund for denne Skildring.

Paa Fædrene Side kan Slægten føres tilbage til Christen Matzen og Jing Lauridsdatter af Thiset, der i Følge Gram Sogns Kirkebøger blev trolovet den 23. Juni 1734, ægteviet den 11. August samme Aar i Gram Kirke.

Deres Søn, Matz Christensen, blev døbt den 23. Søndag efter Trinitatis i det Herrens Aar 1735, trolovet med Pigen, Maren Madsdatter af Thiset den 19. November 1765, ægteviet den 1. Juli 1767 i Gram Kirke.

Om sidstnævntes Søn, Christen Matzen, oplyser Kirkebogen, at han blev døbt den 20. Søndag efter Trinitatis, Anno 1768, trolovet den 17. October 1795 med Pigen Annicken Michelsdatter af Thiset, ægteviet den 23. October 1795 i Gram Kirke.

Christen Matzens Søn, Matz Christensen Løbner, født den 16. Juli 1796, døbt den 25. August samme Aar, havde sit Hjem den sidste Halvdel af sin Barn-domstid i Gram Præstegaard, hvorfra han blev konfirmeret i Aaret 1813, 17 Aar gammel.

Baade i sin Ungdom og som gift Mand rejste han i mange Aar i Jylland og paa Øerne, hvor han forhandlede tønderske Kniplinger, der den Gang især brugtes til Kvindernes Hovedlin. Han var efter sin Tid en interesseret og oplyst Mand, der havde Øjnene med sig, hvor han kom frem, og var velset overalt.

Nustrup Sogns Kirkebøger beretter:

»Matz Christensen Løbner, Kniplingshandler fra Thiset, blev, 29 Aar gammel, den 22. October 1825 ægteviet i Nustrup Kirke til Pigen Anne Kathrine Schiøth, Ejer af en Grundlod i Nustrup. Forlovere vare Skolelærer og Landbolsmand Cassias af Nustrup og Gaardmand Hans Iversen af Gabøl.«

Men i den gamle »Evangelisk-kristelig Psalmebog« fra 1824, Matz Løbners Fæstengave til sin Brud, staar følgende skrevet med gammeldags sirlig Skrift:

..... »Den 27. August 1825 stod vores Bryllup,
 »jeg, Matz Christensen Løbner og Anne
 Kathrine Schiøth«,

ligesom ogsaa Navn og Dato er indgraveret paa Salmebogens kunstnerisk bearbejdede Sølvspænder, saa det maa formodes, at man endnu paa det Tidspunkt fastholdt, hvad i ældre Tid var Skik, at Højtideligheden ved Trolovelsen betragtedes som den egentlige Bryllupsfest.

Senere er tilføjet i Salmebogen med samme Haandskrift: »Den 4. Februar 1827 om Eftermiddagen Kl. 1¼ Slet blev vi af Gud velsignet med een liden Datter, som blev kaldet Anne Marie Løbner.« — Derefter nævnes Døtrene Hanne Marie, Marie Helena og Christine og sluttelig »Den 9. April 1837 om Aftenen

Kl. 7 Slet og $\frac{3}{4}$ Qwarteer blev vi af Gud velsignet med een liden Dreng, som blev kaldet Hans Madsen Løbner, døbt den 30. April 1837.«

Matz Løbner var en aaben og retskaffen Karakter med udpræget Sans for Naturen og Kærlighed til gamle Sagn. Hans Hustru, Anne Kathrine var en paapassende og god Husmoder, og overalt i det lille Hjem sporede man hendes flittige Hænders Syslen; tidlig lærte hun Børnene at bede og at arbejde. Da hun var den af Forældrene, der var mest om dem, blev det væsentlig hende, der satte sit Stempel paa Børnene.

De var begge fromme Folk, der stillede store Fordringer til sig selv med Hensyn til et retskaffent Liv. Som mange den Gang holdt de sig Luthers Ord efterrettelig om »Faste som en smuk udvortes Skik«, før man gik til Alters. I Hjemmet var Ærefrygt for det hellige og Respekt for Guds Hus. Der groede ikke Græs paa Kirkestien. Hver Søndag læstes desuden en Prædiken hjemme, og Juleaften og Nytaarsaften blev især holdt hellig med Bøn og Sang.

Ora et labora — bed og arbejd — er en gammel Klosterregel, der med Rette kunde staa som Motto over deres Liv.

Anne Kathrine kunde huske mange Salmer op i sin høje Alderdom. Hun døde hos sin ældste Datter, den 23. Januar 1890, 96 Aar gammel.

Døtrene kom tidlig ud at tjene. Hver Sommer havde de Plads, men om Vinteren var de altid hjemme for at kniple, og hver Aften under hele deres Skoletid sad de bøjet over Knipleskrinet.

Midt i Stuen stod et lille Bord, indlagt med hollandske Fliser. Om Aftenen tog de fire Søstre Plads

rundt omkring Bordet, hver med sit Knipleskrin, og Tranlampen blev sat frem. Den lyste dog ikke synderligt, men rundt om Lampen ned fra Loftet hang fire Glaskugler, fyldte med Vand, der gav et klart Genskin over Knipleskrinene og kastede fire Lysstrimer ud i Rummet.

I Lysstrimen mod Alkovesengens Væg sad Moderen og kartede eller spandt, hvorimod Faderen, naar han var hjemme, havde sin Plads i Lysstrimen ved Indgangsdøren og syslede med Husflid: snoede Reb til eget Brug til Stole og Tækning, strikkede Strømper, »preglede Høller« og Uldtrøjer, eller gjorde Fodtøj i Stand. Men under Glaskuglens Skær i Nærheden af Bilæggerovnen, hvor hele Væggen var beklædt med hollandske Fliser, og hver eneste Firkant dannede et Billede for sig, sad den lille Hans paa en Skammel med sin Bog.

Det var nu hans Æventyrverden.

Herfra drog han paa Langfart paa Fantasiens Vinger. Vægflisernes Billeder forvandlede for hans indre Syn. Baadene blev til stolte Snækker, der med gyldne Skjolde og Dragehoved for bredden Sejl drog ud over Havet; Hytte som Vraa blev til Borge og Slotte med knejsende Taarne og Tinder. Møllevingerne, der snurrede rundt, fremtryllede Billeder fra Fedronningens rige Æventyrland.

Skyggerne kastedes i overnaturlig Størrelse frem og tilbage paa Vægflisernes blanke Flader, i hvis brune Ringe Glaskuglernes Skin dannede straalende Stjerner. Det var, som drog der et Tog af Fortidens Kæmper forbi i det Drømmesyn, som hans Fantasi havde næret i den blide Aftenslumring.

Under Rokkehjulets ensformige Snurren, Kniplepindenes Raslen og det gamle Urs svage, monotone Dikken gled Synerne forbi skønnere og skønnere og flettede deres Islæt i hans Drøm, medens det lille trætte Hoved bøjede sig dybere og dybere. Da strøg Moderens kærlige Haand hen over hans Kind, uden at han egentlig vidste, om den blide Berøring var det sidste Glimt af en skøn Virkelighed eller det første Glimt af en dejlig Drøm.

Mangen en Aftenstund fortalte Faderen Sagn og Æventyr, medens Æblerne sydede paa Bilæggerovnen. I Abildgaarden fandtes saa mange Flaskeæbler, at Moderen om Efteraaret plejede at bytte en Tønde Æbler hos Naboen for en Tønde Kartoffler.

Stundom fremdrog han Smaatræk og Oplevelser fra sine mange Rejser, og Børnene lyttede og længtes.

Eller han kunde med et Glimt af Lune give en eller anden skæmtsom Historie fra Egnen til bedste.

Der var nu Historien om Gabøl Grande, om Tjørnene i Hjartbroskov eller Fortællingen efter gamle Hans Smed om den tomme Lejle.

Aabøl, Gabøl,
Nustrup, Bæk.
Mojbøl, Rojbøl,
Stursbøl, Terp.

Gabøl er en liden Stad,
Kolsnap ligger i en Hule.
I Nustrup faar man en lille Korns Mad,
i Bæk aller en Smule.

Saaledes lyder de gamle Rim fra Studedrivernes Dage.

Det hedder dog ogsaa: »Do kand ær« som naawe Jyllands Drywer!« og det har vel ikke altid været let at tilfredsstille Studedrivernes Krav.

En Del af de Stude, som ved Foldingbro kom over Kongeaaen, blev ført ad den gamle »Drøwtvej a æ Sonden te« over Klejnbjerg Kro ved Bæk i Nustrup Sogn, hvor der var fast Lejrplads for Kreaturerne.

De ensomt beliggende Kroer i mindre frugtbare Egne valgtes altid som Lejrplads for Natten for at skaffe Plads til de store Kvægdrifter. Ved Klejnbjerg Kro kunde der efter Sigende paa en enkelt Aften være samlet en halv Snes Studedrifter med 30—50 Stykker i hver Drift. Studene dreves ud paa Marken, hvorhen Foderet blev bragt; man beregnede $\frac{1}{2}$ Lispund Hø til hver Stud.

Om Efteraaret, men navnlig om Foraaret fra April til hen i Maj, førtes Kvæget mod Syd, og gamle Folk fra Nustrup har fortalt, at man i den Tid hen mod Aften kunde se Drivvejen i $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ Mils Længde optaget af Studedrifter, der i Frastand dannede en mørk Linie, som bugtede sig ud og ind, op og ned mellem de graa Lynghøje og tegnede sig skarpt mod den lueforgyldte Aftenhimmel, mens Dyrene langsomt bevægede sig henad den brede, sandede Hedevejs dybe Spor.

I Foraaret 1843 blev der ved et af de »store« Hussummarkeder solgt 10,400 Stude. Efter 1850 tog Studehandelen kendelig af.

Nu er det »en Saga blot«, og Fortællingen derom staar som en svag Genklang fra længst svundne Dage.

Disse Fortællinger, Sagn og Sange prægede sig dybt i den lille Drengs Sind. Hjemmets Arne gav

dem sin Glans. Det var Minder, smaa og ubetydelige for andre, men rige og lykkelige for ham. Det fra Fædrene overleverede skulde holdes i Hævd og Ære. og Slægtens Sæd og Skik bevares som en Arv ned gennem Tiderne.

Fra Matz Løbners Manddomsaar findes et velbevaret Billede malet udenfor Hjemmet i Nustrup. En rank, statelig Skikkelse iført en lang, mørkeblaa Klædesfrakke, graa Benklæder, rød- og hvidternet Halsbind og paa Hovedet en bredskygget Cylinderhat, et »Rør« af ikke helt smaa Dimensioner. I Haanden bærer han sin Knortekæp og sin Kniplingskasse. et lille Træskrin med Messinghaandtag og dobbelt Bund, der fulgte ham paa alle hans Rejser.

Matz C. Løbner døde midt under Treaarskrigen den 4. Oktober 1849, 52 Aar gammel.

Den dybe Sorg i Hjemmet i Forbindelse med Oplevelsen af de rigt bevægede Tider, der gik hen over vort Land, satte uudslettelige Spor i Barnesjælen og udviklede og modnede tidligt Drengens Ansvarsfølelse, saa han herefter, skønt ikke mere end tolv Aar gammel, blev den, hvem Moderen og Søstrene tyede til i alle afgørende Spørgsmaal.

De Aar fik saa dyrebare Minder, at de aldrig kunde glemmes af den Slægt, der oplevede dem.

Hvor dybt og inderligt den enkelte levede med i Dagens Begivenheder, saa han med Liv og Sjæl tog Del i den fælles Sorg og Glæde, vidner et lille Træk om:

En Tid lang havde der været Indkvartering i Byen af tyske Soldater, der imidlertid blev forflyttet andetsteds hen. Pludselig gik det som en Løbeild fra Hus til Hus, at en ny Afdeling Soldater var i An-

marsch. Smeden stod just og arbejdede ved sin Ambolt, da Troppen svingede ind i Byen. Stor blev hans Glæde ved at se, det var danske Soldater, idet han i sin Overraskelse ikke havde lagt Mærke til de hvide Bind om Armen, som Oprørerne havde ladet sy paa de danske Vaabenfrakker. Med Skødskindet om Benene sprang han i overvættets Fryd lige ud af Smedjen og stormede hen imod Soldaterne med udbredte Arme, mens et Par Glædestaarer banede sig Vej ned ad hans sorte Kind.

»Aa, Guj ha Lov og Tak! De æ jo vor ejn Jenser. No hær vi haej det tyske Kraem aa trækkes med saa læng. Velkommen! Velkommen!«

Han blev dog hurtig klar over Fejltagelsen. Tyske Eder og Skældsord regnede ned over ham; een af Soldaterne trak blank, og den djærve Smed forsvandt skyndsomst ind ad en Dør, hvor Vennehænder var rede til at yde ham deres Bistand. Og skønt der blev foretaget Husundersøgelse med det samme, var ethvert Spor af Smeden udslettet.

Men fra den Dag var han Drengenes svorne Helt.

Søsteren, Marie-Lena, senere gift med Degnen Marcus Buch af Arnum, var paavirket af Herrnhuterne og søgte gerne det store aarlige Møde i Christiansfeld. Omkring tolv Aars Alderen fik Hans Lov at følge med for at overvære Festen.

Udenfor Kirkedøren, hvor Venner og Frænder mødtes og hilste hjerteligt paa hinanden, stod Drogen og gjorde sine Iagttagelser, hvorved han kom til den mærkelige Slutning, at Herrnhuterne hilste hinanden med Kys. Da der i det samme kom en vakker ung Pige af Marie-Lenas Bekendtskab hen og hilste

paa hende, idet hun gav hende et Velkomstkys, mente Hans, Tiden til Handling var inde, og gav den fremmede Pige et Smækkys lige paa Munden. Denne saa helt betuttet ud, men smilte dog til Marie-Lena, der ikke var søen til at faa sin lille Broder bel ert om, at fordi hun kyssede sin Veninde, behøvede han ikke at gøre det.

Endnu tre Aar efter Faderens D d forblev Hans i Barndomshjemmet. Ludvig Bl edel — Vilhelm Birkedal og Hans Svejstrups trofaste Ven — forberedte ham til Konfirmationen, som fandt Sted i Nustrup Kirke. En Anbefaling fra den Tid foreligger.

Saa drog Hans ud fra Hjemmet, hvor stærk Pligtfølelse og dyb Syndsbevidsthed havde præget Samlivet mellem For eldrene. Alt sit »Habengut« medførte han i en lille Egetr kiste, som han altid holdt højt i  re, thi den havde tilhørt hans Mormor, hende med den stærke Vilje og ubøjelige Energi.

Om hende hedder det i  sterlindet Sogns Kirkebøger:

Marie Lena Jensdatter blev trolovet i Pigens Faders, Jens T kkers Hus med Ungkarl Hans Andersen af Nustrup, og for  gteskabet mellem de nævnte indestaa vi undertegnede Forlovere efter Loven.¹⁾

Lildterp, den 14. Marts 1782.

L. Hübschmann. J. Termansen.

Den 12. Juni 1782 blev Hans Andersen af Nustrup og Pigen Marie Lena af Østerlinnet  gteviet af  sterlinnet Præst i Nustrup Kirke.

¹⁾ Trolovelsen blev her i Landet af Bondestanden anset for at være Fuldbyrkelse af  gteskab, en gammel Vedtægt, der fra Slægt til Slægt havde vundet Hævd.

*Hans Jensen Tækker,
Gaardmand til Lildterp, Østerlinnet Sogn.*

*Jens Hansen Tækker af Lildterp,
født 1737, ægteviet med Pigen Kirstine Fallesdatter af Aastrup
den 10. October 1761 i Østerlinnet Kirke.*

*Marie Lena Jensdatter,
gift med Hans Andersen af Nustrup.*

1.
*Karen Schöith,
gift med
Hans Jørgen Schöith,
Skibelundgaard,
Nustrup Sogn.*

2.
*Kirstine Schöith,
gift med
Jeppe P. Søndergaard
af Terp,
Østerlinnet Sogn.*

3.
*Anne Cathrine
Schöith,
gift med
Matz C. Løbner.*

4.
*Anders Hansen
Schöith
Degn i Gadbjerg
ved Vejle.*

5.
*Jens Schöith,
Gaardmand
i Skrydstrup.*

Om Hans Andersen²⁾ vides, at han var en stor Musiker, der havde kongelig Concession paa at spille til Bryllupper, Barselgilder og andre Fester i hele Haderslev Amt, og som derfor havde sine Hjælpere rundt om i Sognene. Han døde den 18. April 1823, 71 Aar gammel.

Sit første Ophold udenfor Hjemmet fik Løbner hos sin Fætter, H. Schøith, Lærer i Starup ved Kolding, hvor han foruden Sysselsættelse med egen Læsning under Fættens Vejledning ogsaa var beskæftiget med Børnenes praktiske Undervisning.

Femten Aar gammel blev Løbner antaget som Lærer i V. Højrup, hvor han forblev i to Aar.

Lærerkaldet i Højrup var beregnet for en »Omgangslærer«, d. v. s. Skolemesteren gik paa Omgang mellem Beboerne og fik Kosten. Sognets vise Fædre havde nøje paalignet hvert enkelt Hjem i Skoledistriktet, hvor mange Dage det skulde have Skolemesteren i Aarets Løb. Hos en Gaardmand var Opholdet gerne otte Dage ad Gangen, hvorimod en Indsieder slap med en Dag.

Konerne satte en Ære i at lave god og kraftig Mad, naar de skulde have Læreren paa Kost. Paa Gaardene, hvor han skulde være en Uges Tid, var der altid nogen Afveksling paa Maden, men i de smaa Hjem stod den uvægerlig paa Grønkaal.¹⁾ Sul skulde der i Gryden, naar »æ Skolmester« kom, og Kaal var efter de Tidens Forhold en Herreret i et Smaamands-hjem.

²⁾ Hans Slægt kan ikke følges tilbage, da Kirkebøgerne i Nustrup brændte 1814.

¹⁾ d. v. s. Kortkaal eller Søbekaal (i Modsætning til Langkaal).

Men fra hine Dage nærede han en uovervindelig Ulyst til Grønkaal. Ja, selv om det var Skærtorsdags-Spajkaal,²⁾ hvori der efter gammel Sæd skulde ni Slags Kaal og et ekstra Stykke Sul, kunde han ikke faa den ned.

Løbner var dengang lille og spinkel trods sine femten Aar, og flere af hans Elever var et Hoved højere end deres unge Lærer. »Skal Drengene nu regere over Drengene?« sagde de gamle, da de saa den lille Skolemester. Men han forstod at sætte sig i Respekt fra den allerførste Dag. I Besiddelse af et ukueligt Mod og en stærk Viljekraft gik han med Liv og Lyst op i sin Gerning.

Det hændte engang ud paa Vinteren i en Gaard, hvor Læreren netop var »paa Omgang i æ Mading«, at Konens Søster fra et andet Sogn var kommen paa Besøg og just var i Færd med at dele nogle Svedsker og Godter ud til Børnene, da Løbner traadte ind ad Døren. Ved Synet af den lille Fyr udbrød hun fornøjet:

»Der kommer nok jet lille Ka'el; han skal da ha nower mæ,« idet hun samtidig stak Haanden ned i Posen, tog en Haandfuld Svedsker frem og rakte ud imod ham. Men hun fik snart Haanden til sig igen, thi Konen i Huset gav hende et kraftigt Stød i Siden og hviskede:

»Jøsses! Det er vor Skolmester.«

Løbner fortrak ikke en Mine. Med højt løftet Hoved, stolt som en Kongesøn gik han forbi den lille Gruppe ind i et tilstødende Værelse, der var forbeholdt ham under hans Ophold der i Hjemmet. Og der var en saadan Alvor og Værdighed over hans unge

²⁾ Spaj er Suppe, kogt paa salt Kød.

Ansigt, da han i Forbigaaende med en tavs Hilsen bøjede sit Hoved for den fremmede Gæst, at denne i sin Forfjamskelse tabte alle Svedskerne paa Gulvet og gav et lille ærbødigt Kniks.

En Omgangslærers Stilling medførte, at han ikke alene kom i nøje Berøring med det enkelte Hjem og tog Del i dets Glæde og Sorg, men Læreren kom ofte Beboerne saa nær ind paa Livet, at han fik Indblik i adskilligt, som nærmest hørte Privatlivet til.

Mange Smaatræk, som Løbner fortalte, vidnede om, at han havde arvet Faderens Sans for Humor:

Paa en Gaard i Højrup sad en gammel Kone i sin Halmstol ved Skorstenen og skulde passe paa Fløden, at den ikke kogte over. I de Dage kogte man altid Fløden i en sort »Sætt«,³⁾ hvorved den efter Sigende blev langt bedre og tykkere end ved at koges i en Gryde.⁴⁾

Hun rørte i Sætten med en Træske, og da hendes Syn ikke var videre godt, sad hun bøjet over Fløden, for at den ikke skulde narre hende. Den varme Em steg hende op i Ansigtet og bevirkede, at nogle klare Draaber fra hendes Næse Dryp efter Dryp blandede sig med Fløden.

Dog ikke nok hermed. Hvor godt den gamle end passede paa, narrede Fløden hende alligevel, bruste op og var lige ved at fuse over, men Tjenestepigen reddede den kritiske Situation, idet hun i samme Øjeblik sprang til og spyttede i Sætten.

Fra sine Barndoms- og Ungdomsaar var Løbner ved et inderligt Venskabsforhold knyttet til Hans

³⁾ En trebenet Jydepotte med Hank og Tud.

⁴⁾ Muligvis den langsommere Kogning fremkaldte større Fordampning.

Søndergaard, Brendstrup,⁵⁾ et Venskab, der holdt Livet igennem.

De var Sognebørn; Hans Søndergaard er født i Bæk, Nustrup Sogn, den 19. Maj 1834. Trods en Aldersforskel paa tre Aar var de hinanden jævnbyrdig i aandelig Udvikling og Tankegang, idet Faderens Død havde sat sine dybe Spor i den unge Løbners Sind og præget den tolvaarige Dreng med en Alvor og en Modenhed, der laa langt forud for hans Alder. Tidlig delte de hinandens inderste Tanker og Følelser, og deres Sjæle var som to sammenstemte Harper, hvis Strenge smeltede sammen i en forunderlig skøn Harmoni.

Det var Højtidsstunder, naar de mødtes. Sandhedssøgende som de begge var, drejede Samtalen mellem de to Venner sig mest om aandelige Spørgsmaal. Timevis kunde de gaa og tale sammen i Nustrup Skov paa ensomme Stier, der senere i Mindet for dem blev til Kirkestier.

Engang havde de overværet et kristeligt Møde og fulgtes om Aftenen hjem gennem Skoven. Den tavse Stjernehimmel talte til dem om Guds Almagt, den dybe Stilhed i Naturen stemte Sindet til Andagt, og de følte sig grebet af Guds Herlighed. Da tonede en Lovsang ud i Natten; det var de to Venner, der Haand i Haand vandrede gennem Skoven og sang. Den Nat kunde de ikke skilles; Time efter Time gled hen, uden at de mærkede det. Der var saa meget, der

⁵⁾Frimenighedspræsten Thade Petersen begynder sin Fremstilling af de sønderjydske Frimenigheders Historie med at anføre en Udtale af den sønderjydske Bonde, Hans Søndergaard i Brendstrup, der var med til at danne Frimenigheden i Rødding:

»Frimenigheden begynder der, hvor Aanden synger og taler frit, og Menneskehjerner lytter.«

maatte siges; alt det indestængte maatte have Luft i Ord. Men den gryende Dag fandt de to Ungdomsvenner paa Knæ for deres Gud i Nustrup Skov.

Som en fin duftende Blomst for Sjælen er et Ungdomsminde af den Art.

I de tre Aar, Løbner var Omgangslærer, gik han gentagne Gange den lange Vej fra Højrup eller Krogstrup til Nustrup, dels for at besøge Hjemmet, dels for at komme i Kirke hos sin kære Præst, og var da altid sammen med Vennen, ligesom han ogsaa i Følge med denne deltog i enkelte større Møder i Christiansfeld.

Det var efter en saadan Kirketur, at de to Venner engang fulgte en Sti gennem en bølgende Rugmark, og skjult af det høje Korn, uset af alle uden Gud, bøjede de Knæ og bad sammen, før de skiltes.

Hver en saadan Oplevelse maatte sætte sit Spor i Sjælen. Indtrykket fra de unge Aar gaar dybest.

Udrustet med gode anbefalinger fra sin Virksomhed som Omgangslærer, blev Løbner 1855 optaget paa Lyngby Seminarium, hvor han læste i to Aar.

Ogsaa her vandt han en ældre Kammerats Venskab og Fortrolighed, den ædle Henning Kristensen, senere Lærer i Føvling Skole. Den Venskabspagt, de to Kammerater sluttede i deres Ungdoms Vaar, fik den skønneste Udfoldelse til op under de hvide Haar.

Tyve Aar gammel dimitteredes Løbner fra Seminariet med 1. Karakter i 1857.

Nu da han havde naaet sit Maal, havde tilegnet sig de Livsværdier, som Studierne giver i Løn, alt imens han havde skolet sin Karakter under den sta-

dige Kamp for at vinde frem, droges han tilbage af sit Hjemlands Kalden, idet han, paa Andragende af samtlige Beboere, blev kaldet som Lærer til V. Højrup, hvor Lærerpladsen i Mellemtiden var bleven sat op i Løn til en f a s t ansat Lærerplads.

Efter omtrent et Aars Forløb i Højrup blev Løbner af Skolevisitatoriet — uden egen Ansøgning — beskikket til Lærer paa eget An- og Tilsvær ved Bevtøft Skole, saa længe Degnen Frank forestod Bevtøft Sogns Degneembede. Frank havde nemlig et af disse særlige slesvigske Degnekald, der ikke stod i Forbindelse med Lærergerningen. I sin Tid havde han ogsaa faaet Lærergerningen ved Kaldsbrev, men maatte slippe denne, da han ikke længere kunde faa Lov til at besørge samme ved Substitut. Boligen, der fandtes, var imidlertid Degnebolig, og da det vilde blive for kostbart for Distriktet at bygge, hvilket tilmed ikke behøvedes, naar Lærer- og Degnegerningen atter faldt sammen, enedes Visitatoriet med Degnen om, at han som Ækvivalent for midlertidig Brug af Skolejord m. m. skulde udrede Kost og Løn til Læreren, hvorimod han selv skulde fuldstændig afstaa fra Skolegerningen og kun beholde sin Degnebestalling.

Saaledes kom Løbner til Bevtøft, til Hans Krügers By.

Den stoute Bondehøvding, Hans Krüger, de danske Sønderjyders bedste Ven og ædleste Forkæmper var den 30. Januar 1847 bleven valgt til Medlem af Stænderforsamlingen, og i de 35 Aar, hvor han virkede som Politiker, satte han sit Liv ind paa at gøre sig værdig til den Tillid, som Befolkningen havde vist ham.

Efter sin uforfærdede Optræden i Rendsborg den 18. Marts 1848 ilede Krüger til Kasinomødet i København, hvor hans mægtige Personlighed — i det Øjeblik han udstrakte sin knyttede Haand og gengav Olshausens pralende Ord: »Danskerne er et dovent, et dumt og usammenhængende Folk«, — stod som en levende Protest imod Uretten og opildnede til den mageløse Begejstring, der greb hele Landet.

Den 24. Juli 1854 tilskødede Kong Frederik den 7. ham Bevtøft Mølle. Samme Efteraar traf Krüger Kongen i Haderslev.

»Nu, min kære Hans Krüger, hvorledes har mine kære Slesvigere det?« spurgte Kongen.

»Pinedød skidt, Deres Majestæt,« svarede Krüger. Det var djærv, men ærlig Tale.

I de to Aar, Løbner var Lærer i Bevtøft, vandt han almindelig Yndest gennem den Alvor og Ansvarsfølelse, hvormed han røgtede sin Gerning. Ogsaa udenfor Skoletiden var han altid paa Færde. Han oprettede blandt andet en Læseforening og fik samlet 600 Bind, deraf en Del paa Andragende som Gaver fra varmtfølende danske Mænd i København, ligesom han fik samlet 300 Børnebøger, der var ham en god Hjælp ved Undervisningen i Dansk og Retsskrivning.

1860 forflyttedes Løbner til Holsted som Degn og Lærer ved Holsted Hovedskole. I de $4\frac{1}{2}$ Aar, han var Lærer i Holsted, havde han over 100 Børn i en Klasse. Det samme var Tilfældet i Bevtøft.

Om hans Virksomhed i Holsted udenfor Skolen kan anføres, at han om Vinteren en Aften om Ugen samlede Beboerne, særlig Ungdommen til Sang og Oplæsning; herved indøvede han tillige de nye Melo-

dier til Roskilde Konvents Salmebog, og ved at gaa rundt til Egnens Folk opnaaede han at faa Bogen indført i Stedet for den evangeliske. Ligeledes oprettede han en Læseforening i Holsted, hvortil han fik samlet 300 Bind. Og ned mod Aaen anlagde han den smukke Have, som endnu er bevaret ved Degnebo-ligen.

1864 saa Tilbagetøget fra Dannevirke og Dybbøls Fald, og der var Hjertesorg over Lande.

Det kom over Løbner som en dyb Sorg, der laa over hans Sind Dag og Nat, indtil han fandt Lindring i dette, at Danmarks Skæbne laa i Guds Haand.

Da Sønderjylland var afstaaet efter Wienerfreden, sendte Danmarks Rigsraad de danske Sønderjyder sin Afskedshilsten, i hvilken det hedder:

»Holder fast, Mænd og Kvinder! med slesvigsk Udholdenhed ved vort danske Modersmaal og lærer eders Ungdom at elske og pleje det. Der er en levende Gud i Himlen, som bestemmer Time og Tid og sætter Grænse for Voldsmagten paa Jorden.«

I 1865 ansøgte Beboerne i Bevtoft den prøjsisk-østerrigske Civiløvrighed om at faa Løbner igen, idet Beboerne forud ved en Adresse indtrængende havde opfordret ham til at søge Embedet; og under Forbehold ikke at ville lænkebinde sin Samvittighed ved nogen Ed, efterkom han denne Opfordring.

Herom skriver Løbner selv:

»I 1864 og lang Tid derefter opfattede man almindeligt det danske Slesvigs Afstaaelse som noget blot midlertidigt, og det lige fra oven og nedad. Hs. Majestæt Kongen udtalte sig med Haab for de slesvigske Deputationer, Pragfredens § 5, og de slesvigske Deputerede Krüger og Ahlmann bestyrkede end mere

denne Opfattelse. I hvert Fald gik jeg til Bevtoft i denne Tro, men ogsaa med det bestemte Forbehold ikke at lænkebinde min Samvittighed med nogen Ed; havde man krævet denne, var jeg gaaet tilbage straks, da jeg intetsomhelst vilde have kunnet udrette som dansk Lærer uden at komme i Kollision med Eden og forøvrigt blot være en Hemsko for den danske Befolkning dernede.

Men Eden blev ikke krævet, og det tør jeg vidne, at i ingen af mine Stillinger som dansk Lærer har jeg virket bedre og sandere, end jeg gjorde det i Bevtoft.«

Med tusinde fine Rødder var Løbner knyttet til sit Hjemland, og med Glæde vendte han tilbage til Bevtoft, hvor den sønderjydske Jord aandede sine Længsler og Minder imod ham.

For anden Gang kom Løbner til Hans Krügers By, hvor hans Kærlighed til Sønderjylland og alt Dansk skulde faa saa rigelig Næring. Med al sin Virkeevne kastede han sig over den Opgave, der laa lige for hans Fod; hans Fædrelandskærlighed ytrede sig i en ærlig Opfyldelse af Pligten, samtidig med at det for ham var Livets Glæde at indvirke paa de smaa, der var betroet til hans Omsorg.

Een Gang ugentlig om Vinteren samlede han den voksne Ungdom i Bevtoft til Sang og Oplæsning, ligesom han i Strandelhjørn ledede Sangen og holdt kirkehistoriske Foredrag, begge Steder under stor Tilslutning. Bogsamlingen, som han under sit første Ophold i Bevtoft havde skaffet til Veje, var under hans Fravær spredt ud og borte, uden at nogen vidste

hvor. Ikke et Bind var tilbage. Løbner tog fat paa ny, og det lykkedes ham atter efter to Aars Arbejde at have en ny Samling paa 600 Bind.

Men ogsaa denne spredtes siden, da ingen dansk Mand turde bestyre den.

I Efteraaret 1865 optraadte »den Bevtoft Degn« som en vældig Nimrod. Udstyret med Jagttaske og Bøsse strejfede han idelig omkring paa de Hyrup Marker med sin tro Ledsager, »Belle«, en stor, plettet Jagthund, som han i den Anledning havde anskaffet sig. Særlig yndede han Jagtterrænet omkring Lagonis Gaard. Det var just ikke Harer og Agerhøns, hvis Liv stod i Fare, og om Bøssen nogensinde har været ladt, skal jeg af Pietetshensyn ikke udtale mig om. Nej, det var noget helt andet, han var optaget af, nemlig den unge Jomfru, Kirstine Krüger.

Løbner var 28 Aar gammel og havde endnu ikke været forelsket. Saa meget des dybere kom Kravet til ham nu, da han lærte Kirstine Krüger at kende. Kun ganske enkelte Gange havde han truffet den unge Pige; men allerede ved første Øjekast havde hun gjort et uudsletteligt Indtryk paa hans Hjerte, og ved Peder Vinds Bryllup i Bevtoft, hvor hun var Brudepige, tog han den faste Beslutning, at denne unge Pige maatte han vinde, og skulde den Lykke ikke tides ham, da vilde han gaa gennem Livet som en ensom Mand. Thi i Kærlighed maa man aldrig nøjes med mindre end det bedste.

Naar Løbner havde sat sig et Maal, fandtes der ikke den Hindring, der kunde faa ham til at ændre sin Beslutning. Der viste sig dog en Vanskelighed, som han ikke havde regnet med: det var ham ikke muligt nogensinde at komme til at tale alene med

den unge Pige, der opholdt sig i Sognefogden, Nicolai Peder Lagonis Hjem, hvor hun gik Bedstemoderen til Haande. Hver Aften færdedes han paa Hyrup Vejen i Haab om engang at træffe hende, han havde kær.

Som Løbner havde været vant til fra sin tidligste Ungdom at gaa den lige Vej til Gud i alle Livets afgørende Spørgsmaal, saa tyede han ogsaa nu til Gud i den Sag, der for ham gjaldt hele hans Livslykke, og ved Stenten, Markskellet mellem de to Gaarde, havde han sine stille Stunder.

Saa var det en Aften — den 1. November 1865 — hvor han som sædvanlig dvælede ved Stenten, at han paa engang følte en uforklarlig Glæde; kort efter hørtes lette Trin — og saa var det hende, der kom. Hun skulde et Ærinde hjem til sin Moder og havde mod Sædvane fulgt Hovedvejen, der var noget længere, i Stedet for Markvejen mellem Gaardene. I jublende Glæde sprang Løbner ud paa Vejen, slog sine Arme omkring hende, friede i samme Nu og fik Ja.

Derefter knælede han stille ned ved Stenten, ikke for sin Hjertenskær, men for sin Gud. Aldrig i sit Liv havde han været saa glad. Det var, som Hjertet ikke kunde rumme al hans Glæde og Tak.

Men midt paa Vejen stod den unge Pige, en lille Smule benovet over, at han i et saadant Øjeblik kunde have Tanke for andet end hende, og alligevel saa betaget og lykkelig, netop fordi han tog det saa alvorligt.

Fire Uger efter stod hun Brud i Bevtoft Kirke, 19 Aar gammel, og blev viet af Præsten Jørgen Christensen Randbøll, Præst i Bevtoft fra 1844.

Kirstine Krügers Oldefader var Kromand i Bevtøft og hed Jacob Mortensen, født 1735, gift den 28. November 1772 med Maren, Johan Thiesensdatter af Neder-Jersdal. Hun døde i Barselseng efter den første Barnefødsel.

I Slutningen af det 17. og hele det 18. Aarhundrede lige fra Christian den 5tes Dage, hvor der indkaldtes en tysk Adel, men særlig under Paavirkningen fra Christian den 6tes tysktalende Hof og nedefter Herregaardene gennem de mange indvandrede Tyskere, betragtedes næsten overalt i Danmark det tyske Sprog i dannede og fornemme Huse som et mere fint Sprog end Modersmålet og taltes derfor ofte i Stedet for Dansk. Hvad Under da, om man i Sønderjylland, hvor Tysk skulde tales i Retssalen lige op til Kongeaen, ogsaa hyldede denne Anskuelse. Derfor fandt Jacob Mortensen, som i daglig Tale altid gik under Navnet Jacob Kromand, at Krüger klang nok saa godt, og da det var bleven Lov i Sønderjylland og Holsten, at Bønder og Almuefolk skulde have faste Slægtnavne, lod han sig kalde Jacob Krüger, men Sønnen, Peter Jacobsen — døbt den 29. August 1773, gift den 15. Marts 1793 med Anna Kirstine Iversdatter af Hyrup — der blev Kromand i Bevtøft efter sin Fader, lod sig kalde Peder Krüger og sine Børn døbe med Krügernavnet.

Peder Jacobsen Krüger afhændede Kroen og købte sig en Gaard i Hyrup, hvilken gik i Arv til hans ældste Søn, Jacob Krüger, født Onsdagen den 21. Juli 1802, døbt den 22. August. Her døde Peder Krüger som Aftægtsmand hos Sønnen den 13. Oktober 1833, 60 Aar gammel.

Jacob Krüger var viden om kendt for sin storladne Skikkelse og Kæmpekræfter. Der gaar endnu Frasagn om, at han med Lethed kunde bære sine to Tønder Rug.

Den 7. December 1844 ægtede han Botille Margrethe Andresen. Bruden var kun 17 Aar gammel, en Datter af Gaardejer Mattes Andresen af Ønlev, Jordkirke Sogn. Samtidig flyttede Jacob Krügers Søster, Ane Kirstine Krüger, der indtil den Tid havde styret Husvæsenet for Broderen, til Sønder-Ønlev og ægtede den unge Bruds Fader, Mattes Andresen.

En anden Søster, Anne Elisabeth Krüger var gift paa Nabogaarden i Hyrup med Sognefogden for Bevtøft Sogn, Nicolai Peder Lagoni.

En tredie Søster, Petrine Jørgine Christine Krüger, født den 15. September 1807, var gift med Gaardmand Peder Fisker i Toftlund, hvis eneste Søn døde.

Den fjerde Søster, Anna Krüger, var gift med Gaardejer Peder Jepsen Rosenblad i Agerskov.

Broderen, Ivar Krüger, født den 11. November 1805 var Gaardmand i Neder-Jersdal. Om ham hedder det, at han maalte sine tre Alen og var af megen personlig Styrke. Der var i det hele taget efter Datidens Udsagn en Anstand og en Værdighed over Søkendeflokken, der i Forening med deres høje, kraftige Skikkelser virkede imponerende.

Jacob Krüger af Hyrup døde den 19. Maj 1848, 46 Aar gammel. Paa hans Gravsten under Navnet, godt gemt under Aartiernes frønnede Mosdække, fandtes ved nærmere Undersøgelse indridset med de gotiske Bogstavers fine Snirkler:

»I mine bedste Dage
Jeg sank i Gravens Favn.

Farvel mit Barn, min Mage,
 Guds Villie er vort Gavn.
 Han Eder hjælpe, lede,
 Nu daglig med sin Fred,
 Og Eder selv berede
 Til Himlens Salighed.«

Barnet, der hentydes til i Gravverset, var hans Datter, Anna Kirstine Petrea Krüger, født den 5. April 1846, døbt den 3. Maj.

Halvandet Aar efter sin Mands Død ægtede Enken, Margrethe Krüger, sin Nevø, Sognefogdens Søn, Peder Lagoni af Hyrup; de var begge i en Alder af 22 Aar.

Der forelaa et Testamente efter Jacob Krüger, hvori han havde tilskrevet sit eneste Barn Gaarden. For nu at bevare Formuen i Slægten¹⁾ bestemtes det samtidig i Sognefogdens Hus, at Peder Lagonis Steddatter Kirstine Krüger, senere skulde ægte en anden af Sognefogdens Sønner, om det ellers maatte føje sig saaledes. At den vordende Bruds Samtykke ikke blev indhentet, er let forklarligt, da hun paa det Tidspunkt kun var tre Aar gammel.

Omsluttet af de to Hjems Kærlighed voksede nu den lille Pige op. Hun red til Skole paa en gammel, hvid Hest, som hun slap løs udenfor Legepladsen, hvorefter den selv fandt Vej hjem til Gaarden. Paa Hjemturen, som hun maatte tage til Fods, skulde hun gerne et Vend ind til Sognefogdens, hvor Vejen faldt lige forbi, og hvor hun altid blev modtaget med aabne Arme af Bedsteforældrene; somme Tider beholdt de hende i Dagevis.

Hans Krüger, den kendte Patriot, der nu var Kromand i Bevtøft, var en stor Børneven og kom ofte i

¹⁾ Sognefogdens Hustru var, som før nævnt, Kirstine Krügers kødelige Fæster, men blev ved hendes Moders andet Ægteskab tillige hendes Bedstemoder.

Sognefogdens Hus. Tidlig vandt han den lille Piges Venskab. Aldrig kunde hun mindes, at han nævne hende ved Navn; han kaldte hende aldrig andet end »min lille Navne«; selv efter at hun som ung Degnekone var flyttet ned i hans Nabolag, præsenterede han hende for sine fremmede Gæster kun paa denne Maade, og det var hun ikke lidet stolt af, thi den milde Betoning, der fulgte Ordene, bevirkede, at det altid blev opfattet som en særlig Opmærksomhed.

Sin første Skoleundervisning fik hun af Morten Eskesen, som i Forsommeren 1851 var bleven kaldet til Lærer i Hyrup og virkede der til den 24. Marts 1853. Han sang gamle Kæmpeviser og fortalte Danmarks Historie, men Børnene sad stille og lyttede. Resten af sin Skoletid gik hun hos Lærer Klinge.

Peder Lagoni var en dygtig Landmand. I henvend 50 Aar var han Ejer af Gaarden og drev den godt frem. Det skal siges til hans Ære, at han aldrig nogensinde gjorde Forskel paa sine egne Børn og sin Steddatter, og overfor sin Hustru, der hjemsøgte af megen Sygdom, var han en sjælden taalmodig og god Mand, der stædse var om hende med Hjælp og Opmuntring.

I hans Tid var der altid Skimler i Hestestalden. Der knyttede sig den Overtro til Gaarden, at denne vilde gaa op i Luer, naar den sidste Skimmel blev solgt. At den gamle Slægt i fuldt Alvor bøjede sig for denne Overlevering, skønner man af, at Peder Krüger omkring 1830 tog det Løfte af Sønnen Jacob, at der altid skulde være Skimler paa Gaarden.

Skønt født Nord for Kongeaaen har jeg altid følt mig som Sønderjyde. Det var jo det, vi levede paa

i mit Hjem. Sønderjydernes Kamp var vor Kamp. Sønderjydernes Haab var vort Haab.

Aarets store Begivenhed for os Børn var en Køretur hver Sommer ned til det forjættede Land. Hvor var det en Fest at komme i min Moders Barndomshjem. Det var grundsolidt i al sin gammeldags Hygge. Det første, Øjet fæstede sig ved, naar man kom gennem den lave Port, var en stenbrolagt Gaardsplads, hvor der ikke maatte findes en Græs-spire. Over Gaarden traadte man ind i den flisebe-lagte Gang, hvor det hvide Sand var strøet i Flam-mer, hvortil der skulde et eget Tag og megen Øvelse. Det allerskønneste i »æ Døns« var den gamle Born-holmer omkranset af »Oldenborgerne«, en Billed-række af de oldenborgske Konger, der sluttede af med to smaa indrammede Dannebrogsgflag. Under Bjæl-kerne hang Fluenæt, to lange Strimler sirligt udclip-pet hvidt og rødt Papir ophængt som Guirlander,

»o' øwer e Bord et Uro haang
ve e Lowt i en Kramp o' dinglet.«

Alkovesengene var ganske skjult af Panelet; man kunde godt tro, det var indelukkede Skabe. Der var »æ lille Døns« — hvor man ved højtidelige Lejlighe-der drak Kaffe af de gamle, mørkeblaa Spølkums-kopper og Dannebrogskopperne — og »æ Pissel«, hvor Skabene og Dragkisterne havde deres Plads, og naar Bedstemoder lukkede Laaget op for at vise sin lille Datterdatter fra Jylland, hvad der var i Læddiken, var det første Indtryk Lavendelduft, men i Linned-skabet duftede det af tørrede Rosenblade.

Hvor var det interessant at følge Bedstemoderen ned i Mælkekælderens, hvor de skurede Mælkebøtter

stod paa Rad, lytte efter Pigerne Kærlighedsviser, naar de kærnedede i Bryggeret, for saa tilsidst ved Bedstemoderens Haand at havne i Mørkekammeret¹⁾ for at faa en »Heddevigge« eller en Kringle. Derinde gemtes Kagekasserne, og der vovede man sig aldrig ind paa egen Haand, thi Pigerne havde fortalt, at Nissen holdt til bagved Meltønderne i Krogen.

Botille Margrethe var en stille, blid Kvinde, flittig og sparsommelig i sit Hus og elskelig og jævn i al sin Færd. Hun var god mod Fattigfolk; ingen maatte lide Nød, hvor hun kunde hjælpe. I de sidste seks Aar af sit Liv var hun saa nervesvækket og lammet, at hun ikke kunde røre sig, men hendes Fromhed og Tro hjalp hende til at bære det altsammen uden Klage. Hun døde den 14. Marts 1899, Peder Lagoni den 2. April 1903.

De nærmeste Aar efter Krigen var efter den første knugende Lammelse trods alt en Haabets og Forventningens Tid. Ved Offentliggørelsen af Paragraf 5, efter Opgøret mellem Prøjsen og Østrig i 1866, vakttes de danske Nordslesvigeres Haab om i en nær Fremtid atter at blive forenet med Danmark. Dette Haab fyldte Hjertet med dyb og stille Glæde selv under de daværende trykkende Forhold. En aandelig Vækkelse gik henover de sønderjydske Hjem, og Provst Karstensens²⁾ Sang, et tro Udtryk for Folkestemningen, lød i de Dage paa alles Læber.

¹⁾ Et lunt Kammer mellem Køkkenet og »æ lille Døns«, hvilket kun fik et sparsomt Lys gennem et Vindue i Døren og mest brugtes som Oplagsrum.

²⁾ Fra 1839 til 1857 Præst i Dybbøl. I den første slesvigske Krig jaget bort af Tyskerne. Fra 1857 til 1864 Præst i Broager og Provst for Sønderborg og Aabenraa Provstier. 1864 fordrevet af Prøjserne.

»Jeg spørger Solen, naar Dagen gryr:
 naar kommer Dagen dog, den vi mene?
 jeg spørger Maanen i Nattens Skyer:
 naar skal det skilte sig genforene?
 Naar skal den stilles, den dybe Smerte,
 og Barnet trykkes til Moders Hjerter
 igen med Lyst?«

— — —

1867 blev et bevæget og tungt Aar for de sønderjydske Embedsmænd. Der blev krævet, at de skulde aflægge Troskabsed til Prøjserne, og denne Begivenhed fremkaldte et voldsomt Røre. Det var svært at forlade Sønderjylland, som Hjertet hang ved, men endnu sværere at komme over Edsaflæggelsen.

Værst stillet var Skolelæreren. En Præst, der nægtede at aflægge Eden, havde dog baade Part i Naadensaaret og fik desuden »Vartpenge« af den danske Stat, saalænge han var uden Embede. Men Læreren var henvist til at sørge for sig selv. Mange kunde eller turde ikke sætte hele deres økonomiske Eksistens paa Spil og maatte af den Grund underkaste sig Forholdene.

I sin Vaande henvendte Løbner sig med flere til Provst Blædel i Nustrup, der dengang nød stor Anseelse blandt de danske. Blædel hævdede bestemt, at man ubetinget burde nægte Edsaflæggelsen, og mange handlede paa hans Ord, deriblandt Løbner, der fra sin Barndom nærede en urokkelig Tillid til ham. Selv aflagde Provsten imidlertid Eden, og denne mærkelige Adfærd opvakte Befolkningens Harm og Forbitrelse, om end hans Menighed stadig var ham hengiven. Senere i 1870, da der forlangtes af Præsterne, at de paa Prædikestolen skulde bede

for de prøjsiske Vaabens »Sieg und Segen«, fortrak Provst Blædel til Danmark.

Spørgsmaalet om Edsaflæggelsen, Hensynet til hans unge Hustru, som med hver Fiber var knyttet til sit Hjemsgn, hele dette Forhold for at gøre, hvad der var ret, kastede Løbner ind i en svær Sjælekamp. Atter vandrede han sine ensomme Aftenture ud til Stenten. Det var, som den stille Plet, der havde kendt hans dybeste Glæde, nu ogsaa maatte kende hans Smerte. Alle de modstridende Følelser og Tanker flængede i hans Sind, indtil det ligesom brast i ham; han maatte gaa den Vej, han ikke vilde, thi Eden kunde han ikke gaa ind under, om han skulde bevare sin Sjælefred.

Følgen af denne Beslutning blev hans øjeblikkelige Afskedigelse.

— — —

Kirkevisitatoriets Skrivelse havde følgende Ordlyd:

»Den kongelige Regjering har ved Skrivelse af 31. f. M. paa Grund af, at De har vægret Dem ved at aflægge den ved den Allershøieste Forordning af 12. Januar d. A. foreskrevne Tjenesteed til Hans Majestæt Kongen, entlediget Dem fra Deres Embede som Degn og Skolelærer i Bevtoft Sogn, da Aflæggelsen af den ommeldte Tjenesteed maa ansees for en nødvendig Forudsætning for at en offentlig Lærer kan vedblive at fungere i hans Embede.

Foranstaaende meddeles Dem herved i Henhold til Deres os tilstillede Erklæring af 14. f. M.

Den medfølgende Afskrift anmodes De om at re-

mittere til os med Paategning om, at De har modtaget Originalen.

Kongeligt Kirkevisitatorium for Tørninglehn
Provsti den 11. April 1867.

K i e r.

L. Blædel.

Til Herr Degn og Skolelærer H. M. Løbner, Bevttoft.
Modtaget den 15. April 1867. H. M. Løbner.

— — —

Opbruddet fra Sønderjylland blev langt sværere for Løbner, end han nogensinde havde tænkt sig. Men saa vist som jeg véd, at Sorg gaar dybere end Glæde, da forstaar jeg nu, at det maaske netop var dette, der lutrede hans Nationalfølelse og gjorde hans Kærlighed til Danmark saa inderlig.

Og hvad Opbruddet betød for hans unge Hustru, da skal det siges, at det i mange Aar kastede sine dybe Skygger ind over hendes Liv. Det laa paa Sindets Bund med taarefyldte Minder; thi hun hang ved sin Hjemstavn, den gamle Slægt og det gamle Hjem.

Olgerdiget.

Af **H. P. Jørgensen.**

Et af de ejendommeligste Fortidsminder, der knytter sig til Omegnen af Urnehoved, er en gammel Forsvarsvold. Den strækker sig fra en Bakke i Uge Skov, der kaldes Gratbjerg, og som ligger ca. 1000 m Øst for Løgpold ved Urnehoved Stenvase, gaar tværs igennem Uge Sogn fra N. Ø. til S. V., Syd om Byerne Uge og Lautrup til Grænsen af Tinglev Sø, hvor den saa igen paa den anden Side fortsættes hen over Gaardeby Mark i Tinglev Sogn til Bjerndrup Mølleaa ved Gaardeby, kort før denne løber sammen med Gejlaa.

Denne Vold omtales af Sognepræsten i Breklum, N. Outzen i hans »Prisskrift« angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig. Skriftet er fra 1819. (Werlauff og Outzen). Pastor Outzen er født i Terkelsbøl i Tinglev Sogn og var en dygtig Philolog og tillige Oldgransker. Bogen er skrevet paa Tysk. Han omtaler Volden saaledes: »Es ist noch ein Stück von einem damals aufgeführten Schutz- und Grenzwall übrig, zwar nur ein unansehnliches Überbleibsel, zumal in Vergleichung mit dem weit grösseren und weit berühmteren Dannewerk, das aber auch mehrmals ausgebessert worden ist, aber noch weit älter und eben daher um so merkwürdiger, ja ehrwürdiger ist, je unbedeutlicher es zu sein scheint. Schon eben der beständig fortgepflanzte Name, verbunden mit

der ebenso alten Überlieferung führt dieses im Munde. Der eigentlich richtige Name dieses uralten Denkmals ist, wie er noch von jedermann genannt wird »Olgerdige«, das ist Schutzwall. Diesen uralten, bedeutungsvollen Namen führt noch dieser Tage das Überbleibsel von einem so merkwürdigen Walle, welcher auf Gaardebyfelde (Kirchspiel Tinglev) noch da steht, etwa eine halbe Viertelmeile lang. Der Wall selbst nimmt seinen Anfang in der Ucker Hölzung unweit Urnehöved; wo sich aber der Name schon längst verloren, und in eine Schanze verwandelt hat. . . .«.

Den omtales ligeledes af J. N. Schmidt i Antikvarisk Tidsskrift 1846—48 Side 274. Schmidt var en ung Historiker, der døde tidligt, kun 25 Aar gammel og ligger begravet paa Tinglev Kirkegaard. Han omtaler Volden paa Gaardeby Mark og skriver saaledes: »Øst for Kirkebyen Tinglev ligger en tvedelt Sø, 2600,000 □ Alen stor. I Folkemunde kaldes den med det ældgamle Appellativ Sjøv eller Tinglev Sjøv. I Beskrivelser og paa Kort almindeligvis Almstrup Sø. I sin Nordende modtager den Almstrupbækken og fra Sydenden har den Afløb til Bjerndrup Mølleaa. Fra Søens søndre Del strækker Volden sig i Retningen S. V. til S. over Ager og Hedeland henimod Gaardeby, paa hvis Mark den ligger, og ender ved en af de Enge, der indeslutter Gejlaa (Bjerndrup Mølleaa, kort før denne ved Gaardeby forener sig med Gejlaa). Den er omtrent 1500 Alen lang, 15 Fod bred og 4 Fod høj og viser Spor af høj Ælde. Foran den ligger paa Østsiden en Fordybning en fordums Grav, der omtrent er 10 Fod bred og tre Fod dyb. Baade Vold og Grav er bevokset med Lyng og sparsomt Græs. Omtrent

paa Midten gennemskæres den af den fra Løgumkloster til Flensborg førende mindre Landevej, der gaar over Tinglev og Bajstrup. Paa nogle Skridt ved begge Vejens Sider er Volden udjævnet. Voldens sædvanlige Navn er Olgerdige, undertiden forandret til Olger Danskes Dige. Et andet Navn er Ollemøsvold, som efter Bøndernes Forklaring skal betyde Valdemarsvold. De fortæller, at den, det hedder dens Fortsættelse, skal strække sig meget langt mod Syd, nogle siger til Husum. Ogsaa skal den begynde paa Søens anden Side, dog har jeg der ikke kunnet finde den«.

Denne gamle Vold omtales saaledes for 100 Aar siden. (Outzen 1819 og Schmidt 1846—48). Paa denne Tid var den almindelig bekendt mellem Folk og kaldtes Olgerdige eller Ollemersvold (Olmersvold). Man vil henføre Navnet Olgerdige til det angelsaksiske Ord ealgian — forsvare — beskytte — skærme. Det skulde saaledes betyde Skærmevold. I Dag kendes der i Almindelighed ikke noget til dens Eksistens udover Olgerdiget ved Gaardeby. Dog, da jeg omtalte Skansen ved Uge Skov, kunde en derboende ældre Mand paa- vise mig den, han havde til Dels selv jævnet den paa sin Mark noget Øst for Oksevejen. Og det hed da stadig »æ Skans«. Men ellers var den ukendt paa den lange Strækning gennem Uge Sogn, og den var vel ogsaa forbleven ukendt der, om man ikke tilfældigt var stødt paa Levningerne af Palisaderne i Engenes Mosebund.

J. N. Schmidt omtaler kun Diget paa Gaardeby Mark Syd for Tinglev Sjøv. Øst for Søen har han ikke kunnet finde den. Noget senere, sammesteds, omtaler han Spor af en Forskansning Syd for Lautrup By og

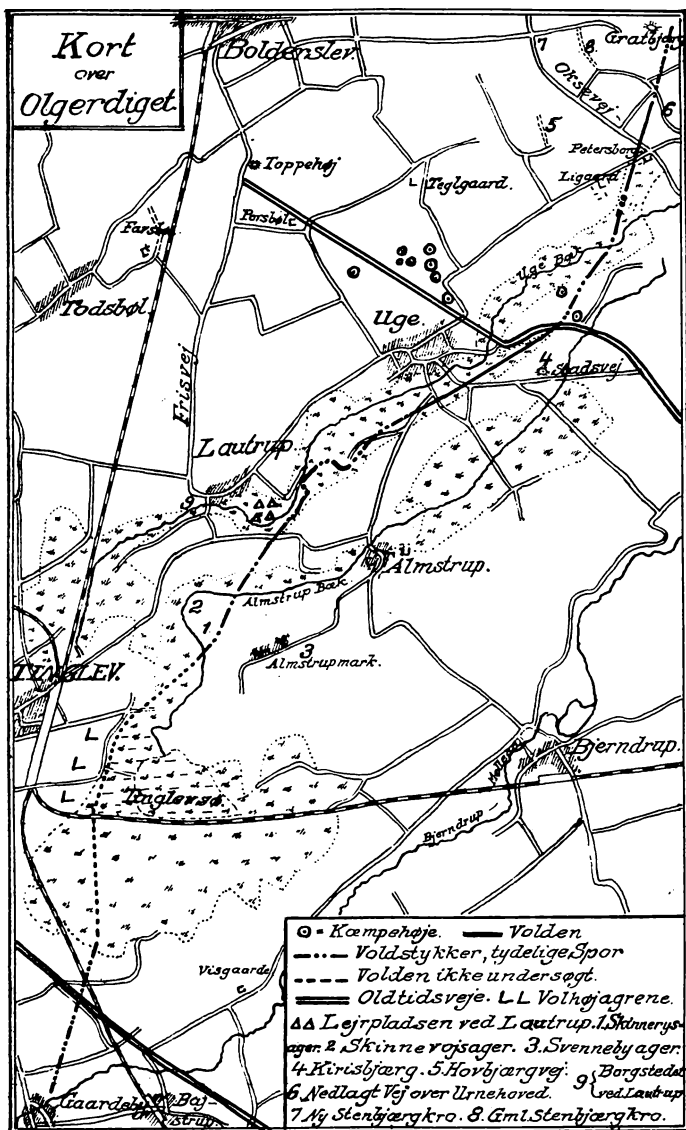
i Forbindelse dermed Spor af en gammel Grav i syd-vestlig Retning. Men han vil nærmest sætte denne i Forbindelse med Svenskerkrigen 1627—29 og henviser til Aug. v. Baggesen: »Den danske Stat«, hvorefter Wallensteins Tropper skal have haft deres Hovedlejr Nord for Uge Bæk mellem Uge og Tinglev. Vel forsøger han ogsaa at sætte sidstnævnte i Forbindelse med Kæmpehøjene langs med Friservejen fra Toppehøj til Lautrup som en østlig Fortsættelse af Olgerdiget; men det er nærmest sin egen Anskuelse, han der fremsætter. Ligesom han ogsaa til Outzens Henvisning til Olgerdiget under Omtalen af Skansen ved Uge Skov vil tyde den som Resterne af Volden ved Baldursborgen i Bolderslev Skov. Men dette kan ikke være rigtigt; thi de ligger paa to forskellige Steder og temmeligt fjernt fra hinanden.

Der var saaledes intet bevaret i Overleveringen med Hensyn til Olgersdigets østlige Fortsættelse gennem Uge Sogn. Men som forhen nævnt stødte man saa i et Engdrag paa Resterne af Palisaderne. Herom skal der nu berettes.

Uge Sogn er fattigt paa Mose, saa baade under Krigen og efter denne, hvor Brændselet var meget dyrt, gik man flere Steder i Gang med at stryge Tørv i Engene. Disse bestaar udelukkende af Kærjord og paa sine Steder af meget god Mosebund. Saaledes havde man da ogsaa paa det Engdrag Øst for Tinglev Sø, som kaldes Bredmose og ligger paa Almstrup Mark, begyndt at grave Tørv. Her blev nu afdækket en Række af svære Egepæle, som stod ca. en halv Meter under Overfladen. Man tog ikke nogen videre Notits af dem, og alt som man Aar for Aar skred frem, tog man dem med hjem og brugte dem til Brændsel.

Under min Avisfejde med Hr. Ingeniør Marstrand i »Hejmdal« i 1926 angaaende Urnehoved, blev denne afdækkede Palisaderække omtalt til mig, og jeg fik da Lyst til at se den. Det viste sig da, at Pælerækken var blevet afdækket i ca. 40 Meters Længde, og at ca. 10 Meter af den stod fuldt afdækket og var synlig over Vandoverfladen. Det var nogle svære Karle, ca. 40 cm i Kvadrat, de stod Side om Side tæt op til hinanden i en fortløbende Række, saaledes havde de staaet over hele det opgravede Stykke, der som før nævnt havde en Længde af ca. 40 Meter. Rækken løb fra N. Ø. til S. V., og dens Retning pegede ind over Tinglev Sø efter Gaardeby, Syd for Tinglev. (Tinglev Sø er nu som saadan forsvunden og danner en stor flad Engstrækning). Ved at tage nogle af Pælene op kunde man se, at de var af Eg og alle tilhuggede. Den nederste Del var saa frisk, som kunde den være nedsat i Gaar, med tydelige Mærker af Øksehuggene. Nederenden var but hugget af og bar ligeledes Mærker af Øksehuggene. Den øverste Del var takket og ujævn og bortsmuldret op imod Overfladen. Pælene var af Eg og ca. 75 cm lange. Skønt den nederste Del var frisk at se til, saa kunde man dog med Lethed trykke Fingrene dybt ind i Stammens Ved. Nogle Dage senere, efter at de havde været udsat for Sol og Vind, lignede Træet nærmest en Svamp. Saa det var tydeligt at se, at Pælene var meget gamle.

Ved at prøve mig frem med en Stok i den bløde Engbund kunde jeg nu følge denne Pælerække i nordøstlig Retning ca. 300 m op til den højere liggende Agermark og til en Nord derfor liggende Eng, der omslutter Almstrupbækken. Engen her hedder Vester-

Bækenge. Ved at følge Gravens Linie indover sidstnævnte Eng fandt jeg Pælene igen, staaende i Kanten af den nyregulerede Almstrup Bæk og kunde nu følge dem, indtil de tabte sig i Sporet af Graven, og ligeledes kunde jeg finde dem paa den anden Side af

Graven paa Skinnevojsager.

Bækken ind over Engen i nordøstlig Retning efter Gaarden Bækager, der ligger Syd for Lautrup ved Vejen Lautrup—Almstrup.

Den omtalte Grav (se Billedet Nr. 1) mellem de to Engstykker var ca. 400 m lang. Tildels var den nu jævnet; men to Stykker paa henholdsvis 100 m og 50 m var godt bevaret. Graven var 4 m bred foroven, ca. 1 m i Bunden og ca. 1,70 m dyb. Derboende Folk vidste kun at fortælle, at der havde den ligget i umindelige Tider, og at den var gaaet fra Eng til Eng som Sporene ogsaa viste. Ned mod Engene var Graven dog forsvundet; der viste Volden sig som en langstrakt Forhøjning i den flade Engkant. Agermarken her hedder Skinnevojsager og dens vestlige Del,

som ligger ned mod Almstrupbækken, efter at denne er begyndt at løbe i sydlig Retning, hedder Skinnevojsager (Voj betyder Vadested). Hosstaaende Billeder tilligemed de øvrige Billeder af Palisadestumperne og Volden er blevne til under en senere Undersøgelse af Nationalmuseet ved Magister Matthiessen.

Næsten samtidig med, at jeg havde gjort disse Iagttagelser, blev der fortalt mig, at man for ca. 30 Aar siden ved Gravning af en Grøft i Dyrregravene, et Engdrag som ligger Øst for Uge og Nord for Højen Tyllsbjerg, var stødt paa to Rækker af svære Egestammer, der stod Side om Side noget under Overfladen. Jeg tog Stedet nærmere i Øjesyn, og ganske rigtigt stod her i Kanten af Grøften samme Slags Egepæle, som der før er fortalt om. Jeg afdækkede nogle Stykker, og det viste sig, at de ligesom Pælene ved Almstrup var firkantede og tilhuggede. havde but Nederende, var ca. 40 cm tykke og ca. 75 cm lange. Den øverste Del var smuldret bort, kunde man se; ligesom de ogsaa bar Spor af meget høj Ælde. Der stod som sagt her, hvor Grøften skar igennem, to Rækker af disse Palisader, som dog et Stykke fra Engkanten tabte sig i een Række. Denne ene Række kunde jeg nu forfølge ind over Engen i Retning ad Uge Skov over en Strækning af ca. 200 m. Rækken her stod ligesom den ved Almstrup i Retningen N. Ø. til S. V.

Hvor Palisadestumperne her stødte ind mod den faste Bund til den højere liggende Agermark, var der Spor af Vold og Grav. Især længere ind paa Marken traadte Sænkningen af den opfyldte Grav tydeligt frem. Og man kunde følge Graven i den samme Linje som Palisaderne i Engen dannede i sydvestlig

Retning op over Marken paa en Strækning af ca. 400 m, indtil Sporet tabte sig ved Stadsvejen. En Vej, der fører fra Uge mod S. Ø. ud til den gamle Oksevej ved Poulskro. Denne Vej her er meget gammel og er Levningerne af en Oldtidsvej, som jeg senere skal omtale.

Ved at følge Linjen af Voldstykket her ved Dyrregravene, slog det mig, da denne pegede i S. V. mod Almstrup og i N. Ø. mod Uge Skov, at der maa ske dog var noget om det som Outzen mener, naar han paastaar, at Olgerdiget har begyndt ved Gratbjerg i Uge Skov.

Ved nu at forhøre mig angaaende Skansen ved Uge Skov, viste det sig, at enkelte ældre Folk vidste Besked om den. En gammel Mand, Antoni Skov, som boede der, kunde paaavise mig den. Den gik tværs over hans Mark, og han havde i sin Tid jævnet en Del af den. I et Hegn mellem hans og Naboens Mark kunde man tydeligt se baade Vold og Grav. Ellers var den nu kun synlig som en Fremhævelse (Volden) og en Sænkning (Graven) tværs ind over Markerne. Det hed der i daglig Tale: »hen ved æ Skans'«, eller »aa den anden Si'e a æ Skans'«.

Disse Levninger af Skansen kan spores fra Mergelgraven ved Petersborg Mølle ind til Gratbjerg i Uge Skov. Gratbjerg danner nu det vestligste Punkt af Uge Skov og er en ret fremtrædende Bakke inde i Skoven.

Ind i den sydvestlige Side af denne ses Spor af Graven, ligesom man ogsaa ser det Sted, hvor den hører op. Derimod er der intet at se af Volden.

Hvor Volden nu gennemskæres af Mergelgraven ved Petersborg, kan man i Skrænten se, hvordan den

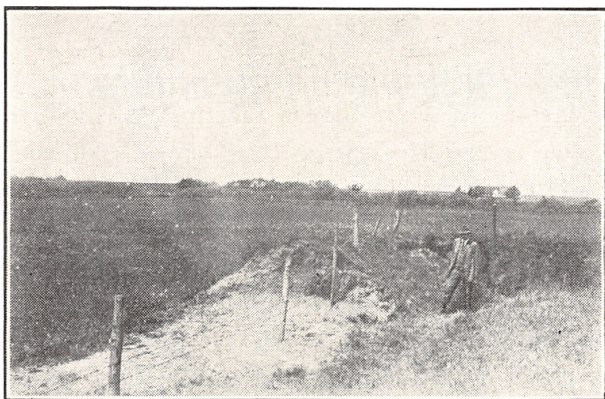
mørke Muldjord af den opfyldte Grav paa begge Sider af Volden staar som en mørk Kile ned i den lyse Mergel. Muldjorden paa den nordlige Side af Volden gaar længst ned. Man kan saaledes se, at der er taget Jord ved begge Sider til Opførelse af Volden.

Skansen fører fra Grøtbjerg i sydvestlig Retning hen over Oksevejen lidt Nord for Petersborg, derefter Syd om Ligaard, ind over Dyrregravengen ved Uge Bæk, hen mod den tidligere nævnte Palisaderække der. Der er saaledes ingen Tvivl om, at Skansen og Palisadestumperne har staaet i Forbindelse med hinanden.

I December i Fjor fandt jeg da ogsaa paa Linjen Syd for Ligaard Resterne af Volden. Den er halvt udjævnet, ca. 50 cm høj og forsvinder tilsidst ned i Engen. Den er ca. 200 m lang og 4 m bred. Et Par Steder er den gennembrudt og udjævnet, men Retningen N. Ø.—S. V. passer ind i Linjen af Skansen og Volden paa den sydlige Side af Engen.

Som forhen nævnt pegede den afbrudte Linje af Volden Øst for Uge ved Stadsvejen mod Brudstykket Syd for Lautrup ved Bækager, og da jeg nu havde Linjen, vidste jeg, hvor jeg skulde søge Volden i det mellemliggende Stykke, og jeg fandt den da ogsaa langs med Engen S. Ø. for Lautrup, hvor den i Syd begrænses af Hede og Krat. Heden er først i de senere Aar bleven opdyrket. Volden stod her. Paa et enkelt Stykke var baade Vold og Grav aldeles ubeskaaret. Volden viste sig ved den senere Opmaaling af Nationalmuseets Udsending at være 1,75 m høj, 4 m bred i Bunden med Graven paa Sydsiden, 3 m bred foroven og 1,50 m dyb.

Med smaa afbrudte Mellemrum, hvor den var delvis bortkørt og Graven opfyldt, var den meget fremtrædende et langt Stykke i Vest, helt hen til Vejen Lautrup—Almstrup ved Gaarden Bækager og faldt der ind i Linjen af Palisaderækken ved Alm-

Volden.

strup. Den følger Engkantens bugtede Snoninger ved den sydlige Side, hvor disse støder ind mod den fastere Bund og mod den højere liggende Agermark, og saaledes kunde den spores tæt hen til Uge By.

Her, hvor Aaen løber tæt Syd om Uge By, er dens Spor udviskede. Dog føres Linjen henimod den afbrudte Del ved Stadsvejen Øst for Uge. Der var nu ingen Tvivl om, at disse Brudstykker af Volden havde dannet et sammenhængende Hele, fra Gaardeby til Uge Skov, og at vi her havde det gamle Olgerdige eller Olmersvold, som den ogsaa var blevet kaldt.

Dette blev da ogsaa stadfæstet af Nationalmuseets Udsending Hr. Magister Matthiessen, som i September i Fjor var herovre for at undersøge den.

Han lod saaledes foretage en Udgravning paa Almstrup Mark, hvor Palisade og Vold var stødt sammen. Og det viste sig da, at der her ligesom ved Palisaderne Øst for Uge, hvor disse støder op mod Grav og Vold, var 2 Rækker af Palisadestumper.

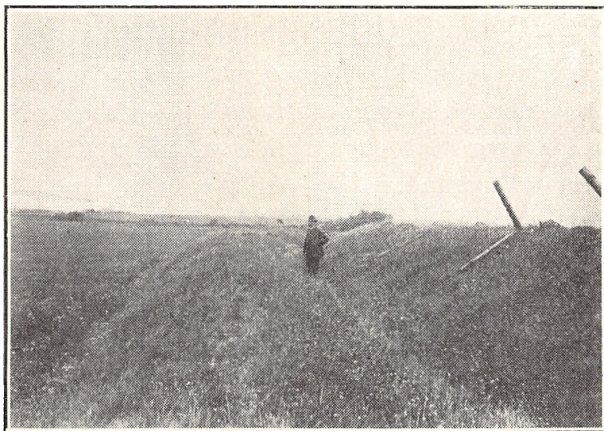
Ved den yderste Ende stod Rækkerne 1 m fra hinanden (indvendigt Maal), men løb saa i en spids Vinkel ind mod hinanden, indtil de i en Afstand af ca. 12 m gik over i 1 Række, som saa fortsattes ind over den flade Engbund.

Ligesom de forhen nævnte Palisadestumper, stod de ogsaa her Side om Side og af samme svære Kaliber og med deres Mærker af Øksehuggene. Ud til Siden og ind mellem Rækkerne var der opfyldt med Jord og Trægrene, vel nok for at afstive dem i den bløde Bund. Man kunde se, hvorledes den dobbelte Række havde grebet ind i Volden. Sikkert for at afstive baade Palisaderække og Vold her i Overgangen, og for at den ikke skulde gennembrydes her paa dette svage Punkt. Dette tyder ligeledes paa, at Volden ikke er bygget som et Grænseskæl, men som et Værn, idet den ellers næppe var bygget saa solidt.

Ifølge det forhen givne Maal af det bevarede Voldstykke, som var 1,75 m høj, maa man slutte, at Palisaderne har været mindst lige saa høje (ca. 2 m), om ikke højere over Overfladen. Og deres svære Dimensioner, ligesom ogsaa Stumperne, der staar ca. 1½ m nedgravede i Engbunden, tyder paa, at de har raget et betydeligt Stykke over Overfladen.

Man maa antage, at Palisaderne, der staar overalt, hvor der er blød Bund, og hvor det har været umuligt for Forsvarerne at opholde sig til Stadighed

under et længere Forsvar, har været saa høje, at de ikke let har kunnet entres af Angriberne. saa at de ikke har kunnet falde Forsvarerne i Ryggen, der har ligget i Dækning bag Volden.

Vold og Grav.

Hele Forsvarsværket har, som det fremgik af Magisterens Undersøgelse, bestaaet af en stadig Skiften mellem Palisader og Vold med Grav, idet der har været Palisader overalt, hvor der var blød Bund og Vold med Grav, hvor der var haard Bund.

Under Magisterens Besøg oplystes det af nuværende Sognefoged R. Thomsen i Gaardeby, at han i sin Ungdom for ca. 30—40 Aar siden havde fundet de selvsamme Stumper af Palisaderækkerne for Enden af Olgerdiget, ind over det lavere liggende og bløde Areal mod Tinglev Sø.

Det var saaledes ogsaa Magister Matthiessens Opfattelse, at de nyfundne Brudstykker var Dele af den østlige Fortsættelse af Olgerdiget, og at dette havde strakt sig fra Bjerndrup Mølleaa i Gejlaalav-

ningen ved Gaardeby ind gennem Uge Sogn. Strækningen er maalt paa Kortet ca. 12 km lang. En at Palisadestumperne fra Dyrregravengen Øst for Uge er i Sommerens Løb bleven indsendt til Nationalmuseet, hvor den opbevares i imprægneret Stand. Ligeledes har Nationalmuseet kortlagt hele Volden, som sammen med en Beskrivelse af den er nedlagt i Arkivet der. Angaaende det bevarede Voldstykke ved Lautrup, er der indgivet Andragende om at faa det fredet, da det er det sidste og bedste Stykke, som endnu ubeskadiget er tilbage af denne gamle Vold.

En yderligere Stadfæstelse af Volden og Graven paa Lautrup Mark faar jeg af en gammel Jordebog, som blev mig overladt af en ung Mand fra Lautrup, Asmus Jessen, der havde faaet Bogen som Arv efter sin afdøde Bedstefader. Denne havde været Ejer af en af de største Gaarde i Lautrup.

Bogen er fra 1782 og omhandlede Udskiftningen i Lautrup fra samme Aar. Den er affattet af Landmaaleren H. Clemensen. En Dublikat og et Rids er indleveret til »Hardsesvogttei Rapstedt« og undertegnet »Rapstedt den 4. April 1783 og Klipleve d. 6. Jan. 1785. Sievers Petersen, Luders og A. Fridrichsen«.

(Udskiftningerne er approberet for den under Tønderhus Amt henhørende Jurisdirektion og underskreven

Tønder Amtshus, d. 5 April 1783.

V. Bielke.

For de under de adelige Godser Søgaard og Ahretoft henhørende Undersaattere er den approberet og underskreven.

Maasleben, d. 11. Januar 1785.

N. Thiemen.

Og endelig for de under Aabenraa Amt henhørende, er den approberet: »Von mir als p. t. Amtmann Apenrader Amtshaus d. 8. August 1785.
pro approbatione 4 N. Schmetau)«.

I denne Bog under Klassificeringen af Hede og Drav finder vi under Betegnelser over de fortløbende Numres Beliggenhed Navnet »Den gamle Grøft«. Betegnelsen: »indtil den gamle Grøft«, eller »Nord for den gamle Grøft« findes ved Numrene paa Lodderne af Hede og Drav Øst for Lautrup By hen mod Uge Skel. (Det nuværende Engareal Øst for Uge Bæk der indeslutter denne Bæk). Betegnelsen »den gamle Grøft« gaar gennem alle Numrene mod Øst fra Lautrup, og de passer paa de nyfundne Voldstykkers Beliggenhed langs med den søndre Engkant. Grøften eller Graven langs med denne maa saaledes have været betydeligere og mere fremtrædende den Gang; idet man da har benyttet den gamle Grøft som Udgangslinje ved Beskrivelsen af de forskellige Numre Hede og Drav.

Et andet Argument, et Navn i denne Bog, paakalder Interessen, skønt det ikke vedrører Volden. Det er »d e t g a m l e B o r r e s t e d«. Stedets Beliggenhed anføres som Syd for Rosen Toft under »Sandet i Strømmen« eller »det gamle Borrested«, Rosen Toft er den Toft, hvor den gamle »Tinghøj« er beliggende, og Syd derfor ned mod Uge Bæk angiver Stedet som Borgstedet.

Broen, der fører over Bækken her, hedder da ogsaa den Dag i Dag »æ Borrevojs« (Borgvadestedet). Dette tyder paa, at der maa have ligget en Borg i Lautrup By engang.

Med Hensyn til den gamle Vold er det underligt at tænke sig, at man paa det nuværende Tidspunkt ca. 1500—2000 Aar derefter har kunnet finde uudslettede Spor af en den Gang opført Forsvarsrække. Tidspunktet for Voldens Opførelse er vel vanskeligt at fastslaa saa længe efter; men man maa antage, at dens Anlæg kan føres tilbage til Oldtiden. Alene den enorme Mængde af svære Egestammer, der er gaaet med til Palisaderne, siger os, at det har været paa et Tidspunkt, da der her paa Egnen har været store Egeskove, der har staaet nær ved Volden, da de forhaandenværende Transportmidler ikke har tilladt nogen ret lang Transport af saa store Mængder af svært Tømmer.

Medens Magister Matthiessen og jeg vandrede langs Volden paa Almstrup Mark, fandt vi en Stenøkse i Kileform. Vel er saadanne Fund ret almindelige, men umuligt er det ikke, at den er blevet brugt ved Tilhugningen af Palisaderne til Volden.

Paa Tylsbjerg er der ligeledes ved Volden funden et Spydspids af Sten.

Mindet om en gammel Vold afspejler sig i de af J. N. Schmidt omtalte »Volhøje« (A. T.) Paa sit Kort i A. T. 1848—51 har han henlagt dem til Sydøst for Tinglev og omtaler dem som liggende paa en Mark, der kaldes »Volhøjagrene«.

Ved Selvsyn har jeg overbevist mig om dem paa selve Stedet. Og jeg fandt da, at Volhøjagrene i Øst har været begrænset af Volden. Der var saaledes her et meget tydeligt Stykke af Vold og Grav bevaret. Især var Graven meget fremtrædende. Den var 4 m Bred, ca. 1 m dyb og ca. 60 m lang med Volden paa Østsiden, over $\frac{1}{2}$ m høj og 4 m bred. Volden ligger

her paa Grænsen mellem Ager og Eng Vest for Tinglev Sø. Har dette Voldstykke haft Forbindelse med de ovenfor omtalte, kuldkaster det mine tidligere Bemærkninger om, at Volden gennemskærer Tinglev Sø; jeg har nemlig først foretaget denne Undersøgelse paa et senere Tidspunkt.

Noget Spor af Højene her var der ikke mere. Vel var der nogle svage Fremtoninger paa Agermarken og det er muligt, at det kan være Højene; men noget sikkert Kendetegn af Høje var der ikke.

Dog passer Schmidts Betegnelse af dem paa Kortet paa Stedet her, hvor der viser sig at være Levninger af Volden.

Hvad har imidlertid været Formaalet med denne Forsvarsvold? Dette Spørgsmaal vil uvilkaarligt dukke op. For at kunne besvare det, maa man vel nok se paa de gamle Veje fra Oldtiden, og man vil da finde, at Volden har dækket de to gamle Færdselsveje, der førte gennem Sønderjylland, mellem Gejlaalavningen og Skovpartiet ved Urnehoved.

Det formentlige Bevis for disse gamle Færdselsveje fra Oldtiden har vi i de gamle Kæmpehøje, som er bleven opførte ved og paa begge Sider af dem. (Se Sophus Møllers Afhandling om Vej og Bygd fra Sten- og Bronzealderen).

Saaledes vil vi da finde, at en saadan Vej fra N. V. førte over Tinglev—Bajstrup—Stoltelund til Bov, hvor den saa forenede sig med Oksevejen. Jeg henviser her til Vilh. la Cours: »Geschichte der schleswigschen Volkes I. Bind S. 17 og 53«. Han omtaler her en Oldtidsvej, der gik fra Spandet til Klovtoft og videre gennem Tinglev Sogn, hvor Olmersdiget dannede en Vejspærring mellem Gejlaalavningen og

Tinglev Sø. Kæmpehøjene vidner da ogsaa om dette.

Saaledes finder vi da, at denne Vej spærres af Olgerdiget lidt Øst for Gaardeby.

En anden, i sydlig Retning gaaende Oldtidsvej har vi i den gamle Oksevej over Toldsted og Hjerrishøj. Ved at følge Kæmpehøjene ser vi, at den fra Toldsted, forbi Tullishøj, Haalhøj, Tohøj har gaaet uden om Urnehoved Stenvase, ind over Bolderslev til Højgruppen ved Toppehøj Syd for Bolderslev. Ved Toppehøj, hvor Porsbækken skærer Vejen, har den delt sig og fortsættes under Navn af Frisvej ind over Lautrup og Tinglev, præget af Kæmpehøje paa Lautrup Mark og ved Tinglev Kirke. Navnet Frisvej, som den har i Uge Sogn, har den sikkert faaet her for at skelne mellem de to Vejgrene, hvoraf denne førte i S. V. ind over Tinglev i Retning ad Frisernes Landomraade, hvad ogsaa Navnet siger.

Den anden Vejgren har ført ind Øst om Uge By, præget af en Gruppe Kæmpehøje, kaldet Mølhøjene, skærer derefter Uge Bæk ved Møllebroen, falder saa ind i den nuværende Stadsvej, skærer Olmersvold her ved Tylsbjerg (Tødsbølbjerg) og falder saa ind i Oksevejen ved Povlskro noget før Kæmpehøjene ved Hjerrishøj.

Da denne Vejgren her kun er lidet kendt som Oldtidsvej, skal jeg omtale den lidt nærmere. Som forhen nævnt udskiller den sig fra Frisvejen Syd for Toppehøj ved Porsbækken og gaar forbi Gaarden Porsbøl Øst om Uge. Vejstykket mellem Frisvejen og Porsbølgaard er først blevet nedlagt for ca. 100 Aar siden. En gammel Kommuneprotokol i Uge beretter da ogsaa om, hvorledes Ejeren af Porsbøl faar Tiliidelse til at nedlægge denne Vej imod at udlægge en

ny Vej indtil Frisvejen, den nuværende Vej der. Paa et gammelt Kort over Urnehovedegnen fra 1801 er den gamle Vej da ogsaa at finde paa dette Stykke.

Det andet Vejstykke fra Porsbøl Øst om Uge er vel nok blevet nedlagt ved Udskiftningen ca. 1765. Thi fra denne Tid ved man at berette, at Ejeren af Jep Jepsens Gaard faar 6—7 Tdr. Land af Favsbølager ved Frisvejen for at afgive Jord paa Nørremarken til en Vej fra Porsbøl til Uge, som er den nuværende Vej der.

Før den Tid maa Vejen være gaaet forbi Møllehøjene Øst om Uge og har krydset Uge Bæk lige ved Byen. Her er der da ogsaa tydelige Spor af et Vade-sted, der er kendetegnet ved en Mængde Smaasten i Aaløbet, mens der til begge Sider er sort Moradsbund.

J. N. Schmidt omtaler kun to af Møllehøjene i A. T., og hvoraf den betydeligste blev udgravet 1842. Man fandt da der en udhulet Egebulle samt et Vaabenmærke, der af den daværende Præst i Uge blev overgivet til Museet i Kiel. I Virkeligheden ligger der otte Høje her paa begge Sider af den gamle Vej. I den ene af dem fandt man for ca. 20 Aar siden en Stensætning, idet Ploven skurede hen over Stedet, desuden afdækkedes en Stenovn med Resterne af et Skelet, og i en anden fandtes der noget senere under Grusgravningen en Række af »Urtepotter« med Aske i. To af dem blev solgt til en Mand i Aabenraa for 10 Mark. Paa vedlagte Kort har jeg afmærket Højene ved den formentlige Oldtidsvej.

Øst for Uge falder Vejen nu ind i den nuværende Stadsvej, som over Tylsbjerg føres til Oksevejen ved Povlskro, hvor denne atter ved Kæmpehøjene paa Hjerrishøj er præget som Oldtidsvej.

Man finder saaledes, at Oksevejen i Oldtiden har slaaet en Bue uden om Urnehoved Stenvase fra Toiðsted over Bolderslev—Uge til Hjerrishøj, hvilket i Grunden er meget sandsynligt, eftersom Urnehovednæsset i Oldtiden har været bevokset med Skov. Undergrunden er nemlig Lerbund. Og et Marknavn her i Uge i Nærheden af Vejen kaldes »æ Dysse«; dette kunde maaske ogsaa pege hen paa Vejen som Oldtidsvej.

Vi finder saaledes, at Olmersvolden her Øst for Uge ved Tylsbjerg spærrer den anden Hovedfærdselsaare, der fører ned gennem Sønderjylland. Og ser vi paa Landskabet i sin Helhed fra den omtalte Tid, da vil vi finde, at Gejlaalavningen i Vest med det dybtliggende Engdrag, der omgiver Aaen og som længere i Vest indesluttet af det lave og sumpede Frisland samt Skovpartiet Øst for Urnehoved, der den Dag i Dag gaar helt ind til Aabenraa Fjord og er et ret utilgængeligt Skovparti, paa daværende Tidspunkt har dannet en naturlig Hindring for almindelig Færdsel. Olmersvolden (Olgerdiget), der har sit Udspring paa Gratbjerg i Uge Skov, og som gaar til den dybtliggende Bjerndrup Mølleaa, kort før denne optages i Gejlaa, har saaledes dannet en fuldstændig Spærring af Datidens Færdselsveje samt de derimellem liggende mulige Overgangssteder.

Saaledes har man en Forklaring af Formaalet med Volden. Meget tyder paa, at den kan være rigtig, og at Volden er blevet til i en Ufredsperiode som Værn mod fremtrængende Folkefærd eller Folkestammer (Se Werlauf og Outzen S. 21. og 36.).

To Grandvilkaar.

Meddelt af T. O. Achelis.

I Haderslebiensia Tom. O, Side 175—178 (Raadstue-Arkiv) findes indført i en noget fragmentarisk Form følgende »Grandwinde oc wilkors Breff«, som mangler i Bjerge og Søegaards Samling af Danske Vider og Vedtægter.

Effter som der Vdj... Langsomme... ss sieden fienderne drog aff Landit haff... Verit stoer Vschellichkeit oc t[vi]st Imellem oss her Vdj Boldersleff, Anlangendes Voris greiszung, Saa haffuer wy nu Vprettit en gansche grandwinde oc wilkors Breff Imellem osz, att Kon: Mayst: Naffn kand bliffue Ved macht oc dend fattige kand sch[e] saa god ret som den Rige som Effterfølger,

1. for det første schall ingen fordriste sig till, at haffue nogen Saerdrift med Køer eller queg Enten I schou eller mark Paa Koegang blant Enge eller Freye, I huor det vere kand, mens huis som en huer kand nyde, effter sin andehl eller Otting, Paa Koegang eller Fellede, schall hand lade følge Byesens Hiord, oc Hiurde, oc Schall Ingen Vere forschonet, till at Leye og beløhne Bysens Hiurder, eller marckfogder som altid tilforne sceed er, Oc huem som sig her Imod moetwilligen upstiller, med sehrdelis Fædrift eller mehr att Slaa Paa Fæledis mark eller Khogang end hands Otting Kand taahle schall giffue Kon: Mayst: 2 Rix Dahler Brøde.

2. I lige mader schall Ingenn holde det forlagte queeg som er Gieder Huerken Winter eller Sommer, Mehnige mands Kaal Haffuer Husztofft eller Lyker til schade Ved 10 Dahlers brød till Kon: Mayst.

[3] [s]chall oc V...gs gierdene effter Louv oc re[t] oc Byens Leyligheid oc beste, Luckes oc Indhegnis t[i]] retter tid Ved Wilkørs brøde,

4. Schall sig oc Ingen fordriste oc Vnderstaa, att Schlaa strøels Paa Voris fellitz Koegang Ved 1 Rx Dalers brøde, oc till mehnige mand grander En thond Øll.

5. Schall Ingen fordriste sig till, att Slaa Vdj korn eller Høe Høest forend menige mand Ved tager Ved en Rx Dahlers brøde, mens Hans Rasmusen en, 2 Dags Høest eller Slet att Haffue forholden, effter sin Leyligheid.

6. Item schall oc Ingen Legge møddinger Paa Voris fellitz gaade Jord, eller forte Ved en Rix Dalers brøde,

7. Item Huem som Haffuer mehre Queeg Hester eller Hopper end Hand greise kand, Huer Effter sin Otting, Schall aff marken føres, oc Ingen sig att fordriste det till Byen, eller Paa fehlis mark Igien att føre, forind menige mand Haffuer Indførtt aff marken dend sieste kierffue, oc grøde Ved 4 Rx Dahlers brøde till Kon: Mayst: oc en tønd Øll till menige Grander.

8. Schall menige Mand oc grander Naar wy till-siges aff og holdis mend alle Voris Schou førter med waiser att forferdige Ved en Rx Dalers Brøde, till med Schall oc Voris Kirke broer Ved Macht holdis oc Ellers huis mehre byens nottorfftigheid anlanger Saa Vell som diese forskreuen . . . lle Indholdendis,

I Huem so ditte aldeles icke fuldkommer Schall Endel..en Vdgiffue till Kon. Mj. Register som for Schreuen staar, till Ydermehr widnisbyrd oc bekref- [ftelse] haffuer wy samptligen menige Grander oc Naboer I Boldersleff Voris rette Huszmerker her nedden Vnderschreuen oc Vnderdanigst oc Ve[n]ligen ombedit Voris günstige Hr. Amptmand Welbürdig Georg Von Ahleueltt saa oc som offuer haffuer werit Jürgen Hansen Husfogid Anders sørensens Paa Wor- gaard Hans Bartram I Hadersleff Ridefogder med os till witterligheid att Vnder Schreffue Actum Bolders- leff den 9. April 1640.

Georg von Ahleuelde

Jürgen Hanssen , Anders sørens

Hans Bartram , Hans Rasmus

Jen & Jes , Niels M Christens, Jürgen H Nijs

Per M Persen , Jen S rosen , Martius M H Hans

Niels V Nijsen , Per P tojben , Jürgen S Simens.

Hans V Perben , Jacob G Matzen , Hans A Tojben

Rasmus A Jepsen , Per S Schredjee , Jes H Thoms

Jen A tojben , Christen V Steens , Hans H Lauertz

Hans H bunds , Marten M Møller.

I det samme Bind, Side 675—678 og 683, staar et »Nyt grand breff« for Rejsby og Kjærbølling:

Kongl. Maytt til Danmarck og Norge Bestalter Herridtzfoget i Huedding-Herrit, Matthias Lange paa Haffuerwadgaard, Peder Gregersen Holm, Herritz

skriffuer, og Peder Lauritzen i Kierbølling Sandemand i forne Herrit gjør her med witterligt At A^o 1725 Mandagen dend 16 Julij, var skiket før os og Nerverende Herritz Mænd de fleeste af Reiszbye Naboer og grande, som loulig Esket og fik en fuld Tingszvinde af 8te Dannemænd, som var Jensz Pederszen, Nielsz Jenszen i Syndernis, Hans Jepsen. Christen Michelszen i Huedding, Anders Nielszen, Eerick Christensen i Brøns, Jens Pedersen i Roagger, og Hansz Skouf i Havervad, Hvilcke for skrefne 8te Dannemænd alle Samdrægteligen Vonde og bekeinde. At de samme Dag saae og hørde, At for Retten blef oplæst een paa behørige Stempelet papier schrefuen, og af de fleeste Reiszbye Naboer underschrefuen Grandwilkor, hvilcken var Lydende saaledis som effterfølger,

Kiendes vj underschrefne Reisbye og Kierbølling Lodtz-Eiere og Grande at vj hafuer Samtøckt og indgaaet med hver Andere, at oprette it Nyt grand breff Lydendis saaledis som effter følger,

1. Er vi tilfreds med di 9 Mænd, At de skal Raade i Byen og giøre Vilkor, og som byen er fordeelt udj 4re Fierdinger, og til hver Fjerding hen hører 8te lodtz Eiere, af hvilcke 2de hver Aar i hver Fierding skal være Pandtmænd og see til Byens gavn og Bæste. der foruden ofuer blifuer 5 lods-Eiere, af disse 5 skal Aarligen een Mand have dend samme forrettning, Saa de ere 9 i Tallet til haabe,

2. Geiszlegget Angaaende, haver vi saaledis med hver Andere Vedtagen, at til hver Otting skal Regnes 11 Nøds greise, og 2de Faaer Regnes for it Nøds greise, og en Gaasz for 2 Nøds greisze, og 2 Svin for et Nøds greise.

3. Saa er vedtagen at inttet fremmet Quæg maa tagis til byen og slaaes paa Forten, hvem her imod handler, schal give til Herschabet 1 Rixdaler og til Byen 1 Mk. og schaffe samme Krætter Strax af byen igien, dog her under forstaaes icke hvad en eller Anden sig i Steden for det hand bort soldt hafuer, igien til Kiøber og slaaer paa sin egen Aabenstaaende greisze, men der hos er hand skyldig at give til Kiende hvor hand Kiøber det, og giøre det bevisligt, At sligt tilkiøbte Krætter er kommen fra Sunde Steder,

4. Hvad greiszpengene er Angaaende, skal gives af hvert Nød til dend som haver Aaben greise 12 Sk. Lods-Eierne for sin satte greiszpenge Nermest er berettiget, og Naar Lods-Eierne har faaet greisze til deris Qvæg, maa hvis som er til overs til Inderster i byen bekommis,

5. Ingen maa grave grøning at Age i sin Mødding hverken paa Egen eller Fælligs Grund, Men Heede Jord maa hand grave paa sine Egne schiffter, saa forbydes og ligeledis at ingen maa grave lange sadder at legge Paa Torve stacke, ey heller Maltesadde Videre end paa sin egen Grund,

6. Hvem Motwilligen og med fri forsæt fører Qvæg eller Bester i Anden Mands Eng, eller imellem Kornet, og greiser U-Louiligen og kand det ofuer Bevises schal give for Huert gang til Herskabet 1 rdr. Og til Byen en $\frac{1}{2}$ Rdr. og der foruden fornøye dend skade lidende effter Dannemænds tøche, og pandtmændene for deris Umag,

7. Ingen Mands Faar eller fæ maa gaa i sær hiord entten i Faar-Aaret eller effter-høst,

8. Paa Lods-Eiernis Torffueschiffter maa ingen U-Lodtz-Eiere komme at grave uden det er med Lodtz-Eiernis Minde, findes nogen det at giøre, schal give til Herrschabet 3 Mk. og til Byen 2 Mk.

9. Svinene skal Vere tyderet paa gaden fra Sædens Begyndelse, og til alle slags Korn er indbierget og Være krammet det gandsche Aar igiennem,

10. Bønner, Erter og Boghvede schal Fredes og forskannis lige ved andet Korn, og inttet Krætter eller Bæster at slaa løsz i Marcken men schal for Hyrden, indtil alt Kornet er indbierget.

11. Paa Sædeland og indtægter schal dend lige saa Vel Pløye og besaa sin Agger der ligger uderst, som dend der ligger inderst.

12. Til hver Otting schal Vere til sammen 11 Nøds Greisze, Aarlig ohn gefehr 8te Dage for Voldborigdag skal giøres en Richtig beregning over hvis Krætter der er i Byen at der kand vides en vise Summa om tallet kan opnaaes, at en hver kand faa sin tillagte greisze, Og hvis krætter der findes i Byen Ved dend tiid mere end dend satte Taxt, schal strax schaffes af Byen, og blive borte indtil Riber Merkind, undtagen det som Indersterne i Byen overlades.

13. Huis Brøder, som i disse forschrefne puncter er paalagt til Bonden at schal Betalis, indleveris til en Mand i forvaring og siden i sin Tiid Naar dj fornøden giøris til Byens Beste og gavn anvendis, Dog schal dend som er Brødfeldig der foruden fornøye pandtmændene for deris U-mag,

14. Der som nogen kunde Vere forsømmelig og iche Strax møder Naar der kommer bud at dj skal møde paa Grandstefne, schal give hvert gang hand iche møder 4 Sk.

15. Er der nogen som findes i Marcken om Dagen at plucke Bønner eller Erter, schal til børligen Straffis, det maa vere Lodtz-Eiere eller Andere hvem det Vere kand, ingen undtagen schal give 1 Mk til byen og angiveren som Kand gjøre det Beviselig 8 Sk., Men der som nogen befindes om Natten tide, eller under Prædichen i Bønner eller Erter, skal give en Rdr. til Byen. Og angiveren for sin U-mag 1 Mk.

Actum Reisbye d. 12. Julij Anno 1725.

Hr. Søren Vedel	Maltes Bertelsen
Bennet Hansen	Lauridtz Madsen
Hansz Andersen	Jap Jebsen
Laurids Sørensen	Laursz Nielsen
Truels Madsen	Molte Truelsen
Sører Hansen	Hans Nielsen
Christen Jensen	Nis Lauridzen
Peder Bertelsen	Michel Nisen
Madsz Pedersen	Anders Andersen
Bennet Laursen	Hans Jensen
Jeng Søren Datter	Knud Nielsen
Truelsz Madsen	Peder Andersen Sild
Hans Christian	Jep Sørensen

Læst paa Hueddingherritz ting for Retten
den 16. Julij Anno 1725, item....

Slutningen mangler, men sammesteds Side 679—682 findes en tysk Oversættelse af dette Grandvilkaar, som efter Ordet »item« har følgende, der mangler i Afskriften af den danske Tekst:

»wahren die mehresten vorhin bemeldte Leute zur Wissenschaft gegenwärtig dasz dieses [!] Grant

Brief der Gestalt wie innen gemeldet consentiret und bekräftiget und eine Dings Winde darüber verlanget und nichts weiter verhandelt worden, attestiren wir mit unserm [!] unterschafft und vorgedrucktem Pitschafft actum ut Supra.«

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. flv. Folketingsmand H. P. Hanssen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Amtslæge Dr. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskolelærer, Dr. Marius Kristensen, Askov, Redaktør P. Eliassen, Kolding og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Formanden, Sekretæren og Dr. Lausten Thomsen Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Aarbøger«.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Dr. Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. Indmeldelser modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Opkrævningen af Medlemsbidraget sker ifølge Generalforsamlingsbeslutning fremtidig i **April**.

Indhold af I. Halvbind 1928.

Fritz Jürgensen West: Den tønder- derske Kniplingsindustri i 1840erne	Side	1— 17
Tagge Nissen: Den sønderjydske Ud- stykning 1920—1928	»	18— 42
H. Lausten - Thomsen: I Krigens Vold	»	43—101
Margrethe Løbner Jørgensen: Deg- nen Hans Madsen Løbner	»	102—131
H. P. Jørgensen: Olgerdiget	»	132—151
T. O. Achelis: To Grandvilkaar	»	152—159

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. RÆKKE

1928

II. HALVB.

UDGIVET AF
Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Sønderjydske Aarbøger

2. Række

1928

Udgivet

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

H. P. Hanssen.

Thade Petersen.

Dr. Lausten Thomsen.

Aabenraa.

Hejmdal's Bogtrykkeri

1 9 2 8.

Indhold:

Fritz Jürgensen West: Den tønder- derske Kniplingsindustri i 1840erne	Side	1— 17
Tage Nissen: Den sønderjydske Ud- stykning 1920—1928	»	18— 42
H. Lausten - Thomsen: I Krigens Vold	»	43—101
Margrethe Løbner Jørgensen: Deg- nen Hans Madsen Løbner	»	102—131
H. P. Jørgensen: Olgerdiget	»	132—151
T. O. Achelis: To Grandvilkaar	»	152—159
H. F. Petersen: Ulrich Sechmann Boe- sen	»	161—224
H. Z a n g e n b e r g: Alsiske Bøndergaarde	»	225—267
Asmus Jensen: I Krigens Vold	»	268—283
Chr. Hanssen: Reventlowerne paa Sandbjerg	»	284—295
Thade Petersen: Sønderjylland i 1927	»	296—313

Ulrich Sechmann Boesen,

Slesvigs Biskop 1854—64.

Af Pastor H. F. Petersen, Flensborg.

»Man maatte have været midt i dette Virvar af tysk Fejde, social Revolution, Borger- og Broderkrig, for at kunne følge Traadene og træffe det Rette. Man kunde ikke klare Alting ved den blotte Konsekvens.«

H. A. Malling om Tiden 1848—64.

I. Hans Udnævnelse.

I »Grænsevagten« for Marts 1927 har jeg givet en Fremstilling af Bestræbelserne for at faa Professor H. L. Martensen til at overtage Stillingen som Slesvigs Biskop efter Treaarskrigen, Bestræbelser, som til Slut endte med Martensens bestemte Afslag.¹⁾

I samme Afhandling nævnte jeg, at der ved Siden af Martensen bl. a. havde været stærk Tale om at faa daværende Provst Ulrich Sechmann Boesen til at overtage det vigtige, men ogsaa saare vanskelige Embede.

Saasnart Martensens Afslag forelaa, henvendte Departementschefen for Kirke-, Skole- og Undervisningsvæsenet, Regenburg sig officielt til Boesen. Desværre har jeg ikke kunnet opdrive denne Henven-

¹⁾ Vanskelighederne ved at faa Embedet besat minder meget om de store Vanskeligheder, som meldte sig i 1924—25 efter Kaftans Afgang. Fælles var Personmanglen.

delse saa lidt som andre Breve fra Regenburg til Boesen.

Derimod findes i Regenburgs Privatarkiv paa Rigsarkivet i København en Del utrykte Breve fra Boesen til Regenburg, som giver os et udmærket Indblik i Boesens Tænkemaade og i Tidens Forhold.

Boesens lange Svar paa Regenburgs Henvendelse er dateret Fjelstrup den 26. April 1853, og lyder saaledes:

Høi- og Velbaarne Herr Etatsraad!

Deres meget ærede Brev af 19de d. M. imodtog jeg i Torsdags Aftes, og skjøndt dets overraskende Indhold har sat mine Tanker i en saadan Bevægelse til mangfoldige Sider, at jeg endnu næppe kan sige, at de igjen have concentreret sig i den indre Roe og Klarhed, som jeg saa gjerne ønsker og som i saa vigtige Anliggender vistnok er fornødent, førend man tager en afgjørende Beslutning, saa tør jeg dog ikke længer udsætte at meddele Dem mit Svar.

Først maa jeg da bede Dem være forsikkret om, at jeg dybt føler og ikke mindre paaskjønner den store Tillid, som Ministeriet har havt den Bevaagenhed at tildele mig ved det gjorte Forslag. Og jeg føler ligesaa dybt, at jeg ikke vilde være denne Tillid og Bevaagenhed værd, hvis der fra min Side kunde videre være Tale om Uvillighed, og dette saa meget mindre, som jeg engang har helliget mig til Kirkens Tjeneste og mit Fædrelands Vel her i Hertugdømmet, der saaledes endog kalder mig til den høieste Hæderspost, som der kan bydes en Mand i min Livsstilling.

Men jeg maatte ligesaa lidt være hiin Tillid og Bevaagenhed værd, hvis jeg ikke, idet jeg pligtmæssig sætter alle mindre Betæneligheder, som mere have deres Grund i personlige Ønsker og Lyst til Roe

i mine ældre Dage efter de sidste Aars bevægede Liv og Anstrengelser, tilside, dog saa klart, som det er mig mueligt, betænker Embedets store Ansvar, og derhos veier mine Ævner og Kræfter, hvorvidt jeg maatte ansee dem tilstrækkelige til nogenlunde at fyldestgjøre de Fordringer, denne vigtige og omfattende Post fører med sig, allerhelst under de nærværende vanskelige Forhold.

Jeg har gjort dette saa godt, jeg har kunnet, og turde endogsaa stille min oprigtige og redelige Villie til af yderste Ævne at opfylde enhver Pligt, der i enhversomhelst Stilling paaligger mig, imod Mangelen paa Qualifikation, som jeg i flere Henseender ikke kan skjule for mig selv, om ogsaa det høie Ministeriums Bevaagenhed lader det oversee samme, saa staaer der dog for mig især tvende Hensyn, som ueftergivelig ligge i Forholdene selv og som lade mig frygte for, at baade Kirken og Fædrelandet mere vilde tabe end vinde, hvis jeg overtog det høie Embede, hvorom her er Talen. Det være mig derfor tilladt at fremstille dem begge saaledes, som de staae for mit Blik og navnlig i Relation til min Person.

Det ligger for det første i Forholdene, at begge Sprog, dansk og tydsk, ere ligeberettigede respective til begge Sider, og da nu Generalsuperintendentens Virksomhed skal bevæge sig i dem begge, saa maa han jo og være begge Sprog, om just ikke lige, thi det anseer jeg egentlig, hvad Aanden angaar, for en Umulighed, men dog begge mægtig. Vel har jeg allerede i min Ungdom og senere som Candidat i København, da jeg i flere Aar underviste den Russiske Ministers, Baron Nicolai's Børn, havt særegen Anledning til baade at tale og skrive det tydske Sprog, og siden som Præst her i Hertugdømmet [fra

1826] før Oprørets Udbrud søgt Leilighed til videre at øve mig deri, men jeg har endnu aldrig holdt nogen offentlig Tale i dette Sprog. Og kjender jeg for saa vidt altsaa egentlig ikke, hvad jeg i saa Henseende kunde præstere, saa veed jeg dog ret vel, at jeg har været uden tilstrækkelig Øvelse i Praxis og fattes Correcthed, Sikkerhed og den fulde Færdighed i at bevæge mig i Sproget. Hvorvidt jeg nu vilde i kort Tid kunne oprette det Manglende og tilegne mig, hvad jeg anseer fornødent, derom tør jeg ingen Mening for Øjeblikket have.

Den anden store Betænkelighed er ikke mindre begrundet i de herværende Forhold, da Generalsuperintendenten, navnlig ifølge den nyeste Anordning, vil som den øverste blandt de Geistlige blive betragtet som Hoved - Examinator. Men dertil udkræves et saa stort Omfang af baade philologisk, filosofisk, og theologisk Lærdom, som jeg ikke er, eller nogensinde har været, i Besiddelse af. Tidligere var, saavidt jeg veed, en theologisk Professor, altsaa en Lærd ex professo Medlem af Examinations-Collegiet, der kunde holde enhver Examinand Stangen i Videnskabernes Høider.¹⁾ Dog dertil vilde jeg ikke med den bedste Villie kunne opsvinge mig. Vel har jeg bestaaet min Embeds-Examen i sin Tid med bedste Character i alle Brancher, og jeg tør vel ogsaa sige, at jeg bestandig har søgt at forøge mine Kundskaber med Hensyn til, hvad der var mig nyttigt for min praktiske Virksomhed.²⁾

¹⁾ Jfr. den danske Præst i Flensborg, Pastor Graaæs Betænkeligheder ved at være Censor ved Examen (se Graaæs: »Mellem Krigene« Kbh. 1887, S. 83 ff.)

²⁾ Boesens egentlige Forgænger, den tysk-dannede C. F. Callisen, Generalsuperintendent over Slesvig 1834—48, havde før sin Tiltrædelse ytret samme 2 Betænkeligheder:

Idet jeg saaledes i Korthed har fremlagt for Herr Etatsraaden mine Tanker i nærværende Sag, kan jeg kun gjentage, at jeg med den dybeste Taknemmelighed har erfaret det høie Ministeriums gode Mening om mig, der saa smigrende for mig er udtrykt i det mig gjorte Forslag, og at jeg deri seer en stor Opmuntring til af yderste Ævne at virke i ethvert Kald, hvortil jeg maatte findes egnet. Dertil knytter jeg mit oprigtige Ønske om, at en dygtigere og mere qualificeret snart maatte indtage denne høie Post i Kirken her i Hertugdømmet, som under Guds Bistand kan lede den indenfor de Grændser, der hører den til, kan holde de den uvedkommende Elementer udenfor og kan bevare dens Enhed, Fasthed og Sammenhold i disse bevægede Tider, hvor Subjectivismen vil gribe forstyrrende ind i alle Forhold og destoværre dertil finder en saa farlig Støtte i den høirøstede Tidsaand, der i alle Retninger i en betænkelig Grad beherskes af Partie-Lidenskaber, som altid ifølge deres egen Natur ere blinde og vildledende, hvor meget de end selv tiltroe sig allene at være seende og at forstaae det Rette.

Deres Høi- og Velbaarenheds
ærbødigst hengivne

U. S. Boesen.

Brevet viser os Boesens bedste Egenskaber: hans strenge personlige Retsindighed og hans gennem 27 Aar prøvede Kærlighed til den slesvigske Kirke. Men især Slutningen vidner tillige om hans Konservatisme og Tilbageholdenhed overfor Tidens uafklarede

Frygten for at skulle visitere paa Dansk og for ikke længer at besidde Lærdøm nok til Examination. Se Gengivelsen af hans Dagbog i A. Halling: Beiträge zur Familiengeschichte des Geschlechtes Callisen. Als Manuskript gedruckt. Glückstadt 1898, S. 192.

Frihedsrørelser, der netop i det omtumlede Sønderjylland kunde komme til at anrette ubodelig Skade.

Om Boesens varme Danskhed var ingen i Tvivl. Den havde han vist baade i Krigens Tid, hvorfor han ogsaa blev hædret med en Orden¹⁾ og i Efterkrigstiden, da han som nysudnævnt Provst maatte træde bestemt op overfor Provstiets tysksindede Præsters Anmasselse.²⁾ Men paa den anden Side vilde han ikke have Kirkens Arbejde splittet og ødelagt ved Præsternes utidige Deltagelse i Politik. Ikke for intet havde Boesen som Præst i Nørre-Løgum (1826—34) og i Jels-Oksenvad (1834—46) været en af de faa Præster, som de pietistisk vakte Kristne vilde høre og havde Tillid til, men i Fjelstruptiden (fra 1846) tog han aabenlyst Standpunkt for den vaagnende Danskhed i Sønderjylland. Og da han i 1853 deltog i Stænderforsamlingen i Flensborg som kongevalgt gejstligt Medlem, var han en af dem, som optraadte mest bestemt overfor Tyskerne.

To Breve til Regenburg er betegnende for hans personlige Standpunkt. Dels et Brev, dateret 16. September 1851, hvori Boesen tager Afstand fra Præsternes politiske Virksomhed. Det hedder bl. a. heri:

»De ville tillade mig at bringe Dem i Erindring, at De ved min sidste Nærværelse i Flensborg udtalte Dem med Utilfredshed over Pastor Boisens Adfærd og Tale paa sidste Skamlingsfest³⁾ og dette gjorde si-

¹⁾ 1851 R. af Dbg., anbefalet af Amtmand Kammerrherra Stockfleth (Tillisch til Regenb. 10. 3. 51), jfr. Tillisch' Brev til Biskop Jørgen Hansen, Sønderj. Aarb. 1927, S. 155.

²⁾ Jfr. hans Skrift: »Hvem stifter Forargelse og Samvittigheds-Forvirring i Kirken og Menighederne?« 2. Opl. Trykt og forlagt af Pet. Chr. Koch, Haderslev 1850.

³⁾ Pastor F. E. Boisen var i December 1850 af Provst Boesen bleven indsat som Sognepræst i det ikke lidet tyskprægede Vilstrup Sogn.

den Ministeren i en endnu højere Grad, hvorhos han paalagde mig at gjøre Alt, hvad der stod i min Magt for at modvirke saadant, og, saavidt mueligt, at bringe mine Embedsbrødre her i Provstiet til at holde sig med Værdighed indenfor deres geistlige Virksomheds Grændser. Dette havde jeg allerede i Forveien gjort baade i mine offentlige Taler i Kirkerne ved Kirkevisitationen, navnlig den der, hvor jeg saae, at de mig bekendte nationalpolitiske Præster vare tilstede, og dels i Samtale med dem, hvor jeg troede, at det kunde være til Nytte.

Men baade Deres og Ministerens Yttringer lade mig nu meget mere søge Leilighed til at virke paa Boesen, der saavel ved hiin Tale, som og ved sin øvrige Virksomhed som Præst i Vilstrup har vundet en ikke liden Grad af Folkegunst især i Bondestanden. Denne Leilighed fandt jeg paa en heldig Maade i forrige Uge, da han selv kom til mig for at tale med mig om sin og Pastor Marckmanns [Hoptrup] intenderede Reise til Rigsdagen i Kiøbenhavn i næste Maaned, og jeg tog deraf Anledning til tillige at udtale mig uforbeholdent og udførligt over den bevidste Sag, idet jeg tillige betydede ham, at hans Tale og Adfærd havde vakt Opmærksomhed paa høiere Steder, der let, allerhelst under de nærværende Forhold, kunde udsætte ham for Ubehageligheder, hvilke han efter min fuldeste Overbevisning allene havde at tilskrive sig selv, idet han indlod sig i Ting, der aldeles ikke vedkom ham i hans Stilling, men meget mere ogsaa i Menighedens Øine maatte kaste Skygge paa ham som Geistlig, naar han istedetfor at advare, berøeligg, styrke og trøste med Guds Ord og efter Guds Ord i alle forekommende Livets Forhold, ophidsede den uoplyste, let bevægelige Hobs Lidenskaber og

harcellerede Folket selv med Hensyn til Omstændigheder, der hos os ikke engang vare tilstæde osv.«

Det andet Brev, dateret Flensborg den 6. November 1853, fra Stænderforsamlingen viser, at Boesen ikke var lunken i national Henseende, men endog til Tider kunde beskyldes for at være noget af en »Tydskerhader«.

»De kan troe, at det er haardt for en Kongen og Regjeringen tro og hengiven Embedsmand at sidde i den Slesvigske Stænderforsamling, og det, efterat Kongen og Regjeringen har beseiret Oprøret. Sympathetikerne — eller maaske rettere Tydskerne, thi anderledes kan jeg ikke betegne dem, da de i Stændersalen igjentagent erklære reent ud, at de ikke forstaae Dansk eller lade som saa, og give aldrig Tilsvær paa, hvad de Danske tale i Salen, hvorfor der ei heller kan forventes nogen rolig og fornuftig Discussion, hvorved Sagerne dog alene kunde fra de forskjellige Sider belyses, — ere mægtige ved deres sluttede Majoritet, hvortil for det meste de ædle og lojale Riddere ogsaa høre, og deres tyske Sprog, »et Sprog«, som en af dem (Hinrichsen) udtrykte sig, »som for længe siden var hævet til et Verdenssprog« (NB. dette kommer ikke i Stændertidende).

Den ærede Præsident føier dem i Alt,¹⁾ og har fundet sig beføiet til i Mødet den 29de Oktbr. indirekte at give [Lavrids] Skau og mig paa Hovedet, som

¹⁾Den altid mæglende, docerende Præsident udtalte dog: »Betragtet fra det juridiske Standpunkt, var det ingen Tvivl underkastet, at der i Hertugd. Sl. havde fundet en Revolution Sted At den intenderede og tildels udførte Løsrivelse af Hertugd. Slesvig fra Danmark, og dets Indlemmelse i det tyske Forbund ei var foregaaet ad forfatningsmæssig Vei, derom kunde ikke opstaae nogen Tvivl«.... (Tidende for Forhandl. ved 7. Provinsialstænderforsamling for Hertugd. Sl. 1853 og 54, Flensborg, Spalte 89).

Usædeligé, der kaste [Tvedragtens] Brandfakler ind i Salen, fordi vi ad den historiske Vei have maattet betjene os af Udtrykkene Oprør og Insurgentarmée. Desværre har det danske Sprog intet andet Udtryk for de Ting, og den christelige Moral ingen Bagdør for den nøgne Sandhed. Ordet Reisning eller noget lignende kan man jo dog ikke bruge uden at gjøre sig latterlig for den hele fornuftige Verden.

Forøvrigt forstaar jeg deres Maneuvre dermed meget godt; thi de ville i Forveien see at faae os terroriserede, deres gamle Taktik, og en Laas slaæet os for Munden, naar saadanne Spørgsmaal herefter komme paa Bane, som alene have deres Rod, Belysning og egentlige Grund i Oprøret. Kunde det have lykkedes dem, saa staar det for Ex. virkelig som et Spektakel for al Verden, at Sprogreskriptet af 1810 først kommer til Udførelse i Aaret 1850 eller 1851.

Nu ved Mødet igaar [5. Nov.] gav Ministeriet [Grev Carl Moltke] dem igjen alvorlig paa Hovedet, som de fuldkommen fortjente, og beskrev dem Oprøret i sin sorteste Skikkelse osv.¹⁾, og jeg tør vel forsikre, at de følte Slaget, om ogsaa en og anden Sympathetiker søgte at forcere et fordreiet Smil. Jeg gad dog nu vide, om Præsidenten ogsaa vil sigte Mi-

¹⁾Kommissarius maatte oplæse et Reskript fra Holsteneren, Grev C. Moltke, dat. Kjøbenhavn 3. Nov. 1853, hvori det hedder: »Min. kan ikke taale, at H. M. Kongens Regjering og den lovlige Øvrighed i Hertugd. Slesvig forhaanes, ved i Yttringer, der igjennem Stændertidenden blive offentliggjorte, at sættes paa lige Fod med Ophavsmændene for det skammeligste Oprør, der nogensinde har fundet Sted i noget som helst Land, et Oprør, der blev forberedt ved de meest uforskammede Løgne og Bagvædskeiser, paabegyndt med det sorteste Forræderi, fortsat med mageløs Haardnakkehæd, Hovmod og Grusomhed og endt med Nederdrægtighed«.... (»Tidende....« 1853 og 54, Flensborg, Spalte 109.)

nisteriet for usædelige Følelser og derved at have kastet en Brandfakkel ind i Forsamlingen.

Gud veed, at vi have forholdt os saa rolige, besindige og taalmodige, som det sømmer sig en af Majoriteten tyranniseret Minoritet, og som baade Commissarius og Præsidenten kan ønske det, og med Guds Hjælp skulle vi gjøre det fremdeles. Commissarius sidder saa kjønt stille og troer paa Alt dette, men om han gjør sin Konge, Regjeringen og Landet en Tjeneste dermed, er jeg ikke Prophet nok til at besvare.

I Stændertidenden stryger han de egentlige Pointer og pynter denne Stadsdukke saa pænt ud, som han kan; man siger forøvrigt, at Fischer ved dette Toilette agerer Kammerfrøken og har Hals og Haand over Tidenden, og den er da i fine Hænder, tænker jeg. Og man skal vist ikke forsømme at gjøre det bedre herefter, end det har været Tilfældet med nogle trefarvede Sløjfer i Nr. 3 og Nr. 4, men hvorfor seer ogsaa Ministeren saa skarpt og nøje efter?!

Nu, det maa man finde sig i, som i saa meget andet, man har maattet lære at finde sig i. Dette er ikke det første sure Æble, som jeg har maattet bide i og som har gjort ondt i mine Tænder. Jeg har før hørt ikke blot til Minoriteten, men ogsaa til de bestrængte Slesvigere og har før været ude i mangan et svært Veier, men er desuagtet, Gud skee Lov! indtil denne Dag kommet godt igjennem og frygter heller ikke for mit Skind i Fremtiden.

Min Stænderprædiken ¹⁾ har jeg nu ladet trykke

¹⁾ Ved Stænderforsamlingens Aabning Onsdag den 5. Oktober 1853. Herom bringer »Slesvigsk Stænder-Tidende« Nr. 1 (20. 10) følgende interessante Referat: »Efter at Forsamlingens tilstedeværende Medlemmer [L. Skau og P.

for at vise Alle og Enhver, hvad jeg kalder Usædelighed; thi mine sædelige Følelser med Hensyn til de sidste Aars Begivenheder og min Betragtningmaade af den nærværende Tid baade udenfor og indenfor Stænderforsamlingen, ere deri nedlagde, Præsidenten, mener jeg, kan gjerne være en god Jurist og en dygtig juridisk Professor,¹⁾ men hans improviserede Professorat i Moral gjør jeg ham stridig til det Yderste«

Da Stænderne den 1. December s. A. gav Commissarius en Diner til Tak for hans flotte Middag paa Aabningsdagen,²⁾ udbragte Hofjægermester Ahlefeldt til Lindau Kongens Skaal som Hertug af Slesvig, »hvorpaa den vakkre Provst Boesen optraadte og lod Kongen leve, der som Konge af Danmark regerede i Slesvig.«³⁾

Efter Boesens Svar til Regenburg angaaende Bispestillingen hengaar Sommeren 1853, uden at

C. Schmidt var fraværende] den ovennævnte Dag Kl. 9 Formiddag havde indfundet sig i den Kongelige Commissairs [Kammerherre og Amtmand Grev Arthur von Reventlow fra Tønder] Bopæl, begave de sig med ham i Spidsen til Helligaandskirken, hvor det Allerhøist udnævnte Medlem af Geistligheden, Hr. const. Provst Boesen, holdt en dansk Prædiken over Eph. 4, 1—3. Da denne Gudstjeneste var endt, tog Toget Veien til St. Nicolai - Kirken, hvor det Allerhøist udnævnte Medlem af Geistligheden, interimistisk Superintendent, Hr. const. Provst Asschenfeldt i det tyske Sprog taledede over Phil. 2, 1—4. Da ogsaa denne Gudstjeneste var til Ende, forføjede man sig til Stænderbygningen, hvor da den Kongelige Hr. Commissarius, de ham tilforordnede Embedsmænd og de Deputerede indtog deres Pladser.« Iflg. Graae (»Mellem Krigene« S. 91) kom Reventlow personlig op til Graae for selv at vælge de danske Salmer ved den danske Gudstjeneste, »da han var bange for, at jeg skulde vælge nogle, som kunde være til Anstød for de kjære Slesvigholstenere!«

¹⁾ Præsident var Prof. ved Kiels Universitet, Dr. juris A. C. J. Schmidt.

²⁾ Graae: Mellem Krigene S. 92.

³⁾ Prof. Chr. Paulsen til Regenburg 3. Decbr. 1853 (Regenburgs Privatarkiv, Rigsarkivet).

Boesen hører mere til Sagen. Men i Efteraaret indbyder Regenburg fra Flensborg Boesen til en Samtale i Aabenraa Søndag den 18. September. Boesen ledsages af Rector Thrige fra Haderslev og logerer i den tidligere Hartmeyerske Gæstgivergaard.¹⁾

Alligevel ser det ud, som om der ikke er opnaaet Enighed. Man naar ind i det nye Aar (1854) og stadig mangler Slesvig Stift en Biskop. Maaske de indenrigspolitiske Forviklinger har ladet dette Spørgsmaal blive udskudt. Boesen maa antages at have givet Løfte om at overtage Embedet, men er efter den lange Venten begyndt at tænke paa, at man alligevel havde opgivet hans Person.

Imidlertid kan Boesen den 1. April 1854 sende Regenburg et Brev, hvori det hedder: »Deres meget ærede Skrivelse af 28de f. M. har jeg imodtaget i Forgaars og udsætter ikke ifølge Deres Ønske straks at meddele Dem mit Svar, hvortil jeg saa meget lettere er istand, som jeg intet Øieblik har tænkt paa at tage mit givne Ord tilbage, om det endogsaa mere og mere har paatrængt sig mine Tanker, at man mueligt havde opgivet den tidligere Plan med Hensyn til min Person. Ogsaa dermed vilde jeg have givet mig tilfreds, da jeg vel tør sige, at der ingen mere end jeg selv erkjender, hvori jeg staar tilbage i de Qualificationer, som jeg troer her at skulle være tilstæde.

¹⁾ Boesen til Regenburg 10. Sept. 1853 og Thrige til Regenburg 14. 9. Iflg. hans Selvbibliografi »Den slesvigske Biskop U. S. B.'s Liv og Virken«, udg. af E. Boesen. Kbh. 1868, S. 18 forebragte R. ham ved Sammenkomsten »den indstændige Begjæring fra Ministeren, Grev C. Moltke, at han dog endelig maatte varetage det nævnte Embede, da man ingen anden vidste, til hvem man kunde betro det, hvorhos man overlod til ham selv at stille sine Betingelser.«

Naar jeg imidlertid ifølge Deres fornyede Opfordring til at stadfæste mit tidligere Løfte ogsaa herved gjør dette ligefrem, saa gjør jeg det kun under den Forudsætning, at man vil bevise mig al muelig Overbærelse, hvis mine Ævner ikke altid skulde svare til Villien eller de Forventninger, hvortil man holder sig beføiet.

Herr Etatsraaden ville behage at erindre, at De i Deres første Skrivelse angaaende denne Sag af 19de April f. A. tillod mig at stille Betingelser for Overtagelsen, men dertil var jo dengang ifølge mit undvigende Svar ingen Grund for mig. Nu derimod beder jeg om at maatte komme tilbage derpaa, ikke fordi jeg har mange saadanne at opstille, thi dette vilde jeg endogsaa ansee for upassende fra min Side ligeoverfor en viis og velvillig Regjering, men for kun i een Henseende at gjøre mig Ansvaret i en saadan Embedsstilling saa taalelig som muligt.

Jeg tør nemlig sige, at jeg med Glæde vil række Haanden til enhver tidssvarende kirkelig Reform, ogsaa med Hensyn til al den Frihed, som jeg troer at kunne bestaae med Orden, Roe og Fred i vor Kirke. Men jeg er ligesaa afgjort imod al opløsende Separatisme eller Revolution paa det kirkelige Gebeet, imod al Sammenblanden af de kirkelige og verdslige Elementer og imod Anvendelsen af den nyere Tids Frihedsbegreber, saaledes som de, støttende sig til Kongerigets Grundlov med sin elastiske saakaldte Folkekirke ved Hjælp af et vist hensynsløst, men virksomt Partie iblandt Geistligheden selv, og hvis betænkeligste vi efter min Mening endnu langt fra have seet fremtræde.

Er dette Partie [Grundtvigianerne] end ikke mægtigt her i Hertugdømmet og har det end ikke

her en saadan Støtte at holde sig til som i Kongeriget, saa findes det dog iblandt os med en Stræben, der, naar den ikke bliver holdt indenfor visse Skranker, vil undergrave de bestaaende kirkelige Forhold.

Min Betingelse, hvis jeg maa kalde et Ønske saaledes, er derfor, at det maatte indrømmes mig at have en raadgivende Indflydelse i det mindste paa Provsteembedernes Besættelse,¹⁾ idet Provsterne jo ere dem, med hvem Generalsuperintendenten nærmest skal arbejde sammen til Kirkens Øiemed, og jeg ikke seer, at dette vil kunne lade sig gjøre til Velsignelse og Opbyggelse med Geistlige, som efter mit Skjønnende ere hildede i Partie-Meninger eller Ideer, der synes at føre, om ogsaa dem selv ubevidst, til kirkeligt Anarkie og Demoralisation!

Uagtet jeg ikke er saa nøie kjendt med det, der udfordres for at leve standsmæssigt i Flensborg, saa veed jeg dog, at det ansees for et meget dyrt Levested.²⁾ Navnlig har man sagt mig, at en passende Bolig³⁾ ikke vil være at erholde under 600 Rdl. aarlig. Kommer nu hertil, at jeg anseer det aldeles nødvendigt at holde et saakaldt Bispecontoir, som jeg veed i det mindste allevegne i Kongeriget at være Tilfældet, og at et saadant Contoirhold tillige med en Amanuensis, der vist vil være nødvendig til Forretningernes regelmæssige Gang, ikke kan anslaaes mindre end til 400 Rdl., saa bliver der egentlig kun 3000 Rdl.

¹⁾ »Dette som meget Andet blev siden lidet paaagtet« (»Den slesvigske Biskop«... S. 18).

²⁾ Maaske havde ogsaa hans tidligere Elev fra Langeland, Flensborgpræsten Graae, der (i en Opgørelse til Regensburg 25. 4. 1861) kunde paavise, at han selv hvert Aar gennemsnitlig havde et Underskud paa 600 Rigsdalere, fortalt ham dette.

³⁾ For første og sidste Gang skulde Slesvigs Biskop tage Privatbolig i Flensborg.

tilbage, der er under det, som flere Præstekald i den nærværende Tid indbringer, og i Grunden ikke saa lidt mindre end den Gage, som er tillagt Amtmændene, naar de, som Amtmanden i Haderslev, have 3200 Rdl. foruden fri Bolig med tilliggende Jorder, samtlige Visitationalsgebyrer, der vel kunne anslaaes fra 150 til 200 Rdl., og saa desforuden 1280 Rdl. til Contoirhold.

Imidlertid vil jeg dog troe, at man med Sparsommelighed og en tarvelig Levemaade, hvortil jeg med min Familie er vant, vil kunne komme ud af det, naar de pecuniære Forhold engang ere normerede.

Endnu Eet maatte det dog være mig tilladt her at tilføie, navnlig, at jeg vel tror i det mindste uden Gjæld at ville kunne flytte herfra, men Flytningen selv, nødvendige Reiser og den første Indretning i saa mange Henseender. saasom ogsaa en Vogn til Visitatsreiser, der, som jeg har seet, pleier at være indrettet med flere Kasser paa en særegen Maade for at kunne medføre det Fornødne af Klæder, Bøger osv., og som alene vil koste henved 400 Rdl., vilde dog rimeligviis ikke blot opsluge den Smule, jeg i saa mange Aar maatte have samlet til at efterlade mine Børn, men endog paaføre mig en Gjæld, som jeg ved Siden af de tillagte Indkomster ikke seer Mulighed i at kunne bære eller afdrage. Maatte jeg derfor paa det Indstændigste andrage paa et passende Tilskud engang for alle til Flytning, Reiser og den første Indretning.

Herr Etatsraaden har i Deres sidste Skrivelse opfordret mig til at meddele Dem, hvad jeg videre maatte ønske indført i Forestillingen til Kongen. I Henhold dertil vil jeg tillade mig at yttre Følgende:

1. — Vel veed jeg ikke, hvad Hensigten maatte være med Hensyn til Bestemmelsen om det Tidspunkt, hvorfor Udnævnelsen og Postens Overtagelse skulde regnes, men i ethvert Tilfælde maatte det blive mig en Nødvendighed, dels at have Tid til at sætte mig ind i de derhen hørende Sager og Forretninger, hvad jeg mener kun at kunne ved at have Archivet i dets hele Omfang ved Haanden og lære det nærmere at kjende, hvilket jo alene kan skee ved Ophold i Flensborg, hvor det befinder sig, og tildels igjen maatte samles, forsaavidt noget deraf maatte være i den interim. Superint. Hansens Værge, og dels at forundes den fornødne Leilighed til ved Siden af hiint, at arrangere mine Sager her i Fjelstrup saavel som den endelige Flytning for min Familie at tage fast Bopæl i Flensborg, der først vilde kunne skee til næste Efteraars Flyttedag den 17de Octbr. paa Grund af den manglende Huusleilighed. Men alt dette i Forbindelse med de i saa Henseende fornødne Reiser frem og tilbage endog uden Hensyn til, at en Kjøbenhavnsreise, mueligt ogsaa for Ordinationens Skyld,¹⁾ vilde blive uundgaaelig, vilde tildels være forbunden med Uroe og Forstyrrelse, saa at jeg næppe turde tænke paa i den nu saa nær forestaaende Sommer, altsaa og uden forudgaaet Forberedelse, at tage enten væsentlig Deel i den næste theol. Embedsexamen, som skal afholdes i Juni Maaned, eller at foretage Visitationer. Jeg beder derfor, at der maatte blive taget besynderlig Hensyn dertil i Forestillingen.

¹⁾ Medens Martensen bispeviædes 2. Pinsedag (5./6.) i Frue Kirke af Biskop Brammer, blev Boesen ikke ordineret ved denne Lejlighed. Overhovedet modtog de slesvigske Biskopper (Generalsuperintendenter) fra Reformationen og op til 1864 ingen særlig Indvielse til Biskop. Selvbiografien nævner heller ikke Ordinationen. (Jfr. L. Helveg i »Dansk Kirketidende« 1850, Sp. 916.)

2. — At jeg er en kirkelig Mand og derfor elsker det Kirkelige, tør jeg glæde mig ved, at Herr Etatsraaden er fuldt overbeviist om. Men nu er jo Benævnelsen »Biskop« den egentlig kirkelige, der har sin Grund i Skriften og Kirken, hvorfor jeg ogsaa langt foretrækker den for den her i Hertugdømmet sædvanlige Benævnelse af Generalsuperintendent — et dertil saa langt og sammensat Ord, at Folket i Almindelighed hjælper sig med at sige: Generalen. Kunde derfor den gamle kirkelige Benævnelse af Biskop igjen indføres, saae jeg det meget gjerne, eller dog i det mindste, hvis ei andet kan være, at den sættes ved Siden af den nuværende Benævnelse.

3. — Endelig forekommer det mig ønskeligt, om ikke nødvendigt, at Generalsuperintendenten eller dog her rigtigere Biskoppen erholdt Tilladelse til ved alle Ordinationer og kirkelige Handlinger, som han maatte have at foretage ogsaa i det danske Sprog, at benytte en af de større og anseligere Kirker i Flensborg,¹⁾ naar det ikke kom i Collision med Menighedens Gudstjeneste. Ved mit sidste lange Ophold i Flensborg blev jeg nemlig nøiere bekjendt med den Danske Kirke,²⁾ og jeg har fundet den ikke blot lille og snæver, men aldeles uden egenlig Chor

¹⁾ Regenburg skriver 20. 11 1851 til A. F. Krieger, at det vilde være af stor Betydning, om Martensen var blevet Biskop, »thi Flensborgerne var dengang villige til at indrømme ham Mariekirken til dansk Cathedralkirke«, [i Stedet for den tidligere Bispekirke Slesvig Domkirke].

²⁾ Helligaandskirken, om hvilken Pastor Graae (»Mellem Krigene« S. 4—5) siger: »Er den danske Kirkes Historie saaledes mærkelig nok, er der desto mindre at sige om Kirken selv; den er uden alle arkitektoniske Prydelser, skønt forøvrigt ret venlig... Helligaandskirken har alt længe været for lille til Menigheden og svarer ikke til Tidens Fordringer«. — Forøvrigt fik Boesen ikke sit Ønske opfyldt, men maatte ordinere de unge danske Præster i den danske Kirke.

og i det Hele af et fattigt og uanseligt Udseende. I det mindste har den ikke gjort noget behageligt eller opløftende Indtryk paa mig, saa den forekommer mig endog at maatte berøve enhver Handling dens Høitidelighed.

I mit egentlige Ubekjendtskab med den omhandlede Post har jeg maattet indskrænke mig til de forestaaende Punkter, idet jeg forøvrigt ubetinget sætter min Tillid til Regjeringens Omsorg for Alt, hvad der kan bidrage til Kirkens og dens Tjeneres Bedste.

Maa jeg udbede mig et Par Ord fra Deres Haand saa snart, De finder det beleiligt, for derved at have en Ledetraad under den Uvished, der saaledes endnu svæver over min nærmeste Fremtids Livsstilling og som angaar en total Omvæltning i denne«....

Allerede 10 Dage senere, den 11. April, underskriver Kong Frederik den Syvende paa Frederiksborg Slot Boesens Udnævnelse¹⁾ — med adskillig større Glæde end ved det bevægede Ministermøde den 15. April, da Martensen paa Ørsted-Ministeriets bestemte Forlangende bliver Sjællands Biskop, og Kongen er saa opbragt derover, at han vilde frasige sig Tronen.²⁾

Selve Forestillingen giver en saa interessant Redegørelse for de historiske og personelle Fakta i Tiden »mellem Slagene«, at den i Uddrag skal gives nedenfor.

¹⁾ Medens det ellers ofte kun hedder »Indstillingen bifaldes«, er Forestillingen ang. Boesen paategnet saaledes: »Vi bifalder allernaadigst disse Dine allerunderdanigste Indstillinger«. Slesvig Ministeriums Forestillingsprotokol 1854 Nr. 214 11. 4, Rigsarkivet Kbh.

²⁾ Se Kriegers Dagbøger I, S. 157. Martensen: Af mit Levnet III, 2—3.

»Efter at den sidste Generalsuperintendent for Hertugdømmet Slesvig, Overconsistorialraad Calisen under 3. Juli 1848 af den saakaldte provisoriske Regjering var bleven entlediget med en aarlig Pension af 1333 Rd. 32 Sk. — hvis Overtagelse af Central-kassen for bemeldte Hertugdømme senere blev bifaldet af Deres Majestæts overordentlige Regjeringscommissair [Tillisch] — overdrog ovennævnte [provisoriske] Regjering under samme Dato Bestyrelsen af Generalsuperintendenturen for de i Hertugdømmet værende Sogne med dansk Kirkesprog til daværende Provst for Apenrade Provsti og Hovedpræst i Apenrade Kjøbstad, Reh h o f f, og for Sognene med tysk Kirkesprog til daværende Provst for Hütten Provsti og Sognepræst ved Frederiksberg Kirke i Slesvig, Nielsen,¹⁾ hvilken Sidste senere under 2. Marts 1849 af det saakaldte [slesv.-holst.] Statholderskab blev udnævnt til Superintendent for de Sogne i Hertugdømmet, hvor Kirkesproget var tysk.

Ved Bestyrelsescommissionens Resolution af 21. Januar 1850 blev imidlertid Provst Reh h o f f paa Grund af den af ham mod bemeldte Regjeringsautoritet udviste Trods entlediget og under samme Dato blev Sognepræst for Jordkjær Menighed i Apenrade Provsti, [Jep] Hans en, constitueret til interimistisk at besørge Superintendent-Forretningerne i Sognene med dansk Kirkesprog, hvorfor der senere blev tilstaaet ham den samme Superintendent-Gage af 750 Rd. aarlig, som tidligere havde været tillagt Reh h o f f.

¹⁾ Prof. Martensens Fætter. Se deres interessante Strid om »Præsteoprøret«s moralske Berettigelse i N. Nielsen: »Materialien zu einer Appellation f. Schl.-H. u. dessen Geisilichkeit«, Schl. 1849 og Martensens »Sendebrev til Hr. Overconsistorialraad Nielsen« (ogsaa paa Tysk) Kbh. 1850.

Kort efter blev ligeledes Superintendent Nielsen paa Grund af Ulydighed mod Bestyrelsescommissionen ved dennes Resolution af 8. April 1850 entlediget og blev under samme Dato den constituerede Provst for Flensborg Provsti og Hovedpræst ved St. Nicolai Kirke i Flensborg, Asschenfeldt, constitueret til interimistisk at bestyre Superintendenturen for Sognene med tysk Kirkesprog, for hvilken Forretning han hidtil har oppebaaret den Superintendent Nielsen tidligere tillagte Gage af 1400 Rd.

Siden den Tid have saaledes Generalsuperintendentur-Forretningerne været deelte og deres Besørgelse været overdraget til de tvende constituerede Superintendenter Hansen og Asschenfeldt. Ligesom imidlertid denne Foranstaltning, der i sin Tid alene blev fremkaldt ved de daværende vanskelige Forhold, kun kan betragtes som provisorisk, saaledes vil det efter Ministeriets allerunderdanigste Formening ikke kunne nægtes, at en saadan Ordning af Forholdene ikke kan andet end være forbunden med meget væsentlige Ulemper, der deels hidrøre fra, at vedkommende Embedsmænd kun ere constituerede, deels derfra, at Forretningerne ere deelte, hvorved ikke alene den ønskelige Enhed i disses Besørgelse let vil lide og vigtige almindelige Sager, der ikke angaa enkelte Distrikter, men hele Hertugdømmet, udsættes for at savne den Behandling, som vilde kunne blive dem tildeel, naar Generalsuperintendent-Forretningerne vare overdragne til en enkelt Mand, men ogsaa enkelte væsentlige Foranstaltninger, saasom den i saa høi Grad vigtige Generalvisitation, ganske have maattet hvile.

Idet Ministeriet saaledes allerunderdanigst maa udtale den Formening, at det nu vil være uundgaae-

lig nødvendigt, at der skrides til en definitiv Besættelse af det øverste geistlige Embede i Hertugdømmet Slesvig, tillader det sig foreløbig med Hensyn til Gageringen af denne Embedsmand, der efter de nuværende Forhold formentlig maatte have sit Sæde i Flensborg By¹⁾, allerunderdanigst at bemærke Følgende:

Efter en af Overconsistorialraad Callisen i sin Tid efter hans Entledigelse afgiven Erklæring oppebar han følgende Indtægter:

Gage som Generalsuperintendent	1636 Rd.
i Gage som forhenværende Slotspræst ved Gottorp Slot vedblev han, uagtet Embe- det var inddraget, at oppebære	284 »
som Inspecteur ved Domskolen i Slesvig ..	80 »
til Contoirudifter ifølge Allerhøieste Resol. af 27. Nov. 1846	250 »
	<hr/>
	2250 Rd.

Accidentser efter Gjennemsnit af 5 Aar:

a) for Visitationer efter Fradrag af Drikkepenge m. m.	736 Rd.
b) for Ordinationer, omtrent 7 om Aaret a 51 Rd. 19 Sk.	358 » 37 Sk.
c) for Tentamina, omtrent 6 om Aa- ret efter Fradrag af Udgifter til Stempelpapir	86 « 38 Sk.
d) af de eximerede Sogne, Introduc- tions-Gebyrer, Gebyrer for Skole- lærernes Prøvelse og Beskikkelse	96 »
e) af den theologiske Embedsexamen paa Gottorp	80 »
	<hr/>
	1356 Rd. 75 Sk.

¹⁾ Ved kgl. Befaling af 30. 9. 1850 blev Flensborg By som Anerkendelse for dens Troskab under Oprøret bestemt til Sæde for Hertugdømmets Overøvrighed.

Naturalier eller Erstatning derfor:

a) Erstatning for 2 Læs Hø, der tidligere blev anviist gennem Rentekammeret	3 Rd. 45 Sk.
b) 23 Favne Brænde af de kongelige Skove, hvoraf siden 1836 kun de 13 leveredes in natura, medens der for de øvrige Favne blev givet en Erstatning af 20 Rd. quartaliter ..	80 »
c) en Afgift af Tønder Provsties Kirkkasse som Erstatning for Naturalier	64 »
	<hr/>
	147 Rd. 45 Sk.
	<hr/>
	3754 Rd. 24 Sk.
	<hr/>

Naar der hensees til den Stilling, som den øverste geistlige Embedsmand i Hertugdømmet maa indtage, saavel som til hvorledes verdslige Embedsmænd i tilsvarende Stillinger ere gagerede, troer Ministeriet, at Indtægterne bør fastsættes til idetmindste 4000 Rd. om Aaret, derunder indbefattet de Embedet tilkommende Accidentser og Naturalier, der af Overconsistorialraad Callisen vare anslaaede til c. 1500 Rd. Af Accidentserne vil imidlertid det Beløb af omtrent 100 Rd., som indkom af de eximerede Sogne¹⁾, bortfalde, efterat disse ere blevne underlagte vedkommende Kirkevisitatorier, hvorhos Ministeriet maa være af den Formening, at de øvrige Accidentser, navnlig for Ordinationer og Tentamina ville blive ikke lidet mindre end tidligere. Minister-

¹⁾ Nogle Kirker, der stod umiddelbart under General-sup.'s Opsyn: i Frederiksstad, Friedrichsort, Odenbüll, St. Johannes Kloster i Slesvig, i Kaleby, 14 adelige Patronatskirker (se Jensen: Versuch einer kirchl. Statistik Fl. 1842, Bd. IV, S. 1290). Ogsaa Dybbøl, Kværs, Adsbøl, Klipleve i Nordslesvig hørte dertil.

riet har derfor tilladt sig paa Forslaget til dets Budget for Finantsaaret 1854-55 at opføre en Gage af 3000 Rd.; og i det Haab, at dette Forslag maatte vinde Deres Majestæts Allernaadigste Bifald, skal Ministeriet tillade sig allerunderdanigst at udtale sig om Valget af en saadan Embedsmand.

Besættelsen af dette Embede frembyder særlige Vanskeligheder, idet der dertil maa ønskes en Mand, som i en mere end almindelig Grad forener udviklet kirkelig Sands og Nidkærhed samt videnskabelig Dygtighed med administrativt Talent og Kjendskab til Hertugdømmets særlige Institutioner, hvortil endnu kommer, at han med Lethed maa kunne betjene sig saavel af det danske som af det tyske Sprog. Hvad de nuværende constituerede Superintendentener angaar, da maa Ministeriet med al Anerkjendelse af den Dygtighed og Iver, hvormed de have udført det dem betroede Hverv, formene, at Ingen af dem vil kunne bringes i Forslag til dette Embedes Besættelse, idet Superintendent *Hansen* allerede er i en saa fremrykket Alder [født 1785] og af et saa svageligt Helbred, at Bestyrelsen af et saa omfattende Embede vilde overstige hans Kræfter¹⁾, og Superintendent *Asschenfeldt* savner den Færdighed i det danske Sprog²⁾, som maa være en

¹⁾Om hans Skæbne under Trearskrigen se min Afhandling i »Grænsevagten« 1924, S. 299—315.

²⁾Hans Breve til f. Ex. Regensburg er altid paa Tysk. Hvorledes de kongerigsk-danske Præster saa paa A., kan karakteriseres ved 2 Udtalelser. Pastor Imm. Barfod skriver 25. 2. 1853 fra Oversø til Regensburg: »Skjønt A. i Grunden ikke fortrædiger nogen af os Præster, vilde en Forandring dog være uhyre gavnlig; thi foruden det, at han i Virkeligheden er en meget lidet betydelig Personlighed [?], der stundum spiller over i det komiske [hermed menes vist den i Sønderjylland gængse højtidelige Præstefaçon] — staar han os Præster for fjernt, han er os for fremmed, fremmed i Udvikling og Tankegang og Inter-

nødvendig Betingelse for at kunne bestride dette Embede.

Efter nøie Overvejelse har Ministeriet troet allerunderdanigst at burde fremhæve for D. M. den constituerede Provst for Haderslev Provsti og Sognepræst for Fjelstrup Menighed, Ulrich Sechmann Boesen, som den Mand blandt Hertugdømmets Geistlige, hos hvem den heldigste Forening af de for dette Embede fornødne Qualificationer efter Ministeriets a. u. Formening findes.

Han er født i Aaret 1797 [22./7. i Faaborg], underkastede sig i Aaret 1823 den theologiske Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet med Characteren Laudabilis saavel til den theoretiske som den practiske Prøve og har siden Aaret 1826 været geistlig Embedsmand i Hertugdømmet Slesvig, først som Sognepræst i Nørrelygum fra 1826 til 1834, derefter i Oxenvad og Jels til 1846 og fra den Tid i sit nuværende Embede, siden 10. Januar 1850 har han derhos været constitueret som Provst for Haderslev Provsti.

Ved sin Embedsførelse, christelige Vandel og strenge Retskaffenhed har han vidst at skaffe sig et i høi Grad agtet Navn og med en mere end almindelig administrativ Dygtighed, som han navnlig har

esser [f. i Kiel og tidl. Præst i Ditmarsken]; ret Tillid til ham har vel Ingen af os.« Trods deres Forskellighed kunde man alligevel ikke nægte ham ens Respekt, saaledes som en anden Anglerpræst H. F. Rørdam, Satrup, har udtrykt det: »Medens alle A.'s gamle Venner 1848—50 sluttede sig til Oprøret, blev han saa godt som ene af den Kreds af Præster, han havde tilhørt, tro mod sin Konge« (Dansk biogr. Lex. I, S. 363—64). I Stændersamlingen hvor han sad sammen med Boesen, viste han sit loyale, heltud retlinede Sindelag. Se bl. a. hans Indlæg for Sprogskriptet (29. 12. 53): herved »havde man ingen Erobring villet gjøre, men kun tilbagetage, hvad der tidligere ubestrideligt havde tilhørt det danske Sprog« (Stændertidende Sp. 526).

faaet Leilighed til at lægge for Dagen under sin Virksomhed som Provst, forener han et ved sin lange Embedstid i Hertugdømmet Slesvig erhvervet nøie Kjendskab til dettes særlige Forhold og Institutioner.

Sin Nidkærhed for det kirkelige Livs Udvikling har han blandt Andet lagt for Dagen ved i sin Tid at have været en virksom Deeltager i Udgivelsen af en Psalmesamling,¹⁾ der Allerhøiest er autoriseret til Benyttelse i de Kirker, hvis Menigheder maatte ønske dens Indførelse.

Idet Ministeriet endnu maa bemærke, at medens Dansk er Provstens Modersmaal, er han det tyske Sprog fuldkommen mægtig, skal M. kun tilføie, at det, efter Alt hvad der er det bekjendt om Provst Boesen, troer at være berettiget til at udtale den Forventning, at han, saafremt dette Min.'s a. u. Forslag Allernaadigst maatte blive bifaldet, vil virke til Velsignelse for det kirkelige Liv i Hertugdømmet og vide at vinde Geistlighedens Agtelse og Tillid.

Medens den øverste geistlige Embedsmand i Hertugdømmet Slesvig tidligere har været kaldet Generalsuperintendent, tillader M. sig a. u. at foreslaae, at denne Benævnelse ombyttes med *Biskop*, dels fordi dette Udtryk formentlig i og for sig maa ansees passende, dels fordi Hertugdømmets øverste Geistlige benævnes saaledes i Kirkeordinantsen for Hertugdømmet af 1542.²⁾ Saafremt dette maatte vinde

¹⁾ »Psalmebog samlet og bearbejdet af C. W. Meyer og U. S. Boesen.

Udg. af C. W. M. 1. Udg. 1844, autoriseret 1847; 5. Oplag udk. 1861, udg. af Boesen. Jfr. »Om sønderjydske Psalmebogforslag i Halvtredserne« i »Grænsevagten« 1923, S. 558—66.

²⁾ Se Afsnittet »Vam Bisschoppe« (i mit Ex. af 2. Udg. fra 1601 Fol. Nijj, jfr. E. Michelsens Udg. i Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengeschichte 1. Rk. 10 Hæfte, Kiel 1920, S. 99 ff.) Efter Revolutionen 1918 fik den ev-

D. M.'s Allernaadigste Bifald, vilde det efter M.'s a. u. Formening være passende, at der forundes ham samme Rang, som er tillagt Biskopperne i Kongeriget med Undtagelse af Biskoppen over Sjællands Stift, nemlig 3die Klasse Nr. 9.«

Iøvrigt foreslaar Ministeriet at yde Boesen en Flytningsgodtgørelse paa 500 Rd. og tilføjer:

»Under Forudsætning af [en Biskops Udnævnelse] . . . vil det være en Selvfølge, at de for de interimistiske Superintendenter Hansen og Asschenfeldt i sin Tid udfærdigede Constitutioner hæves. At der derefter ikke vil kunne tilkomme dem nogen Ret til at oppebære nogen Deel af den dem midlertidig tilstaaede Superintendent-Gage, er vistnok utvivlsomt; imidlertid . . . andrages paa, at denne Forandring gjøres saa lidet følelig for disse tvende hæderlige Mænd som mueligt. Paa en Tid, da største Deelen af de geistlige Embedsmænd i Hertugdømmet sluttede sig til Oprøret, overtog disse Mænd med Beredvillighed det vanskelige og under de daværende Forhold med mangehaande Besværligheder og Krænkelser forbundne Hverv at besørge Superintendentur-Forretningerne, hvilke de med Samvittighedsfuldhed og Dygtighed har udført.

For . . . Asschenfeld har dette havt tilfølge, at en stor Deel af hans tidligere talrige Menighed har forladt ham, saa at han derved har lidt et meget føleligt Tab i sine Indtægter, uden at han, efter at disse Menighedsmedlemmer nu engang have sluttet

luth. Landskirke for Slesvig-Holsten sin nye Forfatning af 30. September 1922. I den er Benævnelsen »Bischof« ogsaa nyindført fra tysk Side. (Se Heintze: Die Verfassung der Ev.-Luth. Landeskirche Schl.-Holsteins. . . Heiland-Verlag, Bordesholm 1928, S. 32 f, 79—81).

sig til andre Geistlige, har Udsigt til, at nogen væsentlig Forandring deri vil indtræde.

Og hvad . . . H a n s e n angaar, da beklæder han et af de ringeste Embeder i Apenrade Provsti, og at dette ikke blev ombyttet med et større Embede paa en Tid, da der under Bestyrelsescommissionen og D. M.'s overordentlige Regjeringscommissair var saa mange tildeels indbringende Embeder ledige, maa vistnok alene tilskrives den Omstændighed, at hans mangelaande Forretninger som const. Sup. og Provst ikke tillod ham at overtage et mere indbringende, men derfor ogsaa besværligere Præstekald.

. . . Billighed taler derfor i høi Grad for, at disse tvende Mænd.. beholde en Deel af den dem.. tillagte Gage saasom 500 Rd. aarlig«. . . Endelig foreslaar Ministeriet som Anerkendelse, »at forunde dem Titel af Overconsistorialraad med Rang af Etatsraad«. . . .

Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, Kjøbenhavn, 11te April 1854.

Allerunderdanigst

C. Moltke.

/Fischer.

II. Hans Tiltrædelse.

I Overensstemmelse med Kongens Udnævnelse afgaar under 20. April fra Ministeriet en offentlig Bekendtgørelse til Bladene¹⁾ og en officiel Meddelelse til Boesen. Paa begge disse Skriftstykker findes foruden Moltkes Navn tillige Underskriften A. R e g e n b u r g.

¹⁾ F. Ex. »Dannevirke« 24. 4. Nr. 97, S. 1 og »Bekjendtgørelse for Hertugdømmet Slesvig ang. Udnævnelsen af en Biskop for bemeldte Hertugdømme« Nr. 27. Kjøbenhavn den 20de April 1854. Trykt i det Schultziske Officin.

Sammen med en Genpart af Udnævnelser sender Boesen under 30. April Regensburg et Takkebrev, hvori det hedder:

...»For at komme løs og faae frie Hænder til saa meget muligt at gribe Sagen an, har jeg bestemt paa næste Søndag, den første i Mai Maaned, at holde min Afskedsprædiken her i Kirken og saa i den paafølgende Uge at reise paa nogle Dage til Flensborg, for iblandt andet ogsaa at see mig om efter en Bolig, der, hvad man har meldt mig derfra, skal være yderst vanskeligt, som jeg behøver den, at bekomme. Angaaende den snart forestaaende Hævelse af mit Constitutionum som Provst for Haderslev Provsti, skal jeg i en af de første Dage tage mig den Frihed at gjøre Indberetning til Ministeriet.

Da vi vist nok nu maae have et nyt Biskopssegl for Slesvig, har jeg gjort et Udkast til et saadant, og idet jeg tillader mig at vedlægge samme med den Bemærkning, at jeg har sat den latinske Omskrift for at undgaae det dobbelte Sprog¹⁾, udbeder jeg mig Deres Tanker, hvorvidt det maatte kunne finde passende, saa at jeg derefter kunde lade det udføre«....

I Overensstemmelse med dette Brev meddeler »Den danske Slesviger« under Flensborg 17/5: »Vor Biskop ankom hertil i Løverdags [13. 5.] og afreiste igjen igaar. Hans Bopæl bliver foreløbig i Agent Jensens Gaard paa Storegade for den ringe Leje af — (600 Rigsdaler.«²⁾ Den 7/5 holdt han sin Afskedspræ-

1) Det samme Hensyn viser Boesen i 1858, da han under sit Billede, et Litografi efter et Fotografi, der endnu findes i en Del nordslesvigske Hjem, sætter Underskriften »Episcopus Slesvicensis«.

2) »Dannevirke« 20. 5.

diken i Fjelstrup og under 20/5 tog han sin Afsked som Provst.¹⁾

Da Boesen ikke fik nogen Embedsbolig anvist, har han i de 10 Aar, han som Biskop boede i Flensborg, boet forskellige Steder i Byen. Først boede han som ovennævnt hos Agent Jensen, et Par Huse fra Nørretorv²⁾. Paa Hjørnet af Nørretorv og Storegade laa den Gang det kendte Rasch's Hotel. Senere boede han omtrent overfor Helligaandskirken, vistnok i samme Hus som Pastor Graae³⁾ Nogle Aar før 1864 boede han paa Holmen⁴⁾ — overfor Præsident Steemann i Regeringsbygningen, det nuværende Raadhus, — og til allersidst boede han tilbagetrukket ved St. Hans Kirke⁵⁾, indtil han blev afskediget af Prøjerne i 1864 og det følgende Aar flyttede til Vejle, hvor han døde i 1867 (11/2) og ligger begravet.

O m r a a d e t for Boesens Virksomhed som Biskop var Hertugdømmet Slesvig eller Slesvåg Stift, d. v. s. fraregnet de 2 større Omraader, der op gennem Tiderne hørte ind under Kongeriget i kirkelig Henseende: Tørninglehns 29 Sogne under Ribe Bispestol og Als--Ærø med 18 Sogne, der tidligere havde hørt under Fyns Biskop, men siden 1819 havde sin egen Biskop, Jørgen Hansen, boende i Guderup Præstegaard.

¹⁾ »Dannevirke« 24. 5.

²⁾ Adressbuch der Stadt Flensburg 1856 S. 100: Grosse Str. Nr. 466: H. C. Jensen, Agent und Rathsverwandter, U. S. Boesen, Bischof für das Herzogth. Schl.

³⁾ Meddelt mig af en af Pastor Graaes tidligere Piger, som imidlertid ikke nøje husker selve Huset.

⁴⁾ Adressbuch 1861, S. 128. Holm Nr. 831: Bischof Boesen. Desuden mundtlig Meddelelse.

⁵⁾ Pastor N. L. Feilberg: En Præstegaard i Sundeved. (Særtr.) Kbh. 1890, S. 130. Boesens Brev »Til mine Venner«, dat. Fl. 2. 9. 1864: »vor afsides ligeoverfor Johannes Kirken beliggende Bolig«.

1854 hørte til Slesvig Stift Provstierne Haderslev, Aabenraa, Løgumkloster, Tønder, Sønderborg, Flensborg, Gottorp, Husum-Bredsted, Hütten, Eidersted og Fehmern, ialt 227 Sogne med 242 Præster.¹⁾

Da der paa Grund af Landets politiske Uroligheder ikke var afholdt Generalvisitationer siden 1841, maatte det være Boesen magtpaaliggende at tage fat paa disse snarest muligt. I Følge Generalsuperintendentens Instruktion af 14. December 1739 § 41 skulde der hvert 3. Aar afholdes en Generalvisitation i Slesvigs forskellige Menigheder og afgives Indberetning derover. Saasnt Boesen derfor havde medvirket ved den theologiske Embedseksamen i Juni Maaned og var kommen lidt ind i Embedssagerne, foretager han endnu samme Efteraar Bispevisitats i 34 Menigheder (Flensborg Landsogne og nogle fra Gottorp Provsti), hvor de Tillisch-Regenburgske Sprogreskripter var indførte.

III. Boesens Stilling til Sprogreskripterne 1851—52.

I det Afsnit af sin Disputats om Sprogreskripterne²⁾, hvor Arkivar Dr. Holger Hjelholt omtaler den Stilling, som de overordnede lokale Myndigheder, særlig Amtmand, Provst og Biskop, indtog til den nye Sprogpolitik, nævnes vel Boesens Visitatsberetninger, men der gives ingen nærmere Redegørelse for hele Boesens Stilling.

Boesens personlige Stilling fremgaar imidlertid saa tydelig af hans Indlæg i den heftige Sprogdebat,

¹⁾ J. N. Schmidt: Slesvigs Land og Folk. Aabenraa 1852, S. 141.

²⁾ »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—1864) Kbh. 1923, S. 105 f.

som i 1853—54, altsaa før hans Tiltrædelse som Biskop, førtes i Stændersalen, at den skal refereres her, da den er Udtryk for, hvad maadeholdne Danske mente at kunne anføre til Forsvar for Sproganordningen mod danske¹⁾ og tyske Angreb.

Under det bevægede Møde den 29. December 1853 udtaler Boesen i et længere Foredrag (Stænder-tidende Sp. 535—41) bl. a.: Ved kgl. Kundgørelse af 28. Januar 1852 bestemmes med Hensyn til Sprogsagen: »Det Lovudkast, der i bemeldte Øjemed vil blive udarbejdet for Hertugdømmet Slesvig, skal især indeholde de til at yde og sikre den danske og tyske Nationalitet i dette Hertugdømme fuldkommen lige Berettigelse og kraftig Beskyttelse nødvendige Bestemmelser«. Hermed er udtalt, at Sprogsagen skal ordnes som et Forfatningsanliggende og at Bestemmelser herom skulde udgøre en Del af Forfatningen. Det var altsaa en Sag, der skulde afgøres af Kongen i sidste Instans, en Sag, der ikke skulde overføres til en næste Stænderforsamling. Dette maatte nu i høj Grad fastholdes, og kunde han saaledes ikke se nogen fornuftig Grund til at udsætte denne Sag, thi det var tværtimod bekendt, at Sprogsagen benyttedes af mange som et stærkt Agitationsmiddel, og der vilde ikke blive Ro i Landet, førend denne Sag var ordnet og ordnet overensstemmende med

¹⁾ Biskop Martensens Modstand gjorde jo, at han ikke mente at kunne overtage Bispeembedet i Sønderjylland; hans Angreb førte til en ublid Pennefejde. Men ogsaa Grundtvig og af ham paavirkede Kredse (»Klosterpolitikken«s Mænd) var imod Sprogtvang overfor Tyskerne og bekæmpede den højlydt. Her gjorde i hvert Fald hans »Deutschenass« (for kraftig understreget af Tiedje i »Grundtvig, Volkheit« Jena 1927, 436) ham ikke blind, endda ikke set med tyske Øjne.

Kongens Vilje, ligesom det var Kongens Vilje, at den nu skulde ordnes.

Det var i Betænkningens Tillæg udtalt, at den kongelige Regeringskommissær Tillisch's Anordninger 1851—52¹⁾, støttede paa kgl. Reskr. af 15/10 1810, ikke kan anses som Love, men kun som administrative Forholdsregler. Dette var nu at tage Sagen meget let.

Det var ikke hans Sag at forsvare Tillisch' Forholdsregler, som blev trufne, for at dæmpe Oprøret og ordne de store Forviklinger, dette havde ført med sig; men han maatte dog anse de dengang trufne Foranstaltninger som meget hensigtsmæssige. Det var en Sandhed, at Tillisch havde truffet paa danske Elementer, der ifølge paalidelige Vidnesbyrd skulde naa indtil Slien og Trenen. Han havde set den Undertrykkelse, ja den Mishandling, som det danske Sprog og den danske Nationalitet havde lidt i Aarhundreder. For 200 Aar siden havde man med Magt indført det højtyske Sprog i Kirken og i Skolen. Superintendent Klotz's nidkære Bestræbelser for Lyskheden i Flensborg Amt var i den Henseende uforglemmelige, og dog havde saadanne Bestræbelser ikke kunnet udrydde det danske Modersmaal, der havde holdt sig i disse Egne indtil vore Dage, saa at betydelige Levninger deraf var tilbage.

Det var i Følge de paalideligste Mænds troværdige Indberetninger, at Tillisch havde genoprejst Modersmaalet, hvor det havde været fortrykt. Dette krævede højt de Strømme af dansk Blod, der var flydt ved Isted og flere Steder. Derfor havde han vel truffet sine Foranstaltninger, derfor havde han

¹⁾ Om Tillisch Styre se P. Lauridsen: Mellem Slagene 1849—50, Særtryk af Sønderj. Aarb. 1899—1900, Kbh. 1900.

saa kraftigt støttet de danske Elementer, hvor de endnu fandtes.

Man kunde ikke overspringe og ignorere Aarene 1848—51 med Hensyn til Tingenes Udvikling i Hertugdømmet; Tillisch havde ogsaa haft dette Hensyn for Øje, da han paa Grund af det skete indførte det danske Sprog i Kirken og i Skolen, for at ikke en overstrømmende tysk Nationalitet skulde fortrænge den svage danske. Naar man vilde sige, at denne Sag ikke vedkom de Deputerede fra de dansktalende Distrikter, saa vilde han svare med et gammelt Ord-sprog: »Naar Nabovens Hus brænder, da staar mit i Fare«. Det var ogsaa dette Hensyn, der havde bevæget Tillisch til at træffe saadanne Foranstaltninger, som kunde beskytte de danske Elementer mod den søndenfra fremvæltende tyske Strøm, der i Aarene 1848—51 havde været saa farlig, som Begivenhederne havde udvist.

Dette var nu vistnok nødvendigt at bemærke, thi man kunde maaske med Rette spørge, naar et Reskript var udfærdiget i 1810 om Sprogsagen, hvorfor dette da først i 1850 var bragt til Anvendelse? Af den simple Grund, fordi de Begivenheder, der var gaaede forud for Aaret 1850 havde gjort disse Foranstaltninger paatrængende nødvendige. Man kunde spørge, om den, der kun kunde Dansk, nu skulde faa sin Ret ligesaavel som den, der kun kunde Tysk? Nu var det danske Element blevet fortrængt af det tyske, det danske Element var ligesaa berettiget som det tyske, og derfor maatte man i høj Grad paaskønne Tillisch's Foranstaltninger som retfærdige og hensigtsmæssige.

Skulde nu en ny Grænse drages, da kunde man spørge, hvor den da skulde drages? I Betænkning-

gen var det fremdeles anført, at kun Folkets Trang og Ønske kunde gælde, hvor det gjaldt om at bestemme disse Forhold. Han vilde nu spørge, om Folket altid kendte sin Trang, om det var sig bevidst, hvortil det egentlig trængte i enhver Henseende. Han vilde henvise til den saakaldte Anglerprotest. Han kunde ikke antage, at der i denne var udtalt en virkelig Trang fra Folkets Side eller at de 28 Sogne, som deri havde udtalt sig, nu vil vedkende sig det som Trang, hvad de dengang havde underskrevet; men han vidste, at naar Folkets Lidenskaber var vakte, da var det vanskeligt, om ikke umuligt for Folket at have en klar Anskuelse om sin Trang.

Et andet Sted i Betænkningen var det anført, at det danske Sprog (i de blandede Distrikter) var en Art Dansk. Man havde nu saa ofte hørt, at det, der ikke var Højdansk (Skriftdansk), kaldtes Patois. Men hvorledes kunde det være anderledes, naar Børnene af Forældrene blev tvungen til at tale ikke Tysk, men Plattysk, hvilket ogsaa kunde kaldes et Patois, medens Dansk var deres naturlige Modersmaal, forsaavidt kunde der rigtignok være Tale om en Art Dansk i de blandede Distrikter.

Majoriteten havde anført i sin Betænkning, at det maatte være Folkets egen Sag at bestemme sig for Brugen af det ene eller det andet Sprog. Men saaledes var det jo netop bestemt af Regeringen: den, der foretrak at høre tysk Prædiken, kunde høre den, ligesom jo de kirkelige Handlinger efter Vedkommendes Ønske kunde udføres i det ene eller andet Sprog. Med Hensyn til en Afstemning, da havde selv Majoriteten erklæret en saadan for meget betænkelig.

Han maatte højlig beklage, at en Ytring fandtes i Betænkningen, som den, at Religiositeten og Dannelsen skulde undergraves ved det danske Sprogs Indførelse. Man havde altidligere her i Salen af en Deputeret hørt udtale, at det saa farligt ud med Kristendommen i Kirke og Skole; han havde opfordret til at rejse derud og undersøge Tilstandene.

Boesen havde anset denne Sag for meget magtpaaliggende, og havde han derfor fulgt dette Raad. Han havde været i 8 Skoler i Flensborg og Gottorp Amter, han kunde her aflægge det Vidnesbyrd, at han havde fundet disse Skoler i en saadan Tilstand, at ikke mange Skoler i Nordslesvig skulde overgaa dem. Han havde hørt Religionsundervisningen og Katekisation paa Dansk og hørt danske Svar af Børnene, og Børnene havde svaret godt og rigtigt og stod ikke tilbage for de Børn, der søgte Skolen i Landets nordlige Egne. Kun 1 Skole havde staaet tilbage, paa Grund af at Førstelæreren ikke var det danske Sprog mægtig og den anden Lærer, en saakaldt Præparand, her maatte lære dem Dansk. Han havde ogsaa set danske Diktater, skrevne af disse Børn, og fundet dem meget antagelige.

Hans personlige Erfaring kunde altsaa her være et Vidnesbyrd, hvad Skolen angik. Angaaende Kirken maatte han støtte sig paa paalidelige Efterretninger,¹⁾ og kunde han i Følge disse ikke andet

¹⁾ I Brev til Regensburg. dat. Oversø 24. 10. 53 skriver Imm. Barfod: »Boesen bliver nu paa Tirsdag, da Præsterne atter samles i Flensborg, forsynet med yderligere Meddelelser fra de omtalte Sogne [Torsdagen i Forvejen var der afholdt et Præstekoncent i Fl. om Sprogsagen] saa han faar tilstrækkeligt Materiale til at imødegaa al den Skvalder og aabenbare Løgn, hvorefter visselig Petitionerne [ang. Sprogskripterens Ophævelse] vrimele. Boe-

end antage det for en aldeles ubegrundet Paastand, at Religionen skulde undergraves ved, at Guds Ord forkyndtes i det danske Sprog.¹⁾

Man havde gjort den Erfaring, at det danske Sprog var Folket naturligt og dets oprindelige Sprog. Derfor havde Børnene i to Aar kunnet bringe det til en saadan Færdighed i det danske Sprog.²⁾ Det blev ogsaa almindelig forsikret, at det Højtyske var langt vanskeligere for Børnene at lære, og dette maatte have sin Grund i, at det angelske Plattysk var mere lig det danske end det højtyske Sprog.

Der var i Betænkningen talt om »Haardhed og Strengthed«, hvormed det danske Sprog skulde være indført. Naar Regeringskommissærens Foranstaltninger overhovedet skulde gennemføres, da kunde dette vistnok ikke være sket med større Lemfældighed; det stod jo Beboerne i de blandede Distrikter frit for, hver 2den Søndag at høre tysk Præ-

sen lovede sig desuden en kraftig Medstrider i Asschenfeldt, og dersom han, Sandheden tro, vil fremsætte Resultaterne af sin Visitations-Rejse i Sommer, kan og vil dog Ministeren umulig kunne være blind for, at det hele Hyl og Skraal er en Frugt af tysk : oprørsk, slesvigholstensk Agitation.«

¹⁾ Dette Standpunkt var i nogen Grad ogsaa Martensens Mening efter hans Sommerrejse i 1853, se bl. a. Aleth Hansens Brev til Regensburg, dat. Husby 13. 7. 53. Og især »Af mit Levnet« II, 161 f. Jfr. Martensens Brev til Paulli 28. 7. 53. (»H. L. Martensen i sit Hjem«, ved Josepha Martensen, Kbh. 1918, S. 35): »med meget blandede, ja smertelige Følelser har jeg gennemforsket de kirkelige Forhold i Angeln«. Graae: »Mellem Krigene S. 83 .

²⁾ Fra nyeste Tid findes lignende Erfaringer, se L. P. Christensen i »Sønderjylland som det er« ved Kirkeby-Schack Kbh. 1920, S. 126. Anm.: »Da 5000 flensborgske Børn . . . i Sommeren 1919 vendte tilbage efter et længere Ferieophold i Kongeriget, kunde de allesammen forstaa og langt den overvejende Del tale dansk«. Mødre har fortalt mig, hvor Gensynet og Samlivet den første Tid efter Hjemkomsten kunde præges og forstyrres af, at Børn og Forældre havde svært ved at forstaa hinanden.

diken. Der hørte heller ikke lang Tid til at blive fortrolig med den danske Prædiken, hvor der kun fandtes en god Vilje.¹⁾ Han vilde indrømme, at det var en Opofrelse, naar Beboerne i en modnere Alder skulde [?] lægge sig efter det danske Sprog, men man maatte erindre, at højere Hensyn her gjorde en Opofrelse nødvendig for det Heles Vel.

Vilde man se Haardhed i et Sprogs Indførelse, da skulde man se hen til den Tid, da Dansken blev fortrængt af Tysken; da var man gaaet anderledes tilværks. Han vilde erindre om, hvad der var sket i Hyrup Sogn for 100 Aar tilbage, da en vis [rigstysk] P a s t o r F i s c h e r (1750) var bleven afsat, fordi han havde tiltalt Menigheden med saadanne Udtryk som »Höllensbrände« og »Teufelsgesinde«, fordi de ikke vilde aflægge deres danske Modersmaal. Han vilde erindre om, at Børnene med legemlige Straffe var blevne tvungne til at tale Tysk, ogsaa udenfor Skolen.

Man maatte altsaa undres over, at der endnu fandtes Spor af Danskhed i disse Egne, dette var det bedste Bevis paa, at Roden i Folket var Dansk. Om end T u n g e n m a n g e n G a n g var tysk, saa var H j e r t e t og A a n d e n dog dansk,²⁾ naar kun Folket blev sig dette bevidst.

¹⁾ Samme Erfaring gør vi Præster den Dag i Dag i vor kirkelige Gerning hernede i Byen og paa Landet, og indenfor den kristelige Ungdomsbevægelse er det samme Tilfældet.

²⁾ I Mødet den 3. Januar 1854 (Stændertidende Sp. 673) udtaler den flensborgske Agent og Senator H. C. J e n s e n herom: »For evig bandlyst maatte den Fordom være, at det, at man talte dansk i og for sig skulde være et Vidnesbyrd om danske Sympathier og et loyalt Sindelag, at det danske Sprog endnu skulde være faretruet, at vort Monarkis Lykke og Bestaaende skulde afhænge af, at nogle Hundrede tysktalende Slesvigere blev dansktalende, som om vi ikke alle kunde nære lige stor Hengivenhed for vor Konge og vort fælles Fædreland, om vi end opsendte vore

Det var i Komitébetænkningen udtalt, at det tyske Sprog undertryktes paa det danskes Bekostning; men det var jo dog klart, at ingen i Sandhed vilde have det tyske Sprog undertrykt. Man vilde kun have det danske Sprog indsat i sin Ret i Følge den Sprogenes Ligeberettigelse, der var udtalt af Regeringen og der fordredes af Billighed og Retfærdighed. Andet skete ikke nu, og det var rigtigt, at det skete saaledes.

Der var ogsaa befalet, at der i de blandede Distrikter skulde undervises 4 Timer i Tysk egentlig, hvorved der var sørget for, at Folket kunde være i Besiddelse af den fornødne Sprogkundskab til at udføre deres Forretninger.

Senere under Forhandlingen gentager Boesen, at han ikke kunde indrømme, at Religionen skulde tage Skade, fordi der hver anden Søndag blev prædiket Dansk. —

At han iøvrigt ikke var helt enig med dem, der hævdede, at Sproget var ligegyldigt i national Henseende — se Noten forneden — viser hans Udtalelse ved Mødet den 3. Januar 1854 (Stændertidende Sp. 653): Naar en Deputeret havde bemærket, at tysktalende Undersaatter kunde være ligesaa tro som dansktalende, da vilde han villigt indrømme dette,

Bønner til Himlen for dem i forskellige Sprog. — Han turde paastaa, at Danmark ikke nogetsteds havde haft eller endnu havde mere tro Indbyggere end iblandt den tysktalende By Flensborgs Indbyggere.« Jfr. Gaardejer M o m m s e n i samme Møde (Stændertidende Sp. 649) og den flensborgske Borgerrepræsentant P. Fr. P e t e r s e n s Udtalelse i 1860 (se Hjelholt 214): »Vi var gode Danske med vor tyske Tunge, det har vi sandelig bevist i 1848! Men vil man ikke længer anerkende os med vort Sprog som Danske — godt — saa er vi ingen! Gods og Blod kan et ædelt Folk ofre for Fædrelandet — Religion og Modersmaal aldrig!«

ja de kunde være end mere tro. — Der var af samme Taler ytret, at han ikke forstod Forholdet mellem Sprog og Nationalitet. Han vilde dertil svare, at Nationaliteten maatte have et Udtryk. dette Udtryk var Sproget og Sprogets Aand; naar derfor Sproget gik til Grunde, da var det ude med Nationaliteten.¹⁾ Det var fremdeles ytret og det var just, hvad der forlangtes. at Sproget skulde gengives, hvor det brugtes i det daglige Liv.

Pastor Graae kunde da ogsaa besvare en Forespørgsel fra Regensburg angaaende Boesens Stilling paa følgende Maade²⁾: »For Deres idag modtagne gode Meddelelser takkes De meget; jeg skriver straks for at underrette Dem om, at det er aldeles urigtigt, hvad der berettes om Pr. B. Jeg omgaaes daglig med ham (i Anledning af Stænderforsamlingen) og kan forsikre, at han er paalidelig i enhver Henseende; men han er dybere og lunere, end at Enhver, han taler med, faar Alt ud af ham. Ligeledes er det mig en Tilfredsstillelse at kunne meddele Dem, at i den lille danske Skare hersker den bedste Enighed.«

Eftersom Boesen efter det før refererede Standpunkt var overbevist om Sprogordningens Logik og Konsekvens, kunde han personlig være med til at

¹⁾ Jfr. Gustav Johannsens Datter, afd. Forfatterinde Fru Martha Ottosens Udtalelse i Dahl-Linvald: »Sønderjylland«, Kbh. 1919, I. 78: »Der var i Flensborg to Ting, der forringede Modstanden mod Tyskhedens Fremtrængen. Det var først Sproget Den anden var den sørgelige Kendsgerning, at Borgernes materialistiske Sind lod dem forsømme Læsningen af danske Bøger Jeg kunde udtrykke dette med faa Ord: Byen havde ingen Sjæl —.«

²⁾ Udateret, men med R.'s Haand findes Paaskriften »Modt. d. 28. Oct., Sv. d. 28. Oct. 1853«. I Brevranden skriver Graae: »L. Skau er tapper, men ham betroer jeg Intet til«. Jfr. Graaes Brev 14. 10. 53: »Provst Boesen er flink, og, hvad den Sag angaar, det danske Partis Hoved og Fører, ligesom han i det Hele taget udøver en god Indflydelse.«

fremme Sagen i dens praktiske Gennemførelse. Regensburg behøvede altsaa ikke at frygte for, at Biskoppen vilde modarbejde Regeringen, som saa mange overordnede og underordnede Instanser gjorde. Og Boesens kristelige Stade og ufanatiske Stilling overfor Tyskerne, som hans 28 aarige Færd i Sønderjylland var eet eneste stort Bevis paa, maatte samtidig give Venner og Fjender den Følelse, at han ikke vilde optræde unødvendig udæskende især i de blandede Distrikter, der var ladede med politisk Sprængstof.

Hans første Visitatsrejse til Angel viser, at han paa den anden Side vil have Bestemmelserne overholdte, og han ser ikke gennem Fingrene med aabenlyse Forsømmelser og Overtrædelser. Her anvendte han hele sin Myndighed — og han var alle Vegne frygtet, naar han tog sit »Amtsgesicht« paa.¹⁾ At adskillige Danske ikke altid var enige med ham, og syntes, at han ikke optraadte kraftig nok overfor Tyskerne,²⁾ er en Sag for sig og er snarere et Bevis paa hans Retsindighed og Upartiskhed.³⁾ Herom mere senere.

¹⁾ Fr. Nielsen i Dansk biogr. Lex. II, 463.

²⁾ Thomas Graae: Gamle Minder, 1917, S. 14—15. regner sikkert med Urette Boesen blandt Pastor Graaes »vege Overordnede«. Nuv. kgl. Konfessionarius, Provst Dr. theol. Fenger, der under sin Skolegang i Flensborg boede hos en af Præsterne (se »Erindringer fra mit Liv«, Kbh. 1925, S. 63 f.) udtaler i Brev 21. 9. 1926 til mig: »Jeg tror nok, at de danske Præster i Slesvig ikke fandt ham betydelig eller energisk eller udpræget nok som dansk. Fr. Nielsen giver ham et andet Eftermæle som en ægte dansk Mand og en nidkær Biskop. Muligvis var han bleven ældet og havde kan hænde næppe Sympati blandt de national-liberalt-farvede Præster.«

³⁾ Jfr. den tyske Provst Carstens, Tønder (Zeitschr. f. S. H. L. Gesch. Bd. 19, S. 82): »Seine unparteiische Wirksamkeit hatte mehr und mehr Anerkennung gefunden. Die Grundtvigianer opponierten ihm am meisten«. — Graae til Regensburg 14. 1. 58: »Biskoppen kan til sine Tider og ved enkelte Lejligheder have sin Nød med Grundtvigianerne oppe i Haderslev Provsti.«

Allerede den første Dag (8. 9. 54.), da han i sin store højtidelige Bispevogn ruller ud af Flensborg og visiterer i Adelby, gør han sine Erfaringer¹⁾: Der synges Tysk ved den danske Gudstjeneste, som er godt besøgt, men »Døgner Schl. fører sin Skoleprotokol i denne nu fuldstændig danske Skole paa tydsk, som jeg anser for en stor Inconsequents«. I Hyrup (9. 9.) finder han en Degn, der er »heftig og ubesindig«. Præsten i Munkbrarup (12. 9.) er dygtig, men har saa stærke tyske Sympathier, at en ligeledes rørig og dygtig Lærer »klager over Mangel paa Assistance af Præsten til Sprogrescriptets Gjennemførelse«. En anden af Sognets Lærere »kan ingen Dansk og synes ikke at have nogen Lyst til at lægge sig derefter. Forresten ikke uden Dygtighed. Bør forflyttes af Hensyn til Sproget. Samtlige Kirkebøger og Skoleprotocoller paa Tysk. Præsten har endnu ingen Confirmation holdt paa Dansk«. I Husby (13. 9.): »Særlig mange Mænd til Stede«.

Læreren i Grumtofte (Grundhof, 14. 9.) er 61 Aar gammel og ansat 1820: »kan eller vil ikke undervise paa Dansk og er indstillet til Afskedigelse«. Det samme er Tilfældet med Læreren i Esgrus (19. 9.): »han er tydsk og erklærer, at han ikke forstaar Dansk og kan ikke give sig af med dette Sprog. Derved er han Skolen unyttig«. Præsten i Gelting (20. 9.), hvor Visitationen i Modsætning til nævnte Sogne holdtes paa Tysk, »kan slet intet Dansk, men synes at være loyal og følelig. Det viste sig atter her, skjøndt der kun i en ganske kort Tid har været læst Dansk, at Børnene have meget let ved at benytte

¹⁾ Se Boesens »Indberetning af 13. 3. 1855 ang. Generalvisitation« ... (Slesv. Min. 3. Dept., Rigsarkivet).

dette Sprog, lettere end tydsk«. I Kværn (21. 9.) holdes Visitationen paa Dansk og der synges — i Mod-sætning til de ovennævnte Sogne — Dansk i Kirken.

Ved Visitationen i Stenbjerg (23. 9.) bemærkes: »Skoleprotocollen føres endnu paa tydsk i Skolen. Det har viist sig her som paa flere Steder, at Færdigheden i det danske Sprog hos Børnene staaer meget tilbage i de Skoler, hvor Lærerne som tydskdannede vel undervise Børnene paa Dansk, men kunne eller ville ikke tale med dem i dette Sprog udenfor Underviisningen«.

I Store og Lille Solt (2. 10.): »Børnene var meget talrigt tilstæde, ligesom ogsaa en ret skøn Forsamling af Voxne af Menigheden. Kirkegaarden ligger overgroet med Græs. Skolebesøget er om Sommeren i denne Egn meget slet, da Børnene bruges i forskellige Tjenester«. Derimod var kun nogle faa Voxne af Menigheden tilstede i Sørup (3. 10.) I Oversø (10. 10.): »Kirkegaarden laa aldeles i Grønning. Skolebesøget maadeligt om Sommeren«.

Udenfor Angel:

Præsten i Eggébæk (12. 10.), der var en af de ivrige nye Præster fra Danmark, havde »igjen afskaffet den af Ministeriet indførte autoriserede Psalmebog [Meyer-Boesens] for at indføre den saakaldte Roskildske Conventsbog¹⁾, og da jeg gjorde opmærksom herpaa, blev han heftig og glemte at vælge sine

¹⁾ Jfr. Pastor Friis Brev til Regenburg 5. 11. 54: »Roskilde Konvents Salmebog vakte Bispens Misstemning«. Denne Salmebog var f. Eks. straks, da den udkom i For-aaret 1852, indført i den danske Kirke i Flensborg, se Graae: Mellem Krigene S. 10 og Martensens Brev til Pauli 28. 7. 53: »I Søndags bivaanede jeg Gudstjenesten i den danske Kirke her i Slesvig [skal være Flensborg], hvor jeg havde en ublandet Glæde, baade over det forholdsvis gode Kirkebesøg, over den meget gode Psalmesang (efter Roskilde-Konvents Psalmebog) og den opbyggelige Prædiken«, (Josephæ Martensen: »H. L. M. i sit Hjem«, 1918, S. 35).

Udtryk sømmeligt. Her er allerede bleven holdt 2 Confirmationer.«

Om J ø r l (13. 10.) fortæller han: »I Kirken blev paa engang sjungen baade tydsk og dansk, idet Melodierne og Versenes Antal vel var de samme, men Psalmerne selv aldeles forskellige, hvilket gav et høist besynderligt Ensemble. Det Hele anseer jeg for en meget uheldig Idee af Præsten, der ellers er en høistforstandig og agtværdig Mand, som jeg vel tør anbefale. — Kirkegaarden er her som overalt overgroet med Græs«.

Præsten i V a n d e r u p (14. 10.) »klagede meget over Raahed og vild Opførsel af de Unge i Menigheden, endnu som en Følge fra Oprørstiden«. Præsten i S t o r e V i [H. F. Feilbergs Forgænger] »havde Vanskelighed ved at bruge det danske Sprog. Tilstanden er i det Hele i dette Sogn noget mistænkelig med Hensyn til Sprogsagens Behandling, uagtet Befolkningen er egentlig dansk med jævne og simple Sæder«. Præsten i N r. H a k s t e d (16. 10.) mener, at den tydske Gudstjeneste slet ikke behøvedes, da Folket i Menigheden er egentlig ganske dansk. Samstemmende hermed gjorde Præsten i V a l s b ø l (17. 10.) opmærksom paa, at »Folkets Sprog er ret egentlig kun dansk, hvorfor den danske Gudstjeneste besøges ligesaa godt som den tydske af de samme Folk og de fleste [kirkelige] Forretninger skee i det danske Sprog«.

H a n v e d (18. 10.), hvor Biskoppen paa Grund af Vacancen selv overtager Gudstjenesten paa Dansk: »Ungdommen var meget talrig tilstæde og svarede godt. En meget stor Forsamling af Voxne i Menigheden overværede Gudstjenesten, hvorved der blev sjunget tydsk«.

Endnu 3 Sogne fra Strukstrup Herred i Gottorp Provsti skal anføres fra samme Visitatsrejse:

Nørrebrarup (27. 9.): »Børnene, som vare talrig tilstæde, svarede godt i det danske Sprog, navnlig under min Catechisation. Af de Voxne i Menigheden vare kun faa, 14 til 16, nærværende«. Dansk Salmesang. Sprogreskriptet er ikke helt gennemført af Mangel paa Lærere, som er det danske Sprog mægtige. »Præsten klagede meget over det Uvæsen, som drives med de saakaldte Huuslærere«.

Boel (28. 9.): Enkelte af Børnene »svarede forstandigt og rigtigt i det danske Sprog, hvori de alle havde en god Udtale, saa man ikke let skulde tænke andet, end at de vare danske Børn«. Dansk Salmesang. Kirkebøgerne er i en daarlig Tilstand. Læreren er den egentlige Hindring for Sprogreskriptets Gennemførelse.

»Her har jeg troet mig foranlediget til at vedføie en Bemærkning, at Præsterne i de Menigheder i Gottorp Provsti, hvor Kirkesproget er blandet og Skolesproget Dansk, klage alle over, at de ikke have den fornødne Assistance af Kirkevisitatoriet [Provst og Amtmand] ved at gennemføre Sprogrescriptet¹⁾. Naar der opstaar Qvæstioner ang. denne Sag, trække de, som man udtrykker sig, i Almindelighed det korteste Straa. Heller ikke synes Kirkevisitatorerne ved Skole-Embedernes Besættelse at tage tilbørlig Hensyn til Indførelsen af det danske Sprog. Ved alt dette maa Præsterne, der med Samvittighedsfuldhed ville i saa Henseende gjøre deres Pligt, sættes i et skjævt og ufordeelagtigt Lys i deres Menigheder, som om det ikke var alvorlig meent, men [at det] kun

¹⁾ Jfr. Hjelholt S. 105.

[er] dem, der af Fanatisme eller Vilkaarlighed trænge paa det danske Sprogs Indførelse. Præsterne i disse saakaldte blandede Districter, mener jeg, burde meget mere i Betragtning af de vanskelige Forhold, hvorunder de ved det danske Sprogs Indførelse ere stillede i deres Menigheder, understøttes saa meget mueligt, for at de ei skulle trættes eller lide mere end uundgaaeligt under deres alvorlige Bestræbelser for at udføre Regjeringens Hensigter, hvortil jeg maa anbefale dem paa det Indstændigste, da jeg har fundet dem alle rettænkende og agtværdige Mænd«.

T u m b y - S t r u k s t r u p (29. 10.): »Præsten klager meget over den i Tumbly herskende Trods imod Foresatte og fuldkomne Ligegyldighed i Henseende til Love og Bestemmelser, navnlig Helligdagsanordningen. Kirkeværgerne i T., over hvem Præsten meget beklagede sig, at de i alle Henseender lagde ham Hindringer i Veien og forvoldte ham ideelige Bryderier, vare ikke tilstæde ved Visitationen, men foregav, at de vare paa den Dag citerede til at møde i Slesvig enten af Amtmanden eller af Herredsfogden. Man savnede meget en Instruction for Kirkeværgere, Skoleforstandere og Otte-Mænd, da der ingen var forhaanden, saa at de Paagjældende ikke kjendte deres Pligter«.

Dette var i 1854. Men efterhaanden forstod man mere og mere, især blandt Præsterne i de blandede Districter, at »man kunde ikke klare Alting ved den blotte Konsekvens«.¹⁾ Eftersom Tiden gik, voksede Modstanden blandt Befolkningen, og den unge Slægt

¹⁾ Amtsforvalter H. A. Mallings: »Efterladte Erindringer og Betragtninger« Kbh. 1894, S. 127.

bragte kun Skuffelser.¹⁾ Kom man med gode Forsætter om at ville ophjælpe Befolkningen ved de sproglige Reformers, saa maatte man sande, at det nedværdigede Folk befandt sig ganske vel ved den unaturlige Tilstand og ønskede ingen Forandring.²⁾ »Deres nationale Bevidsthed var frastjaalen dem ved den lange officielle Berøvelse af deres Modersmaal.«³⁾

Henimod 1864 følte det for mange mellemslesvigske Præster at være uudholdigt og frugtesløst at blive i Landet, hvor de baade i deres Præstegerning og deres Præstegaard, officielt og privat, var i høj Grad ilde set. 2 Eksempler faar være nok: Pastor B e c h, Stenbjerg skriver 26. 1. 1861 til Regensburg: »7 Aars Erfaring har overbeviist mig om, at jeg udrætter mindre end intet i Vorherres Tjeneste her, og derfor bør jeg rømme Pladsen.... Jeg har arbeidet trods nogen af os med Visheden om i det mindste et nationalt Udbytte i Ryggen, nu er dette Rygstød ved at falde sammen«.

Pastor I m m a n u e l B a r f o d skriver 1. 11. 1859 fra Sørup til Regensburg: »Jeg blev i Vinter, da De glædede mig med et Brev, rørt og styrket ved et Ord deri, som meget ofte siden er kommet mig i Tanker: »Jeg er ved Deres Mismod fristet til det Spørgsmaal, om De da tror, jeg ligger paa Roser«...., men nej, her er en fuldkommen Stillestaaen, og jeg tror ikke, at nogen Fremgang vil blive synlig i denne Generation. Det nytter kun Lidet, at jeg — hvad jeg tror, jeg gjør — nyder Menighedens Tillid og Agtelse som Præst og Menneske: som dansk Mand betragtes jeg som

¹⁾ Hjelholt 198—209.

²⁾ s. Std. 217.

³⁾ s. Std. 214.

Fjende, og saasart jeg, nok saa leise, berører den ømme Stræng, saa vender man sig fra mig: »ja, lasset uns nicht davon sprechen, Herr Pastor!« Og dette Tryk, som jeg — mere eksempelvis — har omtalt i min Ansøgning, hvortil jo i det Hele knytter sig den Foragt, der principmæssigt vises den danske Gudstjeneste og Alt, hvad der er Dansk, hører der stærke Skuldre til at bære længe, stærkere end mine. Dette sidste Halvaar har, især for min Kone, været særdeles uhyggeligt. Vi har haft en Pige, som ikke har villet lukke sin Mund op paa Dansk fra den første Dag, hun kom, til i Dag, hun er rejst — uden at sige Farvel, — og hun har planmæssigt ærgret og drillet min Kone med sit »wie?« og sin Spot over det danske, gjort Nar ad Børnene over deres danske Tale osv.... Det kan synes Smaating, men det er just saadanne Smaating, der forbitrer En Livet«.

Hvad Biskop Boesen angaar, da har vi ingen bestemte Ytringer fra ham, der viser, hvordan han saa paa Stillingen i Mellemslesvig. Men han delte i Virkeligheden lidt efter lidt mange Danskes Tanker om, at Sprogpolitikken havde skadet i Stedet for at gavne. Befolkningens Hjerte vendte sig bort, og Tyskerne drev Verden over en utaaelig, samvittighedsløs og ofte ganske uvederhæftig Agitation for Tyskland netop paa dette Spørgsmaal. Tiden mellem Krigene var saa unormal, at det vel var lige meget, hvad Danskerne vilde stille op. Man var bare i mod altid. Mange følte, at det var lige galt at ophæve eller beholde Sprogreskripterne, kun en Krig kunde give en Udfrielse af de utaaelige Forhold.¹⁾

¹⁾ Jfr. bl. a. Hjelholt 209.

Men de, der som Boesen havde faaet betroet en Post, maatte holde ud paa Skansen og gøre deres Pligt. Men han tænkte adskillige Gange, særlig i 1863, at trække sig tilbage fra sin Stilling — officielt af Helbredshensyn, men sikkert ogsaa, fordi det maatte slide paa en Biskop at have med opslidte Præster at gøre, hvis Nervesystem var mere eller mindre ødelagt af de vanskelige Forhold, og fordi han ikke altid fik den Støtte, som han maatte have for at fremme det kirkelige Liv med saa mange Forviklinger. Pastor N. L. Feilberg, Ullerup, der besøgte ham, da han i 1864 havde faaet sin Afsked og rejste hjem til Danmark over Flensborg, skriver om dette sit Besøg hos Boesen: »Han har skæmmet sig i Sorgens Tid og kan ikke løsrive sig fra den nagende Tanke, at Regjeringens Misgreb har voldet Slesvigs Tab.«¹⁾

IV. Boesens Forhold til Præster og Menigheder.

Inden Boesen tog ud paa den omtalte Visitatsrejse, søgte han at gøre sig bekendt med Præsterne i Flensborg Provsti. Han indfandt sig saaledes ved Præstekonventet den 7. Juni og anbefalede sig ved en Tale. Herom skriver den senere Provst Aleth Hansen:²⁾ »Asschenfeldt svarede i Flensborg Provsties Geistligheds Navn, og hans Svar var noget underligt. Medens Boesen fremhævede, at han ikke havde attraaet et saa ansvarsfuldt Embede, begyndte A. med at sige: »Wer ein Bischoffsamt begehrt, begehrt was köstliches.«³⁾

¹⁾ »En Præstegaard i Sundeved . . .« 1890, S. 131.

²⁾ Husby 28. 6. 54 til Regenburg.

³⁾ Her gør man dog vist A. Uret; men i den slesvigske Kirkeordning begynder Afsnittet om Bispeembedet med disse Ord fra Pastoralbrevene.

Ogsaa om Boesens Visitatser og Forholdet til Præsterne og Menighederne har Aleth Hansens Breve til Regenburg mange interessante Bemærkninger. Saaledes hedder det 21. Sept. 1854: »Maaskee Du hører nok fra Angel i denne Visitatstid, maaskee ikke. Nu i al Fald vil jeg dog fortælle dig lidt om, hvorledes det er gaaet her i Huusby (13. 9.) og paa et Par andre Steder: Her var i Kirken en ret smuk Forsamling af Voksne, jeg tør vel nok sige et Hundrede Personer eller henimod. Vistnok vare blandt dem 4 Kirkeværger, 8 Ottemænd og 4 Skoleforstandere, men det var dog at paaskønne, at de havde den Sømmelighedssands ikke at blive borte. I Skolen havde ligeledes indfundet sig ikke saa faa Forældre. Det er egentlig ikke min Sag at fælde nogen Dom over Udfaldet af Prøven med Børnene, men naar jeg skal sige noget, da maa jeg bekjende, at det forekommer mig, at det ikke kunde være gaaet stort bedre. De Beboere, som ikke tidligere havde overværet en dansk Catechisation med Børnene, kunde ikke noksom undre sig. [Pastor] Thomsen fra Munkbrarup var her og følte sig slaaget.

Det Indtryk, som Boesen ved sin Tale, Catechisation og hele Optræden gjorde paa Menigheden, var meget godt, og meer end een har jeg hørt udsige, at de kunde see, at Røjeringen ret havde udset sig en dygtig Mand til den Post. Efter endt Gudstjeneste og Besøg i Skolen bleve Kirkeværgerne, Ottemændene og Skoleforstanderne forestillede for ham. Han talte Dansk med dem, og det gik meget vel. Kirkeværgerne spiste til Middag her i Præstegaarden, og de talte nok saa lysteligt Dansk ved Bordet. Jeg følte mig glad ved denne Visitats, og lige saa meget som Asschenfeldts tyske [Provste]-Visitatser have ska-

det, lige saa meget have Boesens gavnet. Beboerne have set, at det er Regjeringens ramme Alvor.

Ogsaa i Adelby, Hyrup og Rylskov skal det være gaaet meget godt. Som alt omtalt, var Thomsen her i Husby, det var lige for lige. Før Visitatsen skulde være i Munkbrarup, et Par Dage i Forvejen, sendte han en meget indtrængende Indbydelse til mig, ogsaa at overvære den kirkelige Høitidelighed. Jeg reiste da derover. Imod Forventning var en ret smuk Forsamling i Kirken. Han prædikede saa godt Dansk, som man vil kunne forlange; men hans Prædiken, en Slags Søren-Kirkegaardsk i det Interessante faldende Udvikling, en Udpining af Lignelsen om Guds Rige som en Perle, var lidet skikket til en Landsbymenighed. En Dannet havde Vanskelighed ved at opfatte den i dens Helhed; de Brarupper Bønder upaatvivlelig endnu mere, hvad enten han havde holdt den paa Dansk eller Tydsk. Een Ting undrede mig kun, det nemlig, at Børnene dog havde opfattet ikke saa lidt af Prækenen. Hans Catechisation var ligesom Prædikenen, og kun nogle Børn svarede — for de andre.

I Skolen gik det ret godt, undtagen for Bækholm, og Bispen sagde, da Børnene herfra var blevne prøvede: »Ja, Børn, I viser, at I kan Dansk, men Jer Lærer kan ikke Dansk.« Da Thomsen havde ført alle sine Bøger paa Tydsk, kun havde anskaffet tydske Bøger til Skolebiblioteket, havde ladet Skolelæreren føre Protokollerne paa Tydsk; da han endvidere holdt sin Haand over den nævnte Lærer fra Bækholm (Brodersen) og de øvrige Skolelærere havde været inde hos Bispen i Forvejen og beklaget sig over ham, udtalte Biskoppen, efter eget Sigende, sig for Thomsen meget bestemt imod hans halve Forholdsregler og

Gaaen paa Accord med Menigheden. Enten-Eller, forlangte han af ham. Høfligheden bød, at indbyde Thomsen til Gjengæld til Husby; han kom og befandt sig, tilsyneladende i det mindste, som Ven blandt Venner.

Ogsaa i G r u m t o f t gik det godt, men Kirkeværgerne og Ottemændene, Tydske, sad paa Kroen efter Sigende istedetfor at gaae til Kirke og vilde ikke spise til Middag hos Andresen. Jørgen Hansens Huuslærer fra Mariegaarde, som ikke havde bragt sine Børn til Skolen og som ikke kunde eller vilde forstaae Boesen, da denne tiltalte ham paa Dansk, fik en saadan Salve, at han skyndte sig med at komme bort. Ogsaa Skolelæreren i Boium skal have faaet sin Bekomst; der var nok ikke mange i Kirken i E s k e r i i s.

Vi skjønnede alle meget paa, at vi har faaet en dansk Biskop;¹⁾ men vi have allerede ogsaa be-

¹⁾ Graa e tager i »Fædrelandet« Boesen i Forsvar (se »Mell. Kr.« 102—103): »Hertugd. Sl.'s højjærværdige Biskop, der, enten han nu skal kaldes »en politisk Biskop i god Betydning« eller ikke, dog efter den almindelige Mening var den bedste, man kunde faa 1854, og endnu er og altid vil blive, saalænge han lever, en kristelig Biskop og en god ærlig dansk Mand, der har staaet sin Prøve i en ond Tid som Præst og Patriot, saa at vi yngre ikke behøver at være bange for, at vi skal forraade gamle Danmark, om vi tager Hatten af for den Gamle iblandt os og til enhver Tid viser vor Biskop den skyldige Ærbødighed, selv om vi i flere eller færre Punkter maaske ikke kan dele hans Anskuelse, og hvor det gælder Principspørgsmaal, som selvstændige Mænd maa rette os efter vor Overbevisning, enten vi faar Tak eller Utak derfor.« — Og Stiftsprovst Mørk Hansen, der den Gang var Præst i Felsted, udtaler ved Boesens Begravelse i Vejle (18. 2. 67): »Vi kunne gjenneemgaae Slesvigs og dets Kirkes Historie i alle de 800 Aar [siden Svend Estridsøn satte en dansk Mand, Sigvard, paa Slesvigs Bispestol], og vi finde indtil Reformationen kun ganske faa af Slesvigs Biskopper, som ere danske af Fødsel, og endnu færre, som vare danske af Sind. Vi finde efter Ref., altsaa i 330 Aar, ikke en eneste virkelig dansk Mand paa denne vigtige Plads førend Ulrik Sechmann Boesen!«

mærket, at han skal omgaaes varlig. Psalmebogsagen er hans meget ømme Sted.¹⁾ For nogen Tid siden havde jeg Noget at tale med ham og gik i den Anledning op til ham i Flensborg. Efterat vi havde siddet noget, tiltalte han mig saaledes: Det er blevet sagt mig, at De har arbeidet meget imod min Psalmebog, og det vilde være mig meget kjært, om De i et skriftligt Indlæg vilde udvikle Deres Grunde. Med rolig Samvittighed kunde jeg svare ham, at det var falsk, hvad der var blevet ham indberettet. Vistnok havde jeg, da det var mig meget ubehageligt paa egen Haand at tilstede, at Børnene anskaffede Rosk.-Convents Psalmebog, for Amtmanden udtalt det indtrængende Ønske, at vi maatte faae det skriftligt, at det stod os frit at lade anskaffe den omtalte Psalmebog, et Ønske, som sikkert flere med mig baade have næret og udtalt; men iøvrigt er jeg mig ikke bevidst at have arbeidet eller ivret imod hans Psalmebog. Har Nogen gjort det, da er det Graa e. Det forlangte skriftlige Indlæg lovede jeg kun at give under Forbehold.

Naar de Allerfleste have foretrukket R.-C.'s Psalmebog for Boesens, da er det vel: 1) fordi der i denne er taget saa at sige intet Hensyn til den nyere danske Psalmedigtning, in specie Grundtvigs med dens folkelige Melodier; 2) fordi vi haabede at kunne i dette Punkt komme til nogen Lighed med Kongeriget; 3) fordi vi fandt Sproget ikke altid saa godt, som ønskeligt var, i Boesens, og 4) fordi at Prisen af samme vanskeliggjorde dens Indførelse. Han synes

¹⁾ Jfr. Regenburt til Provst Hjort, Tønder, (uden Datum, laant mig af Dr. Hjelholt): »Dette er et meget ømt Sted for Biskoppen, der ikke kan holde den i og for sig naturlige Faderkjærlighed for hans eget Værk inden de rette Grændser«.

imidlertid at være tilbøjelig til at faae et Tillæg, hvad Leth i Aabenraa havde foreslaaet ham; men paa den anden Side er det vel tvivlsomt, om dette Tillæg vil blive, hvad der ønskes. Kunde der komme et Tillæg istand, hvorved den under 1) omtalte Mangel nogenledes kunde blive afhjulpen, og kunde Prisen paa B.'s Psalmebog nedsættes (jeg har hørt ymte om, at Sligt allerede skulde være skeet), da vilde allerede Meget være vundet.

Hvor vigtig end Psalmebogsagen er, saa føle vi det dog alle for Tiden langt vigtigere at staae paa en god Fod med en Mand, som maa være vor bedste Støtte herovre i disse Tider. Vi indsee ogsaa fuldt vel Manglerne ved den R.-C.'s Psalmebog, og naar vi have udtalt os til Fordeel for samme,¹⁾ da er det i Haab om, at Ingemanns Revision vil gjøre væsentlige Forandringer og Forbedringer«....

3 Aar senere — i 1857 — skriver Provst A l e t h H a n s e n (22. 4.): »Til de tidligere Ubehageligheder kommer nu ogsaa Salmebogstriden. Biskoppen er enrageret. For Tiden er der Spektakkel i Valsbøl og Sørup. Kunde Du, kjære Regenburg, komme en Tour herover og see til os og tillige tale Bispen tilrette, da vilde det være godt.«

En Maaned i Forvejen (5. 3.) havde han skrevet: »Nu er Tydsker-Spektaklen da foreløbigt til Ende, men nu begynder Biske-Spektaklen, og den tegner ikke til at blive behageligere end den første. Forskjellige Præster ere desværre ikke ganske at frikjende for Fremfusenhed.²⁾ Jeg har ikke i sin Tid

¹⁾ Ved forskellige Præstekonventer.

²⁾ Imm. Barfod til R. 31. 8.: »Jeg kan ikke slutte uden at udtale vor Frygt herovre for 2 Ting: 1. at den Boesenske Psalmebog en Dag skal berede os en mindre behagelig Overraskelse; den er vistnok en øm Byld baade for

paa et Konvent undladt at advare, men nogle Enkelte, navnlig saadanne, som ingen dansk Menighed havde, vilde a tout prix have dansk Salmesang indført strax, og min gode Graa e var næsten den Ubesindigste af de Ubesindige. — Jeg veed virkelig næsten ikke, hvordannee man skal klare disse Bugter[?]. Bispen paa sin Side er aldeles ikke at komme tilrette med. Jeg troer næsten, at han kunde gaae tilgrunde, saa nær tager han sig den hele Sag; han sørger som en Fader, der seer det kjæreste Barn forslaaet. Naar man gjennemlæser de Petitioner, som ere indsendte til ham, da finder man næsten i dem alle talt om Visemelodier.²⁾ Jeg er næsten bange for, at han i denne Retning har expliceret sig for Beboerne, som var komne op til ham. Jeg vilde gjerne have, at Du meddeelte mig Din Mening angaaende denne kildne og kjedelige Sag.«

Atter 3 Aar senere — i 1860 — er Biskoppen igen paa Visitats i Angel, og A l e t h H a n s e n meddeeler Grumtoft 30. 10.: »Siden jeg sidst skrev Dig til, har da Bispen gjort sin Rundreise her i Angel. Allevegne have Børn og Konfirmander talrigt indfundet sig, og i de østlige Sogne Sørup, Sterup og Eskris have disse sidste udviist muligst Trods, navnlig de i Aarene 58 og 59 konfirmerede. I Sterup gjorde endog 3 af disse Skandaler, idet de efter Gudstjenesten gik

den høje Forfatter og Præsterne, 2. at Handved skal blive besat med en Mand, som vil føre en streng provstelig Svøbe med Engle Haand, thi en sikker Mand i Flensborg refererede mig forleden en Ytring af Bispen, at han ventede dette Embede besat med en Mand, »der som Provst kunde holde de unge Præster i Fl. Amt i fornøden Aev, at de ikke skulde begaa lignende Skandaler, som Mørk Hansen i Præstekonventet.«

²⁾ Ifl. Breve af 21. 12. og 25. 12. 57 var der ogsaa en vældig Salmebogstrid i Grumtoft, hvor Tyskerne vil have Boesens Salmebog.

hen i Kroen og drak sig fulde og hujende og skrigende løbe ud med Bispens Vogn, som han kørte hen til Præstegaarden. Han fik imidlertid Navnene at vide og lod sig forlyde om høist ubehagelige Følger for de Paagjældende. Følgen var, at de indfandt sig hos ham i Kroen og bade om Forladelse«.

Nordslesvigeren, Skoleinspektør Dr. phil. P. Lauridsen har en Gang¹⁾ skildret Boesen som Biskop paa følgende smukke Maade: »Som Slesvigs Biskop vandt han baade Venner og Fjender for sig, og mangan Slesviger vil endnu med Glæde og Hjemvé mindes hans høje og statelige Skikkelse, medens han i de blomstersmykkede Skoler forvandlede Visitatsen til en Fest, lige kær for gamle og unge, med Forstaaelse og Hjærtelag fra begge Sider«.

Amtsforvalter i Husum, H. A. Malling, har med Henblik paa Boesens her ofte omtalte Forhold til Præsterne, givet en vistnok uhildet Udtalelse²⁾: »Og nu de nye Præster! Som oftest var de unge Mænd. De kjendte ikke deres Menighed, og vare vante til at bevæge sig i andre Forhold. Mange af disse geistlige Herrer havde Hovedet fuldt af National-Sværmeri og Sprog-Galskab, de blandede sig i Politiken og søgte at gjøre Propaganda.... Den agtværdige og af Befolkningen meget afholdte³⁾ Biskop for Slesvig advarede og formanede Præsterne til ikke

¹⁾ »Mellem Slægene« S. 134.

²⁾ »Efterladte Erindringer«. S. 122.

³⁾ Det var i Husum, at Boesen ved en Visitats 9. 8. 1862 blev budt velkommen af to smaa Piger med smaa Dannebrogsgflag og en Adresse, hvorpaa der med hvide Bogstaver stod paa rød Bund: »Hochwürdiger Bischof! Sei den Kindern der Freischule herzlich willkommen!« Og det var Præsten i Hollingsted, der i 1857 udsendte en Subskriptionsindbydelse ang. Bispens Litografi. Et Ex. af Indbydelsen findes vedlagt Brev fra Aleth Hansen til R. 2. 9. 58.

at befatte sig med Politik. Fra dette Øieblik af blev hans Navn ikke mere nævnt iblandt dem, han var død, ligesom bleven til Luft. Disse Præster hang sammen som Ertehalm, for at bruge et vulgairt Udtryk«.

I Efteraaret 1854 blev Boesens første Visitatsrejse flere Gange afbrudt af hans Deltagelse i vigtige Begivenheder: 6. Okt., Kongens Fødselsdag, indviede han Haderslev lærde Skoles nye Bygning.¹⁾ Samme Dag hædredes han med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. I Slutningen af Maanedens, da Kongen var paa Besøg i Flensborg i Anledning af den sydslesvigske Jernbanes Aabning (25. 10.)²⁾, overrækker han personlig Boesen Kommandørkorset (29. 10.)³⁾. Den 12. November s. A. taler Boesen ved Indvielsen af den nye Kirke i Jels,⁴⁾ hvor Kongen er til Stede, og ledsager Kongen under hans Besøg paa Rødding Højskole samme Dag.⁵⁾

Der kan iøvrigt i nærværende Afhandling ikke gaas nærmere ind paa at skildre det kirkelige Liv i Slesvig i dets Helhed, særlig udenfor de mellemslesvigske Distrikter, som her er skildret gennem Samtidens Brev- og Memoirelitteratur. I n t e r a r m a s i l l e n t m u s a e — det gælder ogsaa for det omstridte og omtumlede Sønderjylland, at mange aandelige, baade religiøse og andre, Muligheder kommer ikke til Udfoldelse under den alt opslugende nationalpolitiske Kamp. Men det passer nu alligevel heller ikke, hvad der fra tysk Side paastodes og paastaas, at alt kultu-

¹⁾ »Dannevirke« 7. 10.; »Fædrelandet« 9. 10.

²⁾ »Fædrelandet« 30. 10.

³⁾ Selvbiografi 19.

⁴⁾ »Dannevirke« 14. 11.

⁵⁾ H. Rosendal: »Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie« Kolding 1894, S. 100; »Dannevirke« 15. 11.

relt og religiøst Liv hindredes, ja ødelagdes af Danskerne i Tiden mellem Krigene.

Vel var der ikke meget aandeligt Liv i de mest af Ufreden hærgede Egne, men dette skyldes helt andre Faktorer end Sprogbestemmelserne. Man var inde i en Tid, hvor Frihedsbestræbelserne reagerede og revolutionerede mod alt overleveret, ogsaa indenfor Kirken; en ny Tid var i Frembrud, og inden det nye faar Fæste, voldes en Del Rabalder og maa der gaa noget i Stykker. For det maa huskes, at heller ikke der, hvor det tyske Sprog beholdtes, kunde man hindre den Ukirkelighed, som endnu den Dag i Dag mange Steder hersker hernede baade i Byerne og paa Landet. I Nordslesvig, hvor man senere gennem over 50 Aar fra tysk Side ikke var særlig tilbøjelig til at drage praktisk Lære af Danskernes Forsynelse gennem ca. 14 Aar, men netop ovenfra fremmede Sprogtvungen overfor det danske, ser vi derimod, at det religiøse Liv mange Steder naar en Fylde og Kraft, at vi maa undres.

Ligesom Præsterne, baade de danske og de tyske, Menighederne og Statstyrelsen¹⁾ havde ogsaa Biskop Boesen sine Fejl. Men den danske Præstestand, som gjorde sin vanskelige Gerning dernede, var ikke daarligere Repræsentanter for den danske Kirke.²⁾ Mange af dem var dybt religiøse og højt dannede — det viser bl. a. deres Arbejder som de udsendte, og den Betyd-

¹⁾ Biskoppens Myndighed var meget indskrænket af Kirkevisitatoriet, jfr. Graa e til R. 1857 11. 1., og naturligvis af den ret enevældige Departementschef Regenbug.

²⁾ Nordslesvigeren P. S k a u, Bukshave siger: »Præstestanden som Helhed udfoldede en paaskønnelsesværdig Virksomhed baade paa det kirkelige Omraade og ved sin Indflydelse i Menigheden«. (»Minder fra mit Liv og min Tid«, Aarhus 1909, S. 68).

ning, de efter 1864 fik i deres nye ansete Stillinger Danmark over.

V. Boesens Afsked.

Boesen selv delte i 1864 Skæbne med Sønderjylland; han var for gammel til at optage en ny Virksomhed udenfor det Sønderjylland, som han havde viet h e l e sit præstelige Virke.

Den 7. Februar 1864 blev Flensborg besat af tyske Tropper under von W r a n g e l, der i en Proklamation stadfæster alle i Tjenesten værende Embedsmænd, men paa det eftertrykkeligste forbyder enhver Deltagelse i politisk Demonstration, og meddeler, at der fra tysk Side er udnævnt to Civilkommisærere, den preussiske Friherre v. Zedlitz og den østrigske Greve v. R e v e r t e r a, til at styre Landet.

Den følgende Dag udsender v. Zedlitz en Bekendtgørelse, hvorefter alle Embedsmænd affordres en skriftlig Erklæring om at ville underkaste sig de nye Myndigheders Autoritet. Alle de Embedsmænd, der gaar ind derpaa, »har i Et og Alt at regne med Beskyttelse og Støtte i deres Embedsførelse«. ¹⁾

Den 12. Febr. afgav Biskop Boesen for sit Vedkommende den Erklæring, »at han vel for sin Person utvivlsom maatte under de daværende Forhold underkaste sig dem, som havde Magten over ham, men naar der i hiin Bekjendtgørelse hentydedes til u b e t i n g e t U n d e r k a s t e l s e af de ansatte Embedsmænd, saalænge Hertugd. Sl.'s Besættelse ved Siden af den danske Konges Regjerings Suspension

¹⁾ se min Art. »Præsternes Hyldingsed efter 1864« i »Grænsevagten« 1920—21, S. 525 ff.

varer, da var det ham ikke indlysende, hvorledes det vilde blive ham muligt som Embedsmand og Hertugd.'s Biskop under Eventualiteter, som han hverken kjendte eller formaaede at forudsee, at bringe den af ham hans allernaadigste Konge og Herre for ikke længe siden aflagte Ed, med Forpligtelse til en vist ikke mindre ubetinget Troskab, i samvittighedsfuld Samklang med hiin Erklæring om ubetinget Underkastelse, samt at han iøvrigt ikke skulde besvære sin Samvittighed ved at anordne eller forlange Noget af Præsterne i den slesvigske Landskirke, han som Biskop maaske selv vilde tage i Betænkning at efterkomme«.¹⁾

En Uge derefter (19. 2.) overraskedes han i sin Boplig af et Besøg af begge Civilkommissærer, der udtalte, at de vilde gøre Slesvigs Biskop deres »Opvartning« og sætte sig i nødvendig Forbindelse med ham. De vilde desuden underrette ham om, at en Forandring i Henseende til Kirke- og Skolesproget i de blandede Distrikter ikke længer kunde udsættes, hvortil de imidlertid ikke kunde bruge den nuværende Provst [Aleth Hansen, som afskediges samme Dag som Provst, 15. 3. som Præst i Grumtoft]. De havde derfor tænkt paa Pastor Peters ved MarieKirken i Flensborg, angaaende hvis personlige Embedsførelse de vilde anmode ham om hans mundtlige Vidnesbyrd paa Embedsvegne uden alle andre Hensyn. Herpaa svarede Boesen bl. a., at han paa ingen Maade kunde befatte sig med Udførelsen af den paa-tænkte Forandring af Sproget i de blandede Distrikter.

¹⁾ se »Den slesvigske Biskop U. S. Boesen...« S. 22—23.

Boesen gjorde ingen »Genopvartning« hos de to Herrer og undlod enhver Tilmærkelse. Overhovedet forlod han ikke sit Hjem, uden det var strengt nødvendigt. Efterhaanden tilstilledes ham Meddelelser angaaende nogle Foranstaltninger til det tyske Sprogs Indførelse overalt i de blandede Distrikter og angaaende Personalforandringer.

Men da han den 15. Febr. faar en Skrivelse med en endnu ikke offentliggjort Anordning af 16. d. M. der foreskrev, at der med Hensyn til den proklamerede Suspension af de landsfaderlige Rettigheder i Hertugdømmet Slesvig skulde — under Udeladelse af den hidtil befalede Forbøn for det Kgl. danske Hus — i Kirkebønnen optages en Forbøn for »Regjeringen, dens Raader og Tjenere«, følte han, at han — om muligt — burde »forebygge et saa fordærveligt Indgreb i Kirkens Helligdom.¹⁾

Allerede den følgende Dag tilstiller han den øverste Civilstyrelse en motiveret, alvorlig Indsigelse i Form af en »Forestilling og Begjæring«, hvorpaa han den 5. Marts faar Svar (dat. 3. 3.) med Forespørgsel til ham, om han ikke ved denne Sageres Stilling følte sig tvungen til at træde tilbage fra sit Embede som Biskop. Dette vilde han dog ikke gøre frivilligt, idet han jo ved sine tidligere Erklæringer

¹⁾ I »Den slesvigske Biskop...« S. 25 bemærkes — formodentlig af Boesen selv —: der skulde altsaa ved den offentlige Gudstjeneste gøres »Forbøn for en Regjering, der med blodig Vold og Sværd var trængt ind i Landet, havde suspenderet den retmæssige Landsherre, Kongen af Danmarks Regjeringsmagt, og som hensynsløst afsatte og forjog hans tro Embedsmænd og Tjenere navnlig blandt Præsterne [op imod 100 foreløbig], der ikke ville bryde den for ikke længe siden aflagte Troskabsed, hvis Ubrødelighed det ifølge Kirkeloven netop er en i Slesvigs Kirker foreskreven Opgave særlig at fremhæve og indskærpe i Menighederne ved den aarlige Edsprædiken, hvortil Biskoppen skal foreskrive Teksterne.«

havde udtalt, hvad han mente at være sin Ære og sin Embedsstilling skyldig.

Den 8. Marts modtager han saa Meddelelse om, at »han entlediges fra en Biskops Funktioner i Hertugdømmet«. Samme Dag læser han i det officielle »Verordnungsblatt«, at Anordningen af 16. Febr. ang. Kirkebønnen var taget tilbage, og at en ny Anordning af 3. Marts var bekendtgjort netop med den Forandring, som han havde tilsigtet, idet Forbønnen for »Regjeringen, dens Raader og Tjenere« til hans store Tilfredsstillelse var udeladt.¹⁾

Om sit Liv efter Afskedigelsen har han meddelt i sit lange Brev af 2. Sept. 1864: »Til mine Venner, angaaende min Forbliven i Flensborg efter min Afsættelse den 8de Marts 1864«:²⁾ »Fremdeles maa jeg anføre, at jeg, for at undgaa selvforskyldt Udvisning, har været saa forsigtig, som muligt, og ført et saa stille og tilbagetrukket Liv, at jeg siden den 19de Marts, da jeg ifølge Civilbestyrelsens Befaling afleverede Bispearkivet³⁾ til Pastor Peters i Flensborg i Re-

¹⁾ Andenpræsten ved den danske Kirke i Flensborg, Vilh. Munk skriver (i Clausens-Rist: Memoirer og Breve XXXVI, 94): »Afskeden var bitter nok. Vi tilbragte en Aften hos den gamle Biskop Boesen og den gode Mand vidste ikke alt det gode, han vilde gøre Graae og mig. Det er hans uforglemmelige Fortjeneste, at han ved en energisk Protest mod Indførelsen af en Kirkebøn for de tyske Menigheder ved Krigens Begyndelse gjorde det muligt for de danske Præster at blive i deres Embeder og gøre nogen Nytte under Krigen. Det medførte hans øjeblikkelige Afsættelse, men Kirkebønnen blev ikke paa-budt. Ved Afskeden kyssede han Graae og mig og forærede os hver et Bundt Cigarer.«

²⁾ Originalbrevet findes hos Biskoppens Sønnesøn, Direktør A. Boesen, Nakskov, hvem jeg skylder min bedste Tak for Laan af private Breve og mange Oplysninger.

³⁾ Findes nu i Staatsarchiv i Kiel.

gjeringsbygningen, ikke en eneste Gang har forladt min Bolig eller ladet mig see udenfor Huset paa Gaden, for ikke at udsætte mig eller mine Venner, ved at besøge dem, for Vedkommendes mistænksomme Opmærksomhed eller mig selv for Pøbelens Insultationer eller for Mistanke om Spionage eller Agitationer, saa at jeg har betragtet mig aldeles som en Fange, der var indesluttet i mit eget Hus, taalmodigt og udholdende ventende paa den Tid, da jeg uden Fare for at fortrædiges kunde bevæge mig med større Frihed. Denne Resignation, der maatte synes uudholdelig, har nu, maa jeg føje til, kostet mig saa meget mindre Overvindelse, som jeg allerede i forrige Aar er bleven nogenlunde vant til et saadant indesluttet Stueliv formedelt mine Helbreds-Omstændigheder Endelig maa jeg bekjende, at man fra alle Sider har hidtil ladet mig med min Familie aldeles i Fred«. ¹⁾)

Den 28. Oktober faar han af den danske Konge sin Afsked i Naade og med Pension, ²⁾) og i Henhold til Artikel XV i Fredstraktaten af 30. Oktober kunde han bo enten i Kongeriget eller i Hertugdømmet. Og den 28. April det følgende Aar forlader Boesen Flensborg for at tage Bopæl i Vejle. Han, som vedblev at omfatte Sønderjylland med hele sin Sjæls Kærlighed, maatte være i Nærheden af sin tidligere Virke-

¹⁾ Sammen med andre flensborgske Damer tog hans Døtre sig af saarede Soldater. (Graae til Regensburg, dat. Nørrebro 23. 3. 65).

²⁾ Som Svar paa hans Skrivelse af 4. 6. 64. Se Slesv. Min.: Indberetninger ang. slesv. Embedsmænds og Bestillingsmænds Fordrivelse og Afskedigelse 1864—65. I. Rigsarkivet, Kbh.

kreds, og i Vejle Amt var jo nu indlemmet 8 af hans tidligere slesvigske Sogne.

Kort før Jul 1866 blev han alvorlig syg og længtes efter Døden, som saa hentede ham stille Kl. 1 om Natten den 11. Februar 1867.¹⁾ Ved Jordefærden den 18. Febr. talte Sognepræst Wittrup, Broderen Stiftsprovst C. V. Boesen, Harritslev, Enkens Broder, Stiftsprovst E. F. Boesen, Aarhus, og Pastor Mørk Hansen.

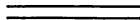
Sidstnævnte gav sin tidligere Biskop det Vidnesbyrd: »Biskop Boesen var en dansk Mand, og han havde Hjertelag for det danske Modersmaal, som han havde Hjertelag for sin Gud og Frelser. Derfor var det en god Gerning, da »Kong Frederik den Danske« satte ham paa denne Plads, og den tjente som saa meget Andet til at vinde ham Slesvigernes Kjærlighed. De danske Menigheder fandt hos deres nye Superintendent for første Gang efter Aarhundreders Forløb deres eget Hjertesprog og deres egen Tankegang, derfor vare de saa glade ved ham, derfor saae og hørte de ham saa gjerne. Men ogsaa de plattyske Menigheder i Sydslesvig holdt af ham og saae op til ham, thi han talte saa mildt og saa kratigt til dem og deres Børn; han kjendte og agtede deres Sprog og Eiendommeligheder; han vilde ikke gjøre Nogen Uret, og naar han skulde træde op imod Andres Uret, gjorde han det med Værdighed og Kraft, men dog med Kjærlighed, som det sømmer sig for en Biskop.«²⁾

Biskop Boesens Liv og Gerning maner enhver af os, der har eller vil søge en Gerning i Sønderjylland,

¹⁾ Den sidste Brudevielse, han foretog, var den 28. Sept. 1866, da han viede sin næstældste Datter til en Slægtning, Kæmneren i Vejle.

²⁾ Alle Taler findes trykte i »Den slesvigske Biskop...«.

til at gøre vor daglige Pligt og ikke rende fra Vanskelighederne. Skønt udadtil ret ukendt, har han sikkert virket mere for Sønderjylland end mange af dem, der var dygtigere til at gøre sig gældende udadtil eller til at kritisere.

Alsiske Bøndergaarde.

Af Museumsinspektør, Arkitekt H. Zangenberg.

Som enhver gammel Bondegaard i Landet har den alsiske Gaard visse Træk fælles med vort Lands øvrige Bøndergaarde, og en Række Ejendommeligheder, som er krakteristiske for selve Egnen. Gaardene paa Als tiltrækker sig især Opmærksomheden ved det prægtige og fortrinlige Bindingsværk, der er anvendt ved Opførelsen af de gamle Bygninger, og de overordentlig brede Beboelseslænger, hvor Bredden er en Følge af Husenes to Rækker af Beboelsesrum paa hver sin Side af et Skillerum paa langs gennem Beboelsen. Den store Bredde, i Forbindelse med den høje Tagrejsning, giver Bygningerne et meget anseeligt Ydre. Men det mest karakteristiske for Als er dog den store Uregelmæssighed i Gaardformerne, som præger Landsbyerne og giver dem en særlig ejendommelig og malerisk Karakter.

Trods denne Uregelmæssighed i Gaardenes Anlæg, hvorved Gaardene faar en stor indbyrdes Ulighed, er der dog et Træk, som er fælles for alle gamle alsiske Bøndergaarde, idet H o v e d h u s e t, d e t s a a k a l d t e »I n d h u s«, næsten overalt indeholder baade Beboelse, Stald og Lo, undertiden ogsaa Lade i én Bygning eller Længe, alt under ét Tag, men adskilt fra hinanden ved Skillerum paa tværs af Bygningens Længderetning. Denne Samling af Rum for baade Mennesker og Dyr, samt en Del af Afgrøden, i én lang Længe, er et af de Fællestræk, som knytter

Als til den ældgamle danske Byggeskik, som man endnu indtil vor Tid har kunnet finde, ikke alene paa Nabøen Ærø, med hvilken Als jo har været administrativt sammenknyttet, men ogsaa paa de fynske Øer Lyø, Taasinge og Strynø, samt paa Lolland-Falster og paa Bornholm. Denne Byggeskik, der sikkert har sin Rod i Oldtiden, og som i Middelalderen synes at have været almindelig udbredt overalt i Danmark, jævnsides med den tolængede Gaard, har vist ingen Steds her i Landet været fastholdt med saa stor Trofasthed gennem Tiderne som paa Als, og indtil for faa Aartier siden var den endnu ganske almindelig i de gamle alsiske Gaardes Indhuse, ja der fandtes endog Gaarde, som udelukkende bestod af en eneste Længe.

Om Hoved- og Grundformen for den alsiske Gaard har ældre Forfattere kun bragt sparsomme Oplysninger, hvilket er beklageligt, da de havde haft rig Lejlighed til at faa klaret dette Spørgsmaal ved et nøjere Studium af de den Gang eksisterende gamle Gaarde. De tre Forfattere, nemlig Direktøren for den højere Folkeskole i Rendsborg I. I. H. Lütgens, Professor R. Mejborg og Skoleinspektør P. Lauridsen, som alle især har beskæftiget sig med sønderjydske Gaarde, har for Als's Vedkommende indskrænket sig til en Omtale af Indhuset, og trods nogen Uenighed om Karakteren af og Aarsagen til den alsiske Gaards Uregelmæssigheder er alle de nævnte Forfattere enige om, at baade det lange og store Indhus, samt den uregelmæssige Placering af Gaardens øvrige Bygninger er det almindelige Kendetegn for den gamle alsiske Gaard, og deri har de utvivlsomt Ret, men naar baade Mejborg og Lauridsen er enige

om, at Alsingerne først efter Begyndelsen af det 19. Aarh. med Forkærlighed har opført trelængede Gaarde, og Lauridsen tilføjer: »hvor næsten ethvert Minde om ældre Bygningsskikke eller lokal Oprindelighed er forsvunden«, da er dette sikkert ikke helt rigtigt.

I Byen Hagenbjerg fandtes der f. Eks. allerede i 1772 trelængede Gaarde, og disse Gaarde er saaledes snarere en Byggeskik fra det 18. end fra det 19. Aarhundrede, og med Hensyn til Byggeskikken da har der ganske vist i Tiden omkring 1800 været Tilbøjelighed til at sammenbygge de fritliggende Længer og udskille visse af Hovedhusets Rum for at henlægge disse til særlige Smaabygninger, men man tør dog ikke tale om en saa fuldstændig Udslettelse af gammel Byggeskik, som Lauridsen gør det, tværtimod, mange af de gamle Træk blev bibeholdt og genfindes i de Indhuse, der blev opført i Begyndelsen af det 19. Aarh.

I Følge gamle Synsforretninger har den alsiske Gaard i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede som Regel bestaaet af flere fritliggende Bygninger, der sammen med Indhuset omslutede eller var lagt paa en mærkelig og ligesom tilfældig Maade ved eller om en Gaardsplads, hvorpaa Møddingen fandtes. En Gaard har kunnet bestaa af én og helt op til 5 Længer, og deraf var altid den anseligste af dem det store Indhus, de øvrige var Udhusbygninger og enkelte »Korshuse«, som var Tilbygninger til Indhusene. En Overleverings-Forretning over Gammelgaard Gods i 1731 giver gode Oplysninger om Bønderbygningerne paa den Tid, og da man faar et meget godt Kendskab til den ældre alsiske Gaard gennem

denne Forretning, skal der et Øjeblik dvæles ved denne, der omfatter Godsets 84 Fæstegaarde og 103 Fæstebol- eller »K a a d n e r s t e d e r«. Godsets Bøndergaarde var fordelte i Byerne Jestrup, Ertebjerg, Tandslæt, Mommark og Asserballe, samt Ketting og Asserballe Skov, og af de 85 Gaarde var de 2 femlængede, 7 var firelængede, 37 trelængede og 38 tolængede og endelig én var enlænget. Foruden disse Længer fandtes der ikke sjældent i Gaardene en lille Trælade eller Hjelm, som i Overleveringsforretningens tyske Sprog kaldes »L u f t s c h e u n e«.

Til hver af Gaardene hørte et Indhus, som var indrettet til Beboelse, Stald og Lade og var fra 14 til 20 Fag langt og 11—16 Alen bredt. Den enlængede Gaard, som laa i Asserballe Skov, var 19 Fag lang og 12 Alen bred, og Beboelsen bestod her af 4 Fag. Ellers kunde den gaa helt op til 11 Fag. Udhusene var Lader og Aftægtshuse, og disse sidste traadte undertiden i Stedet for Ladebygningerne, idet de ogsaa indeholdt Lader og Kostalde. Laderne kunde fra 4 Fags Længde og 7 Alens Bredde naa op til 20 Fag og 11 Alens Bredde, og Aftægtshusene varierede lige saa stærkt, nemlig fra 7 til 13 Al. i Bredden og fra 3—17 Fag i Længden, og heraf kunde Beboelsen indtage fra 2 til 8 Fag. Endvidere var Hjelmene fra 4—6 a 7 Fag lange og 7 til 10 Alen brede. Til omtrent Halvdelen af Gaardene hørte der en saadan Hjelm. Disse Hjelme, som vistnok kun kendes fra Als, synes at gaa helt tilbage til den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, hvorfor der i Nutiden kun er meget faa tilbage. Denne store Afvekslen, saavel i Placering og Antallet af Bygninger, som i Størrelsen af selve Bygningerne, gør, at man faar det

Indtryk, at saavel Lader som Aftægtshuse er senere Udvidelser til en oprindeligt mindre Gaard, og at de er opførte gennem Tiderne, eftersom udvidet Opdyrkning har fordret mere Husrum, og eftersom man har haft Raad og Lejlighed til at forøge Gaarden med flere Bygninger.

Om selve Husbygningsmaterialet faar man ved nævnte Overleveringsforretning den Oplysning, at Bindingsværkets »S t e n d e r« — (d. v. s. Stolper), — staar paa Fodstykker, og at dette saavel som Vægtømmeret er af Eg. Bjælkerne er ligeledes af Eg — eller ogsaa Fyrretræ, Spærene er af Eg, Fyr, Elle og Asketræ og Væggene er gamle, klinede af Ler paa Vægstaver, endvidere er Tagene dækkede med Straa eller Rør. Hjelmene er beklædte med Ege-, Bøge-, Fyrre- og Ellebrædder.

Ligesom selve Gaardene, saaledes har de alsiske Landsbyer ogsaa været af en lidt egen Karakter, idet de synes især at have været anlagte som Terrænbyer langs de Veje, der førte gennem dem; og netop dette bidrager yderligere til at fremhæve det maleriske i den alsiske Landsby. Paa Billedet, Fig. 1, der viser Byplanerne af de to sydalsiske Landsbyer Lambjerg og Klinting fra 1794 og 1795, ses tydeligt det uensartede ved den alsiske Gaard, samt Gaardenes Anbringelse langs Vejene, uden noget Forsøg paa at samle dem i en sluttet Landsby. Gaardanlægene i disse to Byer viser især, hvorledes den alsiske Gaard i tidligere Tider har bestaaet af fritliggende Længer, grupperet med det større Indhus ved og om en Gaardsplads. Her er alle Arter af Gaarde repræsenterede, helt fra den enlængede Gaard, med paabygget kort Vinkelfløj, og Parallelgaarden op til den

firelængede Gaard, og man ser, at det har været forholdsvist let at sammenbygge de forskellige Længer,

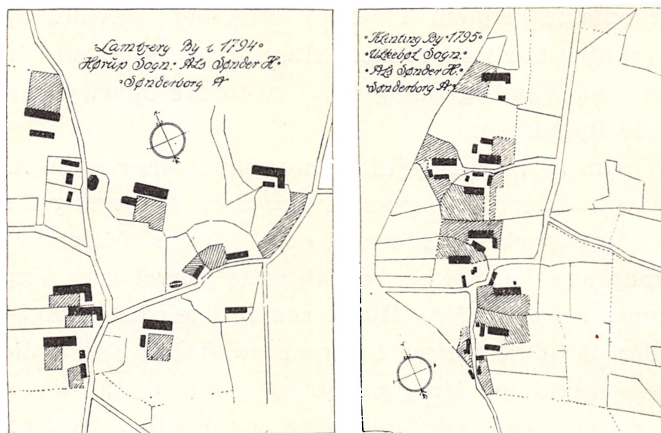

Fig. 1. Byerne Klinting og Lambjerg ved Udskiftningen.
(Efter Kort i Sønderborg Museum.)

saa at de tilsidst har dannet et sluttet og lukket Hele, og navnlig har det været en let Sag at frembringe trelængede Gaarde.

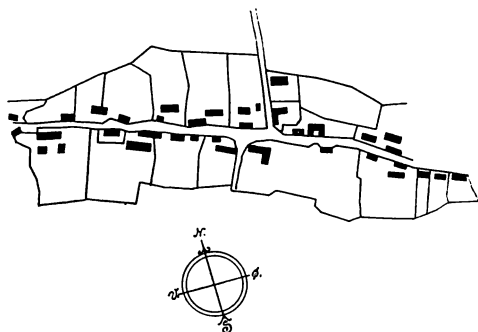

Fig. 2. Byen Egen ved Udskiftningen. (Efter Danmarks Folkeminder Nr. 31.)

En anden Ting man ogsaa lægger Mærke til er den, at Bygningerne, i hvert Fald Indhusene, ligger solret, det vil sige med Gavlene i Øst og Vest, og det vil man finde saa at sige overalt paa Als. At man

paa Als ogsaa har haft Byer, hvor den enlængede Gaardskarakter har været endog meget følelig i den sidste Fjerdedel af det 18. Aarhundrede, ses af Fig. 2, Byplanen for Byen Egen, en af de midtalsiske Byer. Kun den trelængede Kro og et Par Vinkelsteder bry-

Fig. 3. Landsbyen Dyndved i Egen Sogn. (Forf. fot. 1922).

der Gaardkarakteren, og naar der nogle Steder findes flere Bygninger, er disse de sædvanlige vistnok senere byggede Aftægtshuse og Lader, som ikke bekræfter Professor Mejborgs Udtalelse om, at man paa Grund af Pladsmangel nødtes til at bygge i Vinkler, men snarere understreger, at man ved senere Forøgelser af Gaardens Bygninger har fulgt gammel Tradition og opført enlængede Bygninger, hver til sit Brug, uden Tanke for at bygge Længerne sammen.

At man ogsaa har lagt Indhusene ud langs Landsbygaden vil man se paa Gadebilledet af Lands-

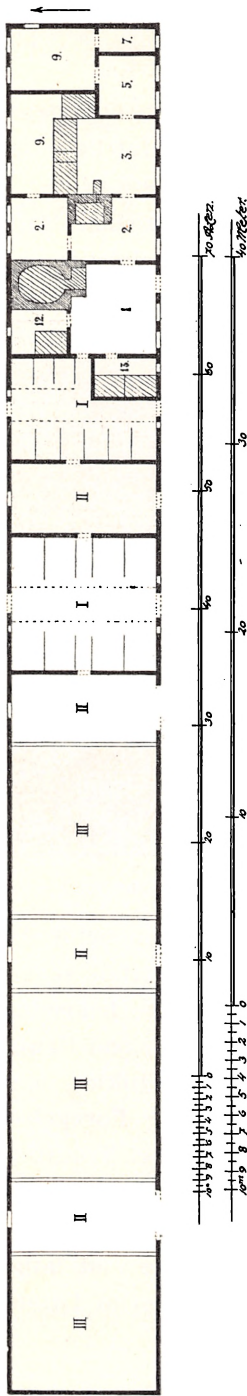

Fig. 4. Gaard fra Egen By og Sogn. (Maalt af R. Mejborg i 1887). 1) Framgulv. 2) Køkken. 2') æ Rind (Vaskerum). 3) Sønderdørens. 5) Lilledørens. 7) Brudekammer. 9) Bod. 12) Pige-kammer. 13) Karlekammer. 1') Hcstestald (nærmest Framgulvet). 1) Kosteald. 11) Lo. 111) Lade. (Efter Danmarks Folkeminder Nr. 31).

byen Dyndved i Egen Sogn, Fig. 3, men det er dog vistnok oftest Kaadner- eller Bolsstedet og Huset uden Jordbrug, der har faaet denne Beliggenhed. Iøvrigt giver Billedet en god Prøve paa det smukke og maleriske Præg, som tidligere er omtalt, og som de alsiske Landsbyer oftest besidder, naar da ikke moderne Ombygninger har skæmmet Landsbybilledet.

At de alsiske Indhuse har været overordentlig lange og har kunnet indeholde alle de Rum, som var nødvendige for Gaardens Brug, ses af Fig. 4, der viser en Grundplan som Professor Mejborg maalte i Landsbyen Egen i 1887. Gaarden blev op-søgt i 1923, men da var den blevet væsentligt forkortet, idet flere af Laderummene var blevet revet ned. Huset er fra det 18. Aarhundrede og er det længste enlængede Hus, som der er foretaget nogen Opmaaling af. Det var 117 Al. (73,2 m.) langt og 13 Al.

(8,16 m.) bredt. I Husets Østende findes Beboelsen med de to Rækker af Beboelsesrum, dernæst kommer Staldene, som Beboelsen staar i direkte For-

*Fig. 5. Gaard i Fjelby, Lysabild Sogn.
(Forf. fot. 1922. — Efter Danmarks Folkeminder Nr. 31).*

bindelse med, og endelig den vekslende Række af Loer og Lader. I Beboelsen findes 2 Skorstene, den ene med Bagerovn liggende i »F r a m g u l v e t« (1), og ved Siden af Ovnens er P i g e k a m m e r e t (12) indrettet. Den anden Skorsten findes i K ø k k e n e t (2), og fra Ildstedet her kan der fyres i Bilæggeren i »S ø n d e r d ø r n s e t« (3), den egentlige Dagligstue. Bag Køkkenet findes »æ R i n d« (2'), som er et Rum for Opvaskning, det kaldes ogsaa »T o k a m m e r e t«, og bag Sønderdørnset findes en »B o d« (9), et Fadebur eller Spisekammer. Betegnelsen »D ø r n s«,

• Hans Dittus Gaard i Fjelby.
 • Lisabets Dogn • Als St. Herred.
 • Zangenberg A. •

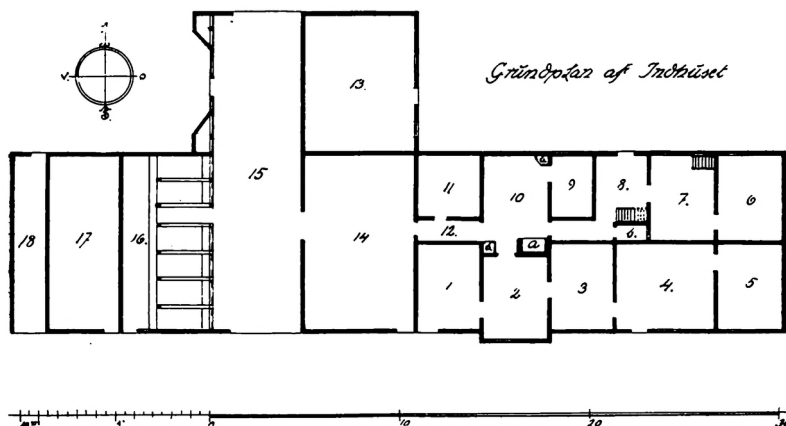
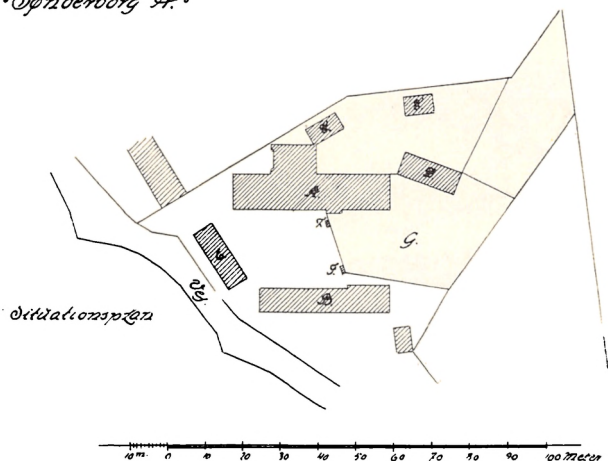

Fig. 6. Grundplan af en Gaard i Fjelby.

(Efter Opmaaling i 1918 af Marinearkitekt Klix).

Situationsplan: A) Indhus. B) Aftægts hus. C) Stalde. D) Bagehus. E) Hjelm.
 F) Sandhuse. G) Kaalgaard.

Indhuset: 1) Framgulv. 2) Dørns. 3) Lilledørns. 4) Pisel. 5) Sønderkølle.
 6) Nørrekølle. 7) Mælkekammer. 8) Tokammer. 9) Pige-kammer.
 10) Køkken. 11) Karlekammer. 12) Gang. 13) Kalve- og Svine-
 stald. 14) Kostald. 15) Lo. 16) Hestestald. 17) Kornkiste.
 18) Vognskjul. a) Aaben Skorsten. b) Skabe. c) Smaaskabe.

Dørnsk eller Dønsk er af slavisk Oprindelse og betyder en Opholdsstue til at opvarme ved en Ovn. Sønderdørnset kaldes ogsaa Dagligdørns, den daglige Opholdsstue, og ofte havde man desuden et »Lilledørns«, — her paa Planen mærket 5, — en mindre Stue som ikke kunde opvarmes og som paa enkelte Steder brugtes som Sengekammer, idet den ligesom Dagligstuen kunde have fast indbyggede Alkover. Ved Siden af Lilledørnset findes »Brudekammeret« (7) som nærmest har været et Rum for Opbevaring af Kister til Tøj ligesom Boden eller »Nørrekøllen« (9) bag ved Lilledørnset og Brudekammeret.

Fra Framgulvet gaar man direkte ind i Hestestalden (I'), hvori Karlekammeret (13) er indbygget, og mellem Heste og Kostalden (I) ligger Foderloen (e Fuegol) II'. Undertiden var Staldene dog byttet om, saaledes at Kostalden laa nærmest Beboelsen. I Loerne er der anbragt Porte, saaledes at man kan køre ind med Avlen eller Kornet, og aflæsse hver Sædart i sin Lade eller »Kiste«, som de ogsaa kaldes.

Hvorledes et saadant enlænget Hus ser ud udefra, ser vi af Billedet Fig. 5, der viser et Indhus til en Gaard i Fjelby i Lysabild Sogn paa Sydals. Paa Tømmerstykket over en af Indgangsdørene fandtes Inskriptionen: JØRGEN HANSEN DUUS og ANNA MARIA JØRGENS LOD DETTE HUUS OPREJSE DEN 5. JUNI ANNO 1809, hvilket viser, hvor seigt og hvor længe den alsiske Befolkning holdt fast ved deres gamle Byggeskik. Karakteristisk ved Inskriptionen er dette, at Hustruen beholder Mandens Fornavn som Efternavn, et Træk, der genfindes overalt i alsiske

Inskriptioner, hvor Navne nævnes. Iøvrigt lægger man paa Billedet Mærke til den Todeling, som karakteriserer Bygningen, idet Beboelsen har lavere Ydervægge, medens Udhusenes Ydervægge har tre Tavl i Højden, et Træk, der findes overalt paa Als, og Hensigten dermed er sikkert den at skaffe Laderne større Rumindhold, og skaffe Tagrum over Staldene til Opbevaring af Foderet. Billedet, Fig. 6, viser en Situationsplan og Grundplanen af denne Gaard. Gaarden bestaar foruden Indhuset A af flere Bygninger: 2 smaa Stalde C, et særskilt »B a g e h u s« D, et stort Aftægtshus B, som ogsaa kaldes »e O p h o l d«, en »H j e l m« E med en Gennemkørsel, som ogsaa kaldes »e A's k a a« samt et Par smaa S a n d h u s e F til Gulvsand, beliggende ved Hegnet omkring »e K a l g a a«, — Kaalgaarden G, som var Nyttehaven. Selve Grundplanen har et Korshus mod Nord, men Rummene er de sædvanlige, og man ser, at selv om Huset er sent bygget, er det kun faa af Beboelsens Rum, som kan opvarmes, der findes kun én Skorsten. Man kommer fra Gaarden ind i Framgulvet 1, og derfra ind i Dørnset 2, Lilledørnset 3, »P i s e l e n« eller Storstuen 4, som ikke kan opvarmes, og yderst Sønder-Køllen 5, der ligesom Nørrekøllen 6 var et Kiste- og Skabsrum ogsaa kaldet »T ø j k a m m e r«. Ved Siden af Nørrekøllen findes M æ l k e k a m m e r e t 7 med Udgang til Tokammeret 8, hvori er et lille mørkt Skabsrum b. Bag Dørnset ligger Køkkenet 10, og denne Placering af de to til dagligt brugte Rum genfinder man overalt i saavel ældre som yngre alsiske Huse, som Regel saaledes, at Dørnset ligger mod Syd og Køkkenet bag dette, mod Nord. I Køkkenet findes den store aabne Skorsten a og et Par Smaaskabe c, og umiddelbart op til Køkkenet ligger Pige-

kammeret 9. Saavel Køkkenet som Karlekammeret 11 er ved Gangen 12 forbundet med Kostalden 14,

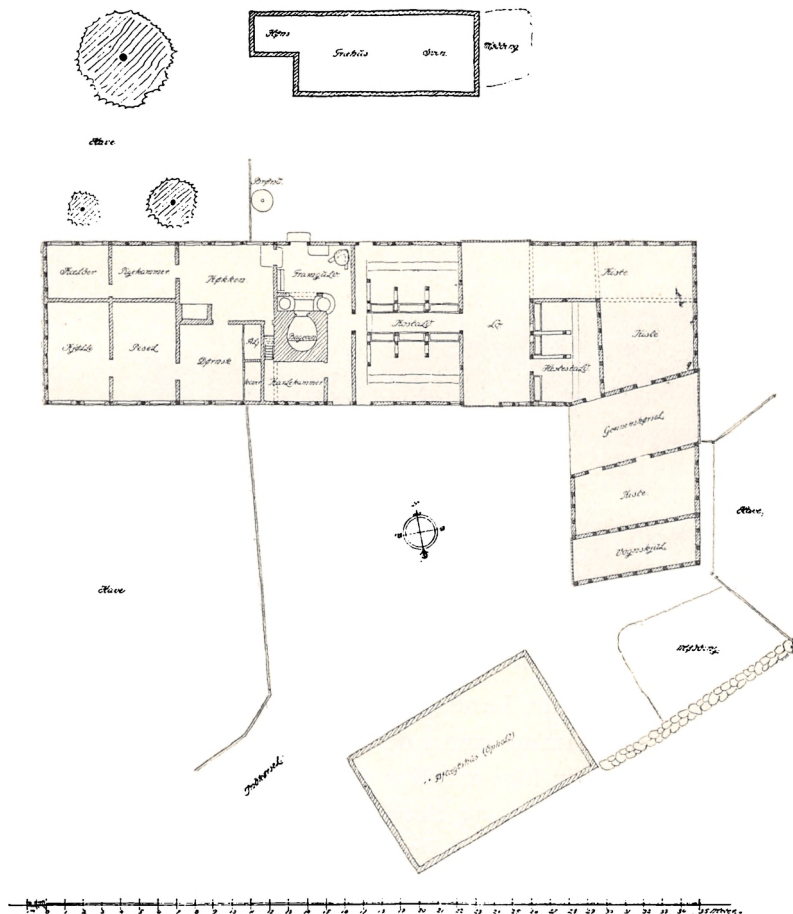

Fig 7. Grundplan af et Boelsted i Torup, Svenstrup Sogn.
(Maalt af Forf. i 1923. — Efter Danmarks Folkeminder Nr. 31).

hvorfra man kommer ud i Loen 15. Herfra kan man fodre Hestene i Stalden 16₂, medens man til de øvrige Rum: Kalve- og Svinestalden 13 og Kisten 17 samt Vognskjulet 18 maa gaa ind fra Bygningens udvendige Sider.

Fraset det anselige Aftægtshus ved denne Gaard, er det jo egentlig kun Smaabygninger, der hører til denne flerlængede og større Gaard, og at det samme gælder den mindre Gaard, ses af Fig. 7, der viser en Grundplan af et Vinkelhus, en Halvgaard eller Boelsted i Torup i Svenstrup Sogn, paa Nordals, hvortil

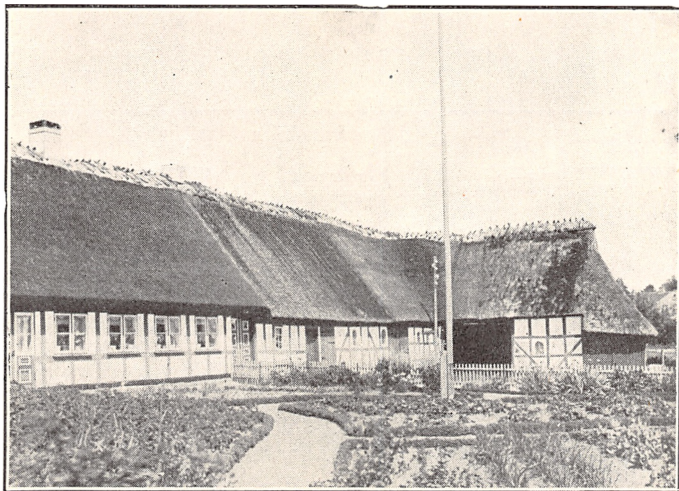

Fig. 8. Boelsted fra Torup i Svenstrup Sogn. (Forf. fot. 1923).

hører ca. 23 Tdr. Land. I Hovedtrækkene er Indretningen den samme som i de tidligere viste Grundplaner, her har vi blot en »Kælder« eller et Forraadskammer liggende bag Sønderkøllen, og ligesom ved de øvrige Planer ligger Dørnsket med Alkoverne mod Syd og Køkkenet med den aabne Skorsten mod Nord. I én Retning adskiller dog Planen her sig fra de tidligere, idet Framgulvet sikkert oprindeligt har indtaget hele Husets Bredde, og Karlekammeret er senere indrettet. Dette Træk er utvivlsomt meget gammelt, og Mejborg synes at have fundet noget lignende i et Hus, som man har ment at skulle være fra det

16. Aarhundrede. Huset her er dog ikke slet saa gammelt, idet en Dørhammer, nu indsat som Fylde-tømmer i Vinkelfløjen, har følgende Inskription: ANNO 1714. DEN 9 IVNI CKS HAT DISEN HAVS.

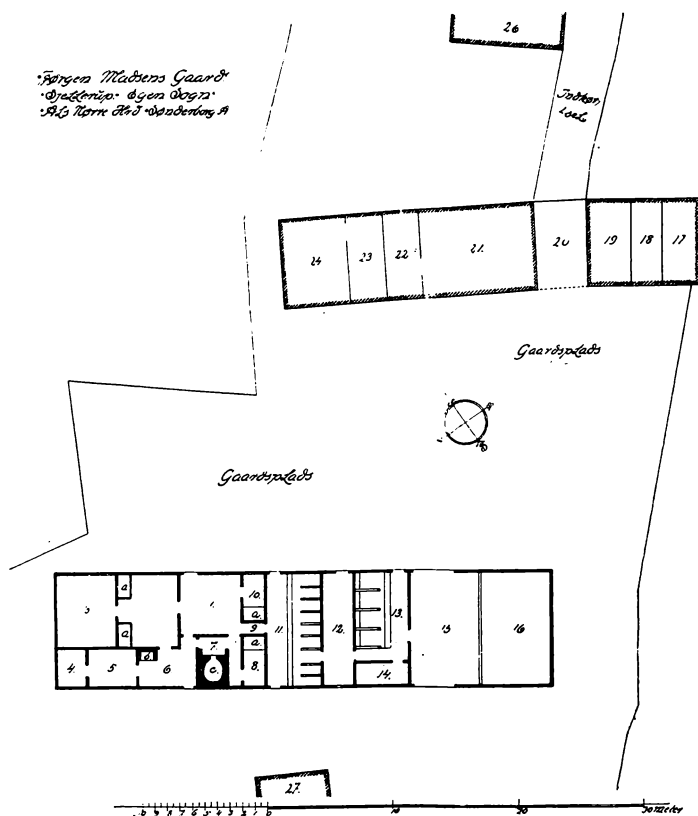

Fig. 9. Grundplan af en Gaard i Sjellerup. (Tegnet efter Matrikelkort og en Skizze, meddelt af Jørgen Nielsen i Guderup).
 1) Framgulo. 2) Dørns. 3) Pisel 4) Mælkekammer. 5) Lilledøns. 6) Køkken. 7) Bagehus. 8) Pige-kammer. 9) Gang. 10) Karlekammer. 11) Kostald. 12) Lille Lo. 13) Hestestald. 14) Føllade. 15) Store Lo. 16) Kornkiste. 17) Redskabsrum. 18) Huggetlade. 19) Halmlade. 20) Gennemfart. 21) Kornkiste. 22) Gaasesti. 23) Faare- og Kalbesti. 24) Hølade. 26) Svin og Høns. 27) Trælade (Brændsel). a) Alkover. b) Aaben Skorsten. c) Bagerovn.

D. B., men man ser altsaa, at det store Framgulv, der gik fra Væg til Væg, indrettedes i de alsiske Bønderbygninger endnu i Beg. af det 18. Aarh. Ligesom ved

de øvrige Planer ligger Staldene, — her Kostalden, — lige op til Framgulvet, som sædvanligt adskilte af en Foderlo, og Vinkelfløjen er her senere tilføjet. Som mindre Bygning findes her et »Træhus« eller en Trælade, et Brændselshus, der her ogsaa indeholder Svinesti og Hønsesus. Selve Huset, som gennem Tiderne er blevet ombygget hist og her, ses paa Billedet, Fig. 8, der viser Bygningens Sydside ud mod Vejen med en yngre, men pyntelig Prydhave foran. Laderne har de før omtalte tre Tavler i Højden, og til Vinkelfløjen er her bygget et Vognskjul. Den Art Tilbygninger kaldes i Folkemaal paa Als et »Kavajslag«, muligvis fordi de har en vis Lighed med et saadant, hvad Formen angaar.

Den tolængede Parallelgaard, som tidligere har været en meget kendt og udbredt Type i vort Land, og som før nævnt ogsaa kendes paa Als, ses paa Billedet, Fig. 9, der viser en Grundplan af en nu nedrevet Gaard i Sjellerup i Egen Sogn. Vi finder her de sædvanlige kendte Boligtræk, dog med den Ændring, at man fra det store Framgulv (1) kommer ind i Dørnset (2), som her vender mod Nord, medens Køkkenet (6) vender mod Syd. Den store Stue, Piselen (3), er ligeledes her en Stue, der ikke kan opvarmes. Piselen har i de sønderjydske Huse altid været et rigere udstyret Kiste- og Klædekammer, kun brugt som Opholdsstue ved festlige Lejligheder, ved hvilke man undertiden ryddede den for Møbler. Bag Piselen ligger her et Mælkekammer (4) og et Lilledørns (5). Ved Siden af Køkkenet ligger en Bagestue (7) med Bagerovn (c), og Beboelsen afsluttes mod Øst med et Pige- og et Karlekammer (8 og 10) adskilt af en Gang (9), ad hvilken man kommer ind i Kostalden (11). Dernæst følger Foderloen, her kaldet

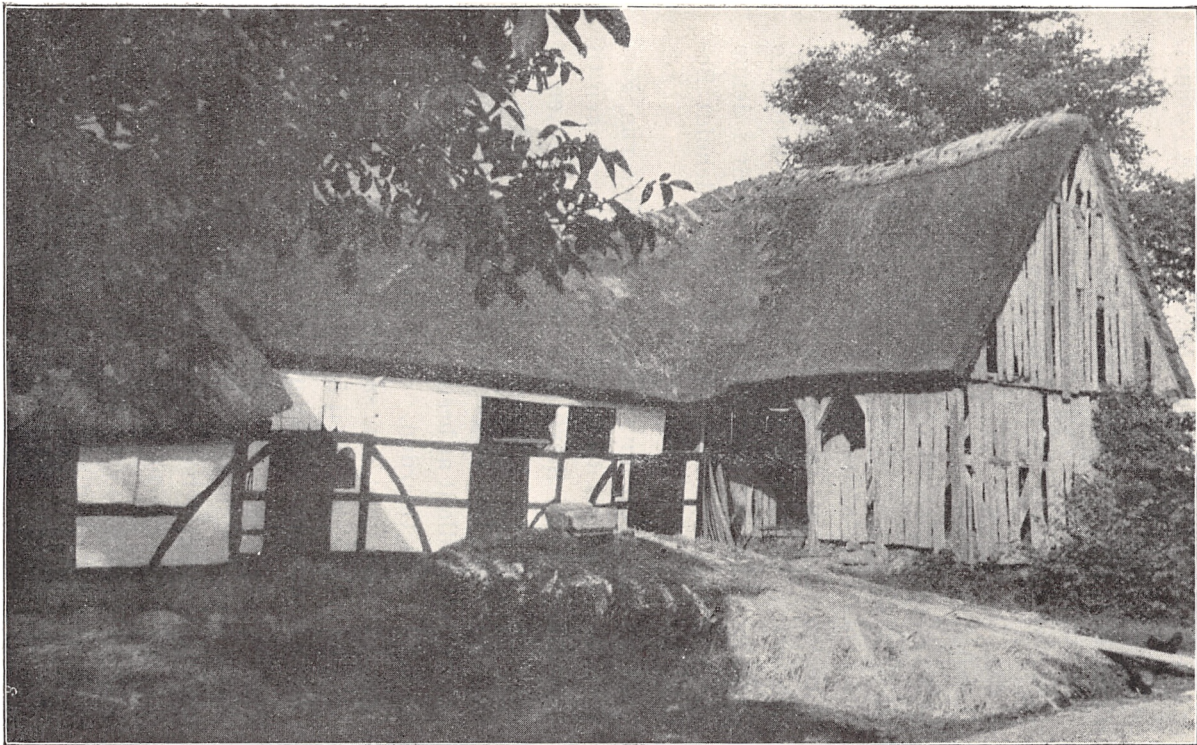

Fig. 10. Ladebygningen til Rudolphs Gaard i Stevning. (Ejter Henrik Ussing: Det gamle Als).

den lille Lo (12), og Hestestalden (13) med et Følrum, samt den store Lo (15) og en Kornkiste (16). Ladebygningen indeholder Redskabsrum (17), Huggelade (18), Halmlade (19), Porten eller »Gennemfartene« (20) ogsaa brugt til Vognskur, den store Kornkiste (21), Gaasesti (22), Faare- og Kalvesti (23) og Hølade (24). Endelig findes et Par mindre Smaalader til Svin og Høns (26) og formentlig en Trælade (27) til Brændsel. Paa Grund af at Indhuset er indrettet paa almindelig alsisk Maade, adskiller den alsiske Parallelgaard sig fra Landets øvrige, idet man ved de nordjydske Gaarde har henlagt baade Stalde, Lo og Lader til Udhusbygningen og samlet alt i denne ene Bygning, medens Stuehuset kun indeholdt Beboelsen.

En noget lignende Gaard ses af Billederne, Fig. 10, 11 og 12, hvoraf det første viser Ladebygningen til Rudolphs Gaard i Stevning i Svenstrup Sogn, en af Als's mest bekendte Gaarde, og som vel ingen, der har gæstet Als, for at gøre sig bekendt med Almuekultur, har undladt at besøge. Det er dog snarere det maleriske ved Gaarden, og Bygningernes smukke Ydre, der har gjort den særligt bekendt fremfor andre Gaarde paa Als, men især den gamle Hjelm, der sikkert stammer fra den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, og som er en af de ærværdigste Bønderbygninger paa Als, maaske den allerældste. Ladebygningen, Fig. 10, der er sammenbygget med Hjelmen, er formentlig opført i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, men forinden har Hjelmen dog været fritstaaende, og Landevejen har før gaaet igennem den. At dette maaske har været Tilfældet ogsaa andre Steder, synes næsten det gamle nørrealsiske Mundheld: »Han sta'e i e Vej, lisom Pæ Lindgaas

Hjelm« at vidne om. Paa Billedet, Fig. 11, ser vi Indhuset, hvor der paa et Brædt over Indgangsdøren til Beboelsen staar: »C. C. R. Soli Deo Gloria. A. S. C. D. 6. April A^o 1791«, — og over Døren til Foderloen er der i Tømmeret indhugget følgende Indskrift: »Christien Rudolf. 1798. D. 12. Jun. Aanhofe RC«. Indhuset

Fig. 11. Indhuset til Rudolphs Gaard i Stevning.
(Efter „Dansk Udsyn“. 5. Aarg. 3. H.)

bestaar altsaa af 2 Bygninger, opførte hver for sig med 7 Aars Mellemlum af Christian Christensen Rudolph, hvilket Slægtsnavn allerede knyttedes til Gaarden i 1698. Paa Billedet lægger man især Mærke til de mange Skraabaand i de underste Tavler, der for største Parten er krumme. Dette Træk har været meget yndet i det alsiske Bindingsværk.

Grundplanen af Gaarden ses paa Billedet, Fig. 12, og den er ikke synderligt anderledes end ved de andre Gaarde, som her er blevet omtalt, dog maa man lægge Mærke til at Bagerovnen her er flyttet ud af Indhuset, og henlagt til et særskilt Bagehus (21), der

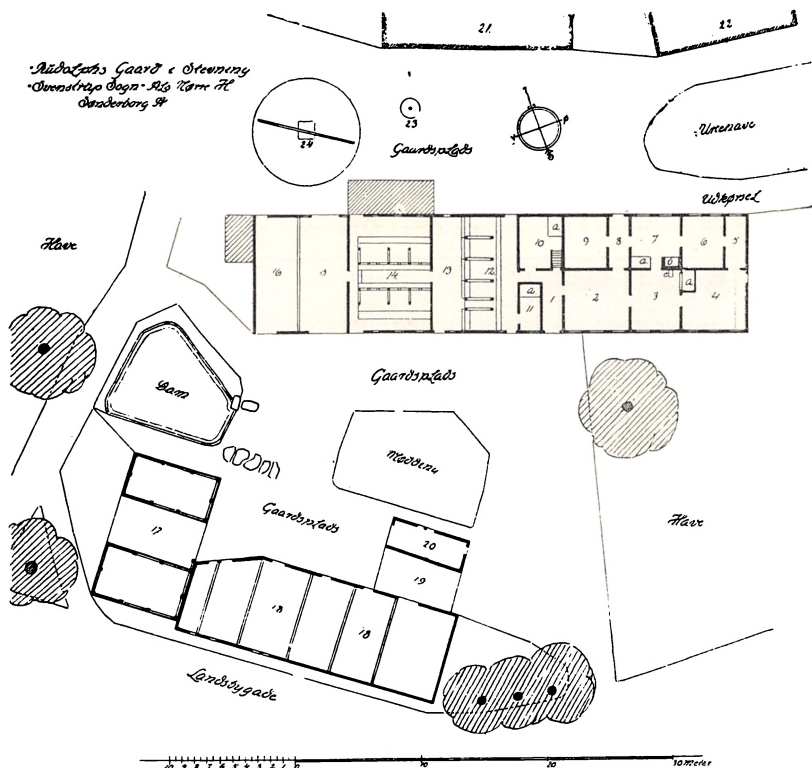

Fig. 12. Grundplan af Rudolphs Gaard i Stevning.
(Opmaalt 1923 af Forf.).

1) Framgulv. 2) Pisel. 3) Dørns. 4) Sønderkølle. 5) Brudekammer. 6) Lilledørns. 7) Køkkenet. 8) Rind. 9) Kæld. 10) Pige-kammer. 11) Karlekammer. 12) Hestestald. 13) Foderlo. 14) Kostald. 15) Lo. 16) Kornkiste. 17) Hjelm. 18) Loer. 19) Port. 20) Vognskjul. 21) Bagehus. 22) Aftægtshus. 23) Kæld (Brønd). 24) Hestegang. d) Alkover. b) Åben Skorsten. c) Bilæggerovn.

sammen med et Aftægtshus (22) afgrænser en Gaardsplads nordfor Indhuset, hvori der findes en Brønd, »en Kæld« (23) og en Hestegang (24). I selve Indhuset finder man det sædvanlige Træk med Køkkenet (7), der er anbragt Nord for Dørnset (3), og det ses, at der i Køkkenet findes en Alkove (a). Mellem Framgulvet (1) og Dørnset er Pisel (2) indskudt, og yderst ved Østgavlen findes Sønderkøllen (4) og Brudekammeret

(5), og mellem dette og Køkkenet findes Lilledørnset (6). Ved Siden af Køkkenet ligger »e Rind« (8) og en Kælder (9), og derefter følger Pige-kammeret (10) og Karlekammeret (11), hvorfra er direkte Adgang til Hestestalden (12). Derefter følger Foderlo (13), Kostald (14), Loen (15) og Kornkisten (16). I Ladebygningen findes den omtalte gamle Hjelm (17) og et Par Loer (18), en Port (19) og et Vognskjul (20). Paa den egentlige Gaardsplads findes Møddingen og en lille Park til Vanding af Kreaturerne.

Som før omtalt var den trelængede Gaard især yndet paa Als i Slutningen af det 18. Aarh., og paa Billedet, Fig. 13, ses Grundplanen af en saadan typisk Gaard fra Holm i Nordborg Sogn. Indhuset har den sædvanlige Rumfordeling med Hovedrummene Køkken (2) og Sønderdørnset (3) bag hinanden samt Pisel (4) med bagved liggende Kølle eller Kløve (5), Tokammer (6) og Kælder (7). I Indhuset findes kun én Skorsten, idet Bagerset er henlagt til et særskilt Bagehus (21), bag hvilket findes Svinesti, samt Vedskjul eller Træhus og Huggehus.

Saadanne Bagehuse har visse Forfattere ikke tidligere tiltroet nogen særlig høj Alder, og det har da dette Hus ikke heller, idet Gaarden formentlig er opført omkring Aar 1800, men Bagehusene synes dog at have været opførte som særlige Bygninger paa Als allerede før Midten af det 18. Aarh.

I Indhuset i Gaarden her gaar man fra Framgulvet (1) direkte ud i Kostalden (10), og derefter kommer den sædvanlige Foderlo (11) og Hestestald (12) samt Karlekammer (13). Adskilte af et Vognskjul (14), kommer endelig i Vinkellængerne mod Vest og Nord et Par Føllader (15), samt Kisterne til Rug, Byg og

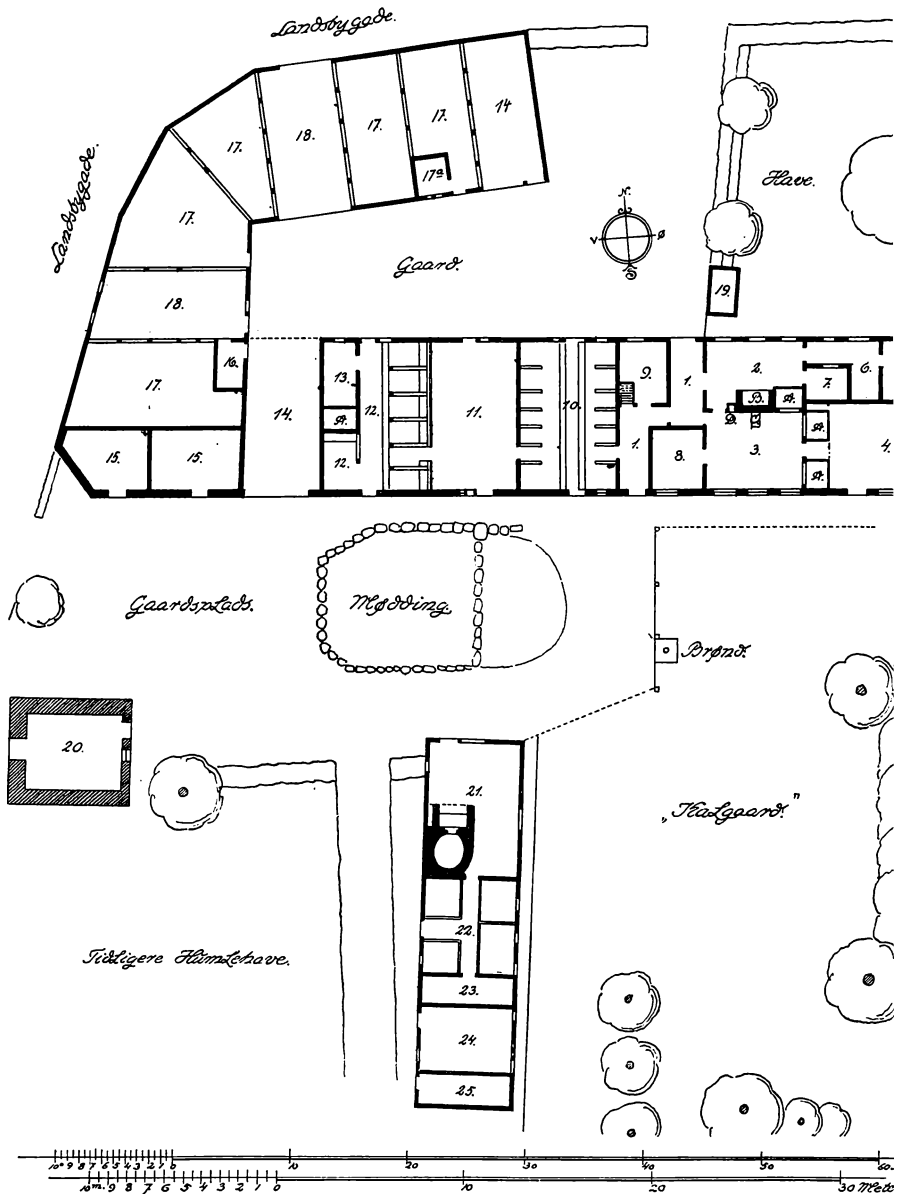

Fig. 13. Grundplan af en Gaard fra Holm. (Maalt af Forf. i 1953).

1) Framgulo. 2) Køkken. 3) Dørns. 4) Pisel. 5) Kløve. 6) Rind. (Opvaskerum). 7) Kælder. 8) Erstatningskammer. 9) Bod (Spisekammer). 10) Kostald. 11) Foderlo. 12) Hestetald. 13) Karlekammer. 14) Vognskjul. 15) Føllade. 16) Avnelade. 17) Byg-, Rug- og Hvedekister (Lader). 17a) Høns. 18) Tærskeloer. 19) Sandhus. 20) Karunkel (Kartoffelkælder). 21) Bagehus. 22) Spinesli. 23) Vognskjul. 24) Huggehus. 25) Vedskjul. A) Alkover. B) Ildsted. C) Bilæggerovn. D) Skov.

(Efter Danmarks Folkeminder Nr. 31.)

Hvede (17) adskilte af Tærskeloerne (18). Endvidere findes foran Indhuset det sædvanlige alsiske Sandhus til Gulvsand (19) og ved Gaardspladsen en fritliggende Kartoffelkælder (20), den saakaldte »Karunkel«, som tidligere har været en af de sædvanligste mindre alsiske Bygninger, der sjældent manglede ved en Gaard, og en saadan ses paa Billedet,

*Fig. 14. Karunkel fra Nordals.
(Efter R. Mejborg: Slesvigske Bøndergaarde).*

Fig. 14. Nogle Steder kunde Karunklen dog ogsaa have Form som det almindeligt kendte jyske Spændhus, som egentlig blot er et Tag henstillet paa Jorden. Paa Billedet, Fig. 14, lægger man især Mærke til den ejendommelige runde Krans foroven, som har været meget anvendt, og som i hvert Fald tidligere sjældent savnedes paa Øens Straatage.

Sandhuset, som ligeledes er en almindelig alsisk Bygning, ses paa Billedet Fig. 15, som tillige viser Indhuset af den trelængede Gaard fra Holm, hvis Grundplan findes paa Fig 13. Da Sandet indeholdt

Fig. 15. Gaard fra Holm i Nordborg Sogn. (Forf. fot. 1922).

Fig. 16. Gaard fra Holm i Nordborg Sogn. (Forf. fot. 1922).

Syre, som vilde angribe Træværket, murede man disse Huse og dækkede Taget med Tegl. Paa Billedet ses Indhusets pyntelige men ikke særligt gamle Indgangsdør, og det blyindfattede Vindue giver en Forestilling om Husets tidligere Vinduer, som der ses et Glimt af yderst til venstre. Billedet Fig. 16 viser Gaardspladsen i samme Gaard, omsluttet af de tre Fløje, hvoraf Ladelængerne, som almindelig Skik er paa Als, har 3 Tavli i Højden, og det øverste er lukket med Brædder eller Trælemme. Tavlene er de fleste Steder udmurede med brændte Sten, og det synes som om man tidligt har begyndt at indføre dette i alsiske Bygninger, da man ofte ser Mønstermurværk i Tavlene, som stammer fra den sidste Halvdel af 18. Aarh. Man har ogsaa mange Steder gaaet endnu videre, idet man har grundmuret Sydsiderne i Bindingsværksgaardene, som er den Side, der er mest udsat for Vind og Vejr, og man kan derfor finde Gaarde, hvor Nordsiden er af Bindingsværk og Sydsiden af Grundmur, hvad der netop var Tilfældet ved den her omtalte trelængede Gaard i Holm.

Man har dog ogsaa helt grundmurede ældre Gaarde paa Als, og grundmurede Længer er blevet indført i Begyndelsen af 1770erne, idet man i hvert Fald i Ketting finder et grundmuret Indhus med Aarstallet 1773. Ved Indførelsen af de grundmurede Landbygninger paa Øen er det vistnok sandsynligt, at det især er Præstegaardene der har vist Vejen, idet der findes flere, ældre og grundmurede Bygninger, som hører til Præsteembederne. En af de anseeligste grundmurede Bøndergaarde paa Øen findes i Hagenbjerg, og denne ses paa Billedet, Fig. 17, som viser Siden ud mod Landsbygaden. I Frontspidsen,

der paa Als kaldes en »Kvist«, viser de indmurede Ankere, at Gaarden er opført 1791. De buede Vinduer, som er indsat i 1871, har sikkert ændret Fasadens Karakter ret stærkt, og navnlig virker de jo helt ødelæggende i Kvisten, da de her er meget for store. Husets Gaardside har en Bindingsværkskvist med et ejendommeligt fremskudt Tag foroven. Det

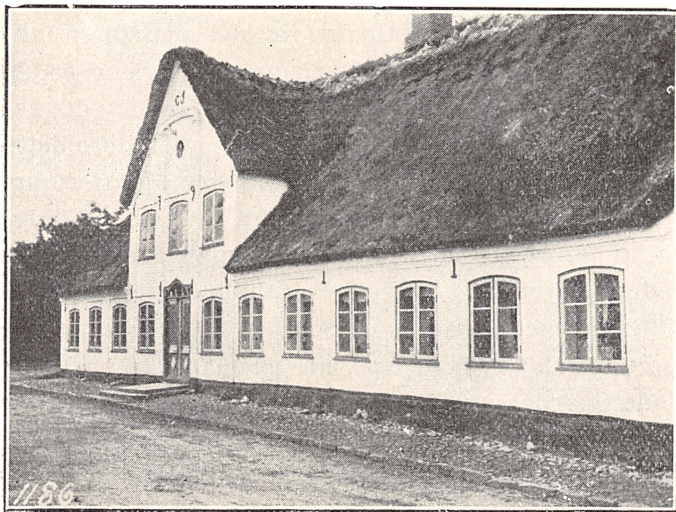

Fig. 17. Grundmuret Gaard i Hagenbjerg. (Forf. fot. 1922).

er en Kvistart, som man ikke træffer saa sjældent paa Als, især paa Bygninger, bestemt til at modtage og opbevare Korn, idet der bag det fremskudte Parti findes et Hejseværk. I Hagenbjerg-Gaarden har der været Brændevinsbrænderi, og dette forklarer Kvistens Tilstedeværelse her. Lignende Hejseværker kunde man ogsaa se paa de alsiske Kroer, som sikkert ved Kroprivilegiet har haft Ret til at brænde Brændevin, men her fandt man ofte Hejseværket an-

bragt udvendigt paa den knægtbyggede Gavl, der i Almindelighed karakteriserede de gamle alsiske Kroer. Hejsekvistene fandtes dog ikke alene ved Brændevinsbrænderierne, men ogsaa ved Vandmøllerne, se Fig. 18, der viser et Billede af Svensmølle i Tandslet Sogn.

Som tidligere omtalt var de vigtigste Beboelsesrum i den gamle alsiske Gaard: Køkkenet, Dørnset og Piselen, og af disse har naturligvis Piselen været et Rum, udstyret efter Raad og Evne, eftersom man var i Besiddelse af mere eller mindre værdifulde Skabe og Kister, og der har derfor næppe været nogen anden og fastere Regel paa Als for den, end hvad der gælder for enhver Storstue i vort Lands Bøndergaarde, nemlig at Bohavet var stillet langs Væggene og saaledes understregede denne Stues Karakter af at være et pænere udstyret Klæde- og Kistekammer. Ældre Bohave findes kun sjældent i Nutiden paa alsiske Gaarde, et enkelt Sted kan der dog findes en Alkove eller et Skab fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, der som Regel er meget smukt Snedkerarbejde. For Alkoverne findes altid to Døre, som naar helt ned til Gulvet, baade i ældre og i de senere indbyggede Interiører fra Empiretiden, af hvilke der findes enkelte hist og her endnu. Det var særlig i Dørnset, at Alkovevæggene fandtes, og for at se, hvoreledes man har indrettet Dørnset og Køkkenet i de alsiske Gaarde, vises paa Fig. 19 en Grundplan af en Gaard fra Hagelbjergmose, udflyttet fra Almsted.

Man havde her sammenbygget Hjelman, — der bestod af Kornlader (19) og Vognskjul (20), — med Indhuset. Fra Framgulvet (8) kom man ind i Dørnset

Fig. 18. Svensmølle i Tandslet Sogn. (Efter Henrik Ussing: Det gamle Als).

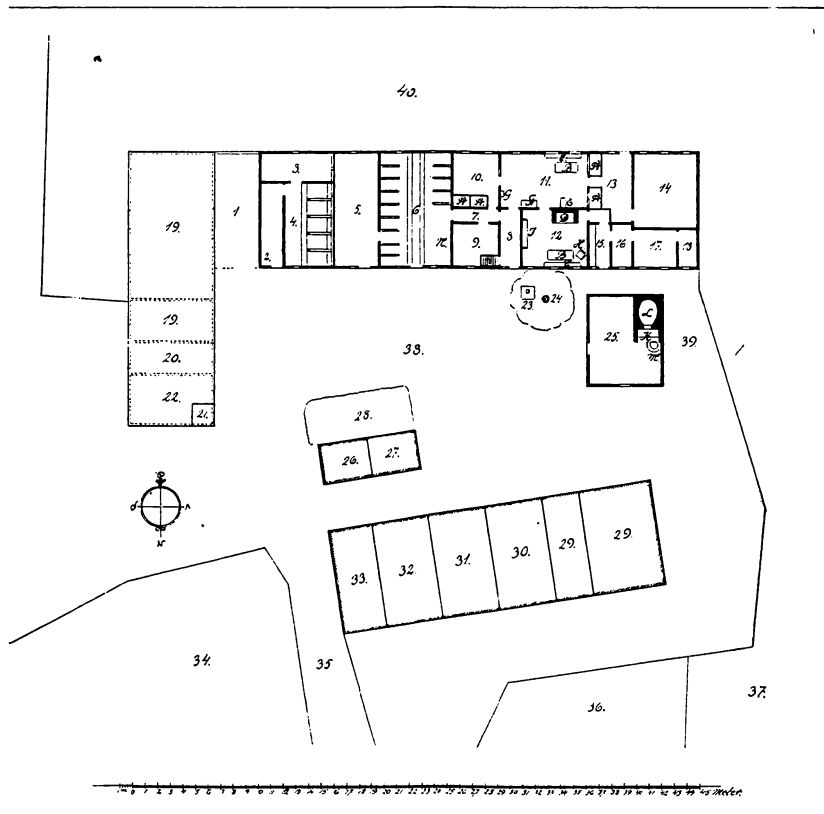

Fig. 19. Grundplan af Hagelbjergmosegaard. - Udflyttet fra Almsted.

1) Lo. 2) Seletøj. 3) Føllade. 4) Hestestald. 5) Fodergulv. 6) Kostald. 7) Gang. 8) Framgulv. 9) Karlekammer. 10) Lilledørns. 11) Dagligdørns. 12) Køkken. 13) Tøjammer. 14) Kølle. 15) Tokammer. 16) Spisekammer. 17) Mælkekammer. 18) Saltammer. 19) Kornlader. 20) Vognskjul. 21) Høns. 22) Hjel. 23) Kæld (Brønd). 24) Lindetræ. 25) Bagehus. 26) Svinelade. 27) Faarelade. 28) Mødding. 29) Ophold (Aftægtsbeboelse). 30) Vognskjul. 31) Trælade. 32) Høns. 33) Huggelade. 34) Æblegaard og Skov. 35) Gijw (Indkørsel). 36) Frugttræer. 37) Humlehøve. 38) Gaardsplads. 39) Brændehøve. 40) Kaldgaard.

) Alkovesenge. B) Borde. C) Bænke. D) Ildsted (Skorsten). E) Bilæggerovn. F) Skab. G) Uhr. H) Husbondens Sæde. I) Fadrække. K) Ildsted. L) Bagerovn. M) Bryggerkedel. N) Spøltønde.

(Efter Henrik Ussing: Det gamle Als).

(11), og her havde man straks for sig Vinduesvæggen, hvorved var anbragt en Bænk under Vinduerne (C) og et Bord, »e Disk«, foran Vinduet. Stuens vestre Væg var Alkovevæggen med Alkoverne A, hvorimellem var en Dør til det tilstødende Tøjkammer (13). Ved Skillevæggen mod Køkkenet var Jærnbilæggerovnen anbragt, og mellem Dørene til Køkkenet og Framgulvet stod et Skab til de Kopper og Kummer, som brugtes til daglig. Paa Siden af Ovnens var der ofte anbragt en Jernplade i Væggen, som blev opvarmet af Ilden paa det aabne Ildsted i Køkkenet, og til denne var der gerne fæstet en Jærnstang, hvorpaa man hængte Strømper til Tørring. Paa Gulvet foran Jærnpladen var anbragt en Skuffe »S k o f - l a a t«, eller »P l a d e s k r i n«, hvori man opbevarede saadant Tøj, som stedse skulde holdes varmt, navnlig Smaa børnenes Tøj. Ved den fjerde Væg ind til Lilledørnset (10) stod Stueuret (G), og ved Siden af Døren i denne Væg var anbragt en Kig-rude. I Køkkenet havde man en lignende Bordopstilling med en Stol (H) for Bordenden, der var Husbondens Sæde, og her spiste man for det meste; kun naar det blev for koldt, spistes Middagsmaden i det opvarmede Dørns. Langs Væggen mod Frammørsset var Fadrækken (I) anbragt, og i denne var der stillet Tallerkener og Fade, som for det meste ikke blev brugt, men kun var udstillet til Stads. Ved Døren til Dagligstuen fandtes det aabne Ildsted (D), og Skorstensvangerne bar som oftest en »S k o r - s t e n s h a m m e r«, et Træstykke der bar Skorstensens fjerde Side, og heri kunde undertiden Gaardbesidderens Navn være indskaaret. I Skorstenen var anbragt en »S o d s t a n g«, hvorpaa man i »K e d-

del hager«, indrøttede til at hæve og sænke Gryderne, kunde hænge disse over Ilden. Over Sodstangen kunde undertiden være indrettet et Røgekammer i Skorstenen, og over dette Røgekammer tørrede man Grønmalten som skulde bruges til Ølbrygning. I Tiden før 1741, — paa hvilket Tidspunkt en Brandforordning for Als paabød, at Skorstenene i det mindste skulde føres en Alen over Taget — var det almindeligt, at Skorstenene udmundede i Tagrummet, og Røgen har da formentlig fundet Vej ud gennem et Hul i Taget, den saakaldte Lyre, som var almindelig i Landets øvrige Bøndergaarde i det 18. Aarh., eller ogsaa forsvandt Røgen gennem en aabentstaaende Lem i Gavlen. Røgsværtet Tagværk findes endnu undertiden i alsiske Gaarde, ja det underste Lag af Halm, som lagdes direkte oven paa Lægterne, kan endog være fuldstændig sortsvertet af et Sodlag, hvilket turde være tydelige Beviser for, at den alsiske Skorsten har manglet Pibe i ældre Tider.

Vi vil nu se noget nærmere paa den alsiske Dagligstue: Dørnset. I de fleste af Landets Bøndergaarde har Husbondens Sæde altid været for Bordenden, og dette Sæde var gerne ved den saakaldte Bordendebænk markeret saaledes, at det skilte sig fra de øvrige Pladser ved Bordet. Dette synes ikke at have været Tilfældet paa Als i ældre Tider, og fra enkelte Steder foreligger der Optegnelser om, at Bordet ofte stod langs Skillerumsvæggen og ikke langs Vinduesvæggen. Husbonden sad da paa en Stol for Bordenden foran Vinduerne.

At Bordet var stillet langs Skillerummet, altsaa paa tværs af Huset, er et Træk, som er et Levn af

*Fig. 20. Dørns fra Skovby, nu i Sønderborg Museum.
(Efter Henrik Ussing: Det gamle Als).*

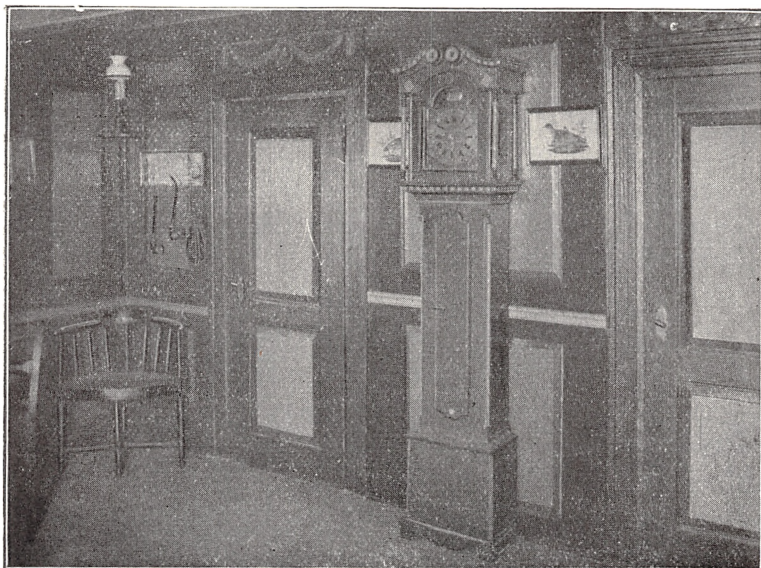

Fig. 21. Dørns fra Skovby. (Se Fig. 20).

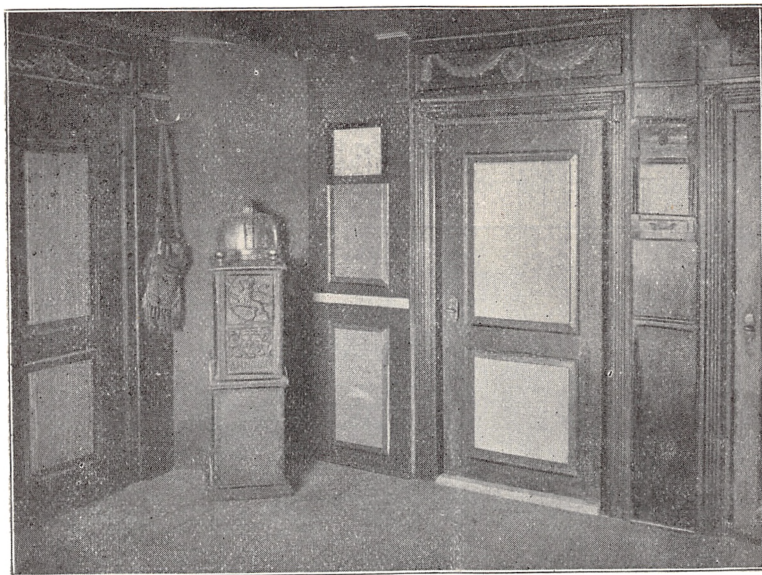

Fig. 22. Dørns fra Skovby. (Se Fig. 20 og 21).

middelalderlig Boligskik, og det har nogle Steder været bevaret paa Als helt ned mod vor Tid.

Da man indførte Renæssanceskikke, og drejede Bordet saaledes, at dette blev stillet langs med Vinduerne, bibeholdtes Husbondssædet stadig for Bordenden, og Husbonden kom altsaa derved til at sidde ved Skillerummet. Billederne, Fig. 20, 21 og 22 viser et Dørns fra Skovby paa Sydals, som nu findes paa Sønderborg Museum, og som giver et godt Billede af en saadan Stue, indrettet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, og som er et overordentligt nydeligt og tiltalende Stueinteriør.

Paa Billedet, Fig. 20, ses Alkovevæggen og Vinduesvæggen med Disken foran. Husbondssædet er dog ikke særligt markeret her, men mange Steder var

Husbondssædet en Stol af noget anden Form, og en saadan Stol staar i dette Dørns andet Hjørne, som ses paa Billedet, Fig. 21.

Denne Stoleform synes aabenbart at være gammel paa Als, og her skal blot henledes Opmærksomheden paa, hvor paafaldende disse Stole ligner vore

Fig. 23. Braadhus ved Hagenbjerg By. (Forf. fot. 1922).

moderne Skrivebordsstole, kun er de gamle Stole jo utvivlsomt noget skønnere. Paa Væggen mellem Døren ses Uret »e Klok«. Endelig ses paa Billedet, Fig. 22, et Hjørne af Stuen, hvori Bilæggeren er blevet anbragt paa skraa, hvad vel nok er noget usædvanligt. Paa Bilæggeren staar »Stølpene«, der som oftest var af Messing, hvori man kunde holde Maden varm.

Ligesom man i de senere Tider henlagde Bagningen til et særskilt bygget Bagehus, saaledes henlagde man ogsaa Hørtilberedningen til de samme Huse

Fig. 24. Braadkål i Hørup Overby. (Forf. fot. 1922).

eller opførte lignende Huse, de saakaldte »B r a a d-
h u s e«, som ses paa Billedet, Fig. 23, og som gerne
blev bygget et Stykke uden for Byen, af Hensyn til
Brandfaren. Huset paa Fig. 23 er fra Hagenbjerg, og
havde i ældre Tid haft en Ovn, aldeles lignende en
Bagerov, men Ovnen var i 1922 forsvundet. I Ov-

nen tørrede- og ophedede man Hørren, inden den blev brudt og videre tilberedt. Man har dog ogsaa i senere Tider haft en helt i det Frie staaende Ovn til dette Brug, den saakaldte »Braadkull«, af hvilke der i 1922 endnu fandtes én, vistnok den sidste paa Als, som ses paa Billedet Fig. 24.

Fig. 25. Kirkestalde ved Notmark Kirke (Forf. fot. 1922).

Den var bygget i et Havegærde i en Gaard i Hørup Overby. Som Regel havde flere Bønder en saadan Ovn fælles. Braadkullen ligner, som det ses, en lille Skorsten og var altid muret af Teglsten. I Rummet forneden fandtes Ildstedet, her indbygget i Havegærdet, og i passende Højde over Ilden var anbragt en Jernrist. Herpaa stillede man Hørstængerne lodret og stak disse ned fra oven. Naturligvis maatte man passe at Ilden ikke var for stærk og at Jernristen ikke blev gloende, da der ellers gik Ild i Hørren, hvad der vistnok ogsaa ofte skete, især naar

man havde faaet Folk til at passe Ovnene, der var ukyndige i dennes Behandling.

De Bygninger, som hidtil er nævnt, tilhører jo alle selve Bøndergaardene, og danner ligesom en Ramme om det daglige Liv, der levedes i disse Gaarde. Men der var dog ogsaa andre Bygninger i Landsbyerne, som især var beregnet for Landalmuen, nemlig Skolen og Kirken. Begge disse ligger vel uden for hvad her skal omtales, men til Kirkerne hørte dog nogle Smaabygninger, Kirkestaldene, som man vel ikke helt kan fratage en Tilknytning til selve Bøndergaardene, og Billedet, Fig. 25, viser en saadan Række af Stalde ved Notmark Kirke, altsaa ganske enkle smaa Bindingsværkshuse med en Halvport for hver Stald. Den største Samling af denne Art Bygninger paa Øen findes ved Egen Kirke.

Til en Landsby hører der, som bekendt, ogsaa en Kro, og af disse har der nu ikke været saa faa paa Als. Den smukkeste af disse laa i sin Tid i Dyndved, og Fig. 26 viser, hvorledes den saa ud, inden den blev ombygget. Karakteristisk for denne, saavel som for en lignende Kro i Egen, var den store Bindingsværks-gavl, som var knægtbygget, saaledes at det ene Stokværk sprang frem over det andet, og Foden i hvert Stokværk hvilede paa Knægte. Man ser, at der er Hejseværk, anbragt i Overgavlen, og i det mellemste Stokværk ser vi Lemmen eller Døren ind til Loftet, hvor man har opbevaret Kornet til Brændevinen, som tillavedes i selve Kroen.

I det foregaaende er det væsentligste om de alsiske Bøndergaarde og deres Indretning blevet omtalt, og vi skal derefter se lidt paa det alsiske Bindingsværk. Naar en Gaard skulde rejses eller byg-

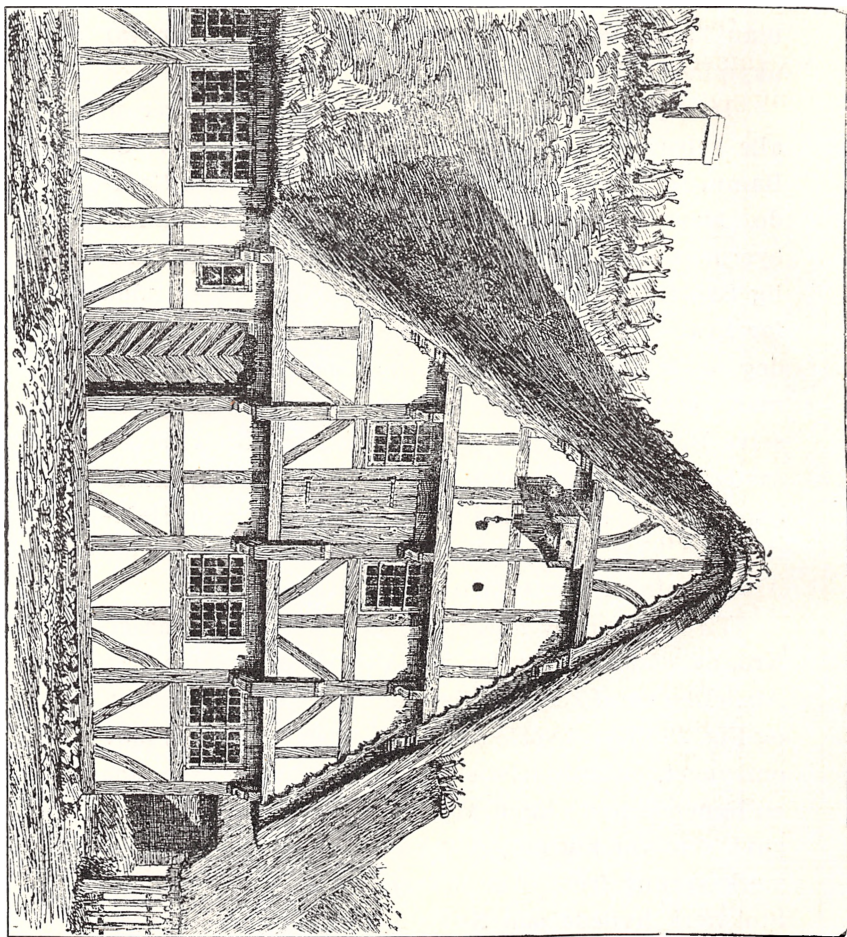

Fig. 26. Kro i Dyrhøved. Egen
Sogn. (Efter R. Mølborg:
Gamle danske Hjem).

ges, meddelte den byggende Mand det paa Gadestævnet, og tillige naar han skulde begynde. Alle Bysens Mænd gav ham da Tilsagn om Hjælp, og den fastsatte Dag stillede de med hver sit Værktøj og hjalp ham tilrette med »e T i m m e r v æ r k«, der jo er ret omfattende og fortrinligt gjort i de alsiske Gaarde, og navnlig Laderne med de 3 Tavler i Højden: »H ø j t i m m e r e t«, gjorde jo ikke Arbejdet lettere.

Over »Grundstene« lagdes »Led«, Fodtømmeret, der findes overalt paa alsiske Bønderbygninger. Heri var indtappet Stolperne, som kaldtes »Stender«, hvorfor Bindingsværket kaldes »Stenderværk«, og foroven er Stolperne tappet i Remmen, hvor de holdes fast med en Nagle »Potnavl«. Mellem Stolperne er »Bindingsstykkerne« eller Fyldetømmeret anbragt, der bestaar af de vandret liggende »Losholter« og de lodrette Smaastykker »Brakker«, der er det samme som det nørrejydske Dok eller Pebling. Alt er sammen-tappet, og i Losholttappene findes Nagler, derimod ikke i Brakkenes Tappe. Til yderligere Afstivning anvendes Skraabaand, som i ældre Tider vistnok ogsaa kaldtes »Ramp«- eller »Kropstiver«. Ogsaa disse er tappede sammen med det øvrige Tømmer, og her findes altid Nagler i Tappene, hvad der især understreger den konstruktive Betydning, man har tillagt disse Skraastivere. I Indhusene findes de oftest kun i de underste Tavl, men ofte gaar de igennem 2 Tavl og varierer undertiden saaledes, at der opstaar ret ejendommelige og morsomme Figurer i Bindingsværket. De krogede Skraabaand er meget karakteristiske for de alsiske Bygninger, men de genfindes dog ogsaa i de vestfynske Bøndergaarde.

Bjælkerne hviler overalt paa Remmen over Stenderne, og Stendernes Tappe gaar helt gennem Remmene og et Stykke op i Bjælkerne, hvorved disse holdes paa Plads. Bjælkernes Ender er for det meste skraat afskaaret udefter oven for Remmen, eller ogsaa skæres de efter det Profil, som Udmuringen har mellem Rem og Tag. Denne Aabning mellem Rem og Tagets Underkant, »Hældefagte«, som det og-

saa kaldes paa Fyn (jydsk Ovs), var i ældre Tid udviklet med Ler, senere lukkedes Aabningen med et Brædt »Tagbrædet«, og i senere Tider med raa Lersten paa Kant: »Roll-Skegt« udmuret i Ler. Undertiden var Bjælkerne støttede inde i Stuerne af pynteligt udsvejfede Knægte. Sparrerne er altid tappet i Bjælkerne forneden, og sammentappede foroven. De støttes af Hanebaand, undertiden endog af 2 Hanebaand, og det underste kaldes da »Stindbjælk«. Sparrerne bliver »gabborede« til »Latter«, Lægterne, og disse, som kun naar fra Spær til Spær, fastgøres med Lægtenagler »Tolle«, der kun anbringes i Lægtens ene Ende, medens den anden Ende hviler paa den Lægte, der er fastgjort i Nabospæret. I tidligere Tider anvendes altid »Syref«, Halmsimer til at sy Taget med.

Paa Rygningen anbringes »Vaardtræer«, der svarer til de sjællandske Kragtræer, og om de overalt afskraaede Gavle, der kaldes »Ende« — aldrig Gavl — er anbragt den tidligere omtalte Krands, fastgjort med Staver og Pinde i Taget. Ved Strandkanten lagde man Rygningen af Tang, ellers af Halm. De skraa Spær, som anbringes i Hjørnerne mellem de to sammenstødende Tagflader, kaldes »Lohrtræ«.

I de klinede og vistnok aldrig med Træ vundne Vægge er indsat »Staver«, for det ineste af Bøge eller flækket Eg, meget svære Stykker, og herom er slaaet halmblandet Ler. Til Tider vandt man med Halmsimer, for at Leret kunde binde bedre fast ved Staverne. Vægtavlne er almindeligt hvidkalkede, og Stolperne farvedes i ældre Tider med Kalveblod, senere med brunrødt, udrørt i Kærnemælk eller Rug-

Over Dørene fandtes, som gentagne Gange tidligere er omtalt, Inskriptioner i Dørstykket. Over Døren paa et Hus i Elstrup stod: Clavs Pettersen. Maria Claves. Den 14. Augustus 1777. Solli. Deo. Gloria: Over en Dør i en Gaard paa Elstrup Mark stod: »O Herre Gud dette Hus bevar fra Ilds Nød og anden Farre. — Amen. — Her æder jeg mit Brød som Gud mig onder«. Endelig skal her tilføjes den alvorsfulde Dør-Inskription, som Professor Mejborg har fundet herovre: »Memento mori«, ihukom Døden.

Som en Prøve paa alsiske Smaahuse ses paa Billedet, Fig. 27, et mindre Hus paa ca. 6 Tdr. Land fra Elsmark, hvor man genfinder de sædvanlige Træk i Beboelsen: Køkken med vedliggende Mælkekammer mod Nord, Dørnsk med Alkover og Piselen mod Syd. Staldene er dog her adskilte fra Beboelsen ved en Lo, og paa Nordsiden er tilbygget et Korshus, indrettet til Bagehus. — Planen derunder viser et mindre Hus uden Jordbrug fra Høruphav. Ogsaa her har man en Aftægtsbolig, og det er saaledes ejendommeligt at se, hvorledes man overalt paa Øen har tænkt paa den særlige Bolig for de Gamle, et Træk, som man ellers ikke for ofte finder i Landets øvrige Gaarde og Huse, men som synes at være ganske almindeligt og typisk for Als.

Det gamle Bindingsværk, som paa Als har haft et særligt højt Kulturstade, og som viser en overordentlig dygtig og fint udviklet Tømmermandskunst, findes vel endnu i gamle alsiske Bønderbygninger, selv om mange af disse desværre er forsvundet og har maattet give Plads for Nybygninger, der vel nok svarer til moderne Krav, men som sjældent, saaledes som de gamle Bygninger, svarer til det frodige.

skønne og ejendommelige alsiske Landskab. Det vilde maaske derfor være af Betydning, om man her og der forsøgte at værne om de bedste, og vistnok ikke helt ubrugelige gamle Bygninger paa Als, der til alle Tider vil være et værdifuldt Minde om en gammel og smuk Bolig- og Byggeskik, lige fortrinlig i saavel teknisk som kulturel Henseende.

I Krigens Vold.

I Frankrig og Rusland, paa Balkan og i det hellige Land.

Af **Asmus Jensen**

(Nedskrevet af Fru Marie Boesen, Københoved).

Jeg blev indkaldt den 30. Oktober 1911 og var Husar i Wandsbeck i to Aar. Da blev jeg Ordonnans og Tjener hos Chefen for Operationsafdelingen ved den store Generalstab i Berlin. I September 1914 skulde jeg under almindelige Forhold have udtjent, men allerede sidst i Juli vidste vi fra Generalerne, at Krigen vilde komme. Den sidste Juli fik vi Uniform som Gardekyradsserer og blev sendt afsted til Mülhausen i Elsass. Vi var to Hundrede Mand — en Eskadron — alle »Gefreiter« (Underkorporaler), alle havde vi gjort Tjeneste ved den store Generalstab, og vi var i sin Tid udtaget to Mand fra hvert Kavalleriregiment i hele Tyskland. Den første August om Aftenen naaede vi vort Bestemmelsessted. Da var Franskmændene der allerede. Samme Nat skulde en Patrouille sendes ud for at udfinde, hvor Franskmændene opholdt sig. Da ingen meldte sig frivillig, blev vi udtagen fra højre Fløj, og jeg blev en af de udvalgte. Vi red vel omtrent en halv Time, da Hestene stoppede op og ikke vilde længere. Det var meget mørkt, saa vi kunde intet se, men nogle af os stod saa af Hestene og kravlede videre frem, og snart saa vi ved Skinnet af vor Lommelygte seks af vore Jægere med deres Heste liggende døde ved Vejkanten. Den Slags var

vi endnu ikke vant til, og vi havde faaet nok. Vi vendte om og red tilbage, men maatte straks afsted igen, og da kunde vi ride tilbage og melde, at vi næsten straks havde opdaget Franskmændene ved en lille Høj. I flere Dage fik vi saa ingen Hvil, kom ikke af Tøjet og maatte af og til ud som Patrouille. I Begyndelsen maatte vi vige for Franskmændene, men derefter gik vi igen fremad. Den trettende August blev vi sendt med Toget til Belgien og red saa fremad imod Paris, som vi kom saa nær, at vi kunde se dens Forstæder. Da blev vi en Nat sat til at holde en bestemt Stilling, mens Infanteriet — som man sagde — trak til venstre for der at gaa frem mod Paris. I Nattens Løb blev der saa underlig roligt omkring os, og senere forstod vi, at vi simpelthen var sat til at dække Infanteriets Tilbagetog. Store Hærafdelinger blev ved den Lejlighed taget til Fange af Franskmændene, idet de angreb og afskar vor Fortrop fra begge Sider. Hen paa Morgenstunden blev vi angrebet og maatte skyndsomt ride tilbage. Vi lod Hestene strække ud, selv laa vi frem over Hestens Hals, nogle af os stak Karabinen bagud og skød i Blinde; om vi ramte nogen, ved vi ikke. Af og til suste Kuglerne bagfra hen over vore Hoveder. Paa den brede Landevej strømmede Infanteri og Kavalleri imellem hinanden tilbage. Ved Siden af Vejen gik saarede — baade tyske og franske. Tit blev de uden Barmhjertighed redet ned, og da hørte man Jammer og Raab. Engang kom vi ind i et Krat og saa da en fransk Rytterafdeling komme sprængende fremad paa Vejen lige forbi os. Vor Ritmester befalede os at holde vore Heste fast ved Mullen, saa de ikke kunde give nogen Lyd fra sig, men sagde ogsaa, at nu var det nok forbi med os.

Men Rytterne opdagede os ikke, og skønt vi da sikkert var bag ved den franske Front, førte vor Ritmester os saadan, at vi slap igennem og igen kom sammen med vore egne. Da Tilbageetoget senere blev til en Kamp, der bølgede frem og tilbage, blev min Sidemand saaret i Laaret ved en Korsvej mellem Verdun, Reims og Paris. Idet han faldt af Hesten, raabte han: »Asmus, tag mig med«. »Jeg kommer i Nat og henter Dig«, raabte jeg tilbage. Jeg mærkede mig Stedet, hvor han laa, og da der om Aftenen blev lidt Ro, var Stillingen saadan, at han laa mellem de tyske og franske Linjer. Jeg gik til Ritmesteren og bad, om jeg maatte hente min Kammerat. Han raadede mig fra det, det var alt for farligt. Jeg blev ved mit. »Han hjalp mig i Belgien, og vi har altid redet ved Siden af hinanden.« Omkring ved Kl. 10 om Aftenen kravlede jeg afsted. Da jeg kom til Infanteriet, som jo laa foran os, bad jeg dem passe paa med Skydningen, naar jeg nu kravlede frem og tilbage. Den Besked gik saa fra Mand til Mand. Saa naaede jeg vor Vagtpost, men jeg maatte videre — min Kammerat laa næsten ovre ved Franskmændene. Jeg naaede derover, laa nogle Minutter og hørte, hvordan Franskmændene snakkede, og lagde mig saa ganske tæt ind til den saarede, som havde forbundet sig selv saa godt, han kunde. Han var besvimet, men jeg mærkede, der var Liv, fik ham rullet op paa min Ryg, jeg holdt ham med den ene Haand, og saa kravlede jeg tilbage. Hans Ben slæbte efter mig. Snart naaede jeg vor Vagtpost, som i en Fart fik min Kammerat ned i sit Hul, da Franskmændene nu havde opdaget, at der var noget paa Færde og sendte nogle Kugler. Men der blev snart Ro igen, og vi kravlede videre. Min Kammerat var

imidlertid kommen til Bevidsthed og stønnede af og til, men var taknemlig, fordi jeg havde hentet ham. Endelig naaede vi tilbage til Kavalleriet, hvor Ritmesteren flere Gange havde været ved vort Telt for at spørge, om jeg var kommen tilbage — det tog nemlig endda nogen Tid. Min Kammerat blev straks ført tilbage til Feltlasarettet og forbundet. Faa Dage efter, den attende September, fik jeg Jernkorset.

Vor Ritmester holdt vi meget af, og vi havde stor Tillid til ham. Han delte vore Kaar og sov f. Eks. altid i Halmen sammen med os, og sendte han en Patrouille ud, kunde han sige: »Dertil er der ingen Fare, saa kommer I til en Mølle, en Kirke eller lignende, og der og der maa I være forsigtige.« Og det passede altid.

I Begyndelsen af Aaret 1915 blev vi, skønt vi hørte til Rytteriet, sendt til Soissons og maatte gaa i Skyttegravene et Sted, som blev kaldt »der Hexenkessel«. Vore to Hundrede Mand var da svundet ind til halvtredsindstyve, og deraf blev de ti hos vore Heste. Her laa vi i fire Uger. Den tiende Februar fik vi Ordre til at prøve et Stormangreb. Infanteriet, som laa til højre for os, skulde først springe op af Gravene, saa skulde vi komme og derefter Infanteriet til venstre for os. Men da vi saa vore Kammerater til højre for os saa godt som alle falde for de franske Maskingeværer omtrent straks, da de var kommen op paa Brystværnet, saa blev vi, hvor vi var, og det gjorde Infanteriet til venstre for os ogsaa. Næste Dag skulde Stormangrebet gentages. Mandskabet til venstre for os skulde begynde, og saa skulde Turen komme til os. Der blev sagt, at Ar-

tilleriforberedelsen havde været for daarlig den første Dag.

Vi sad paa Bunden af vor Skyttegrav og gjorde os det saa hyggeligt som muligt. Vi havde bundet en Snor op til Aftrækkeren i vor Karabin, som laa i Skydehullerne i Brystværnet, og engang imellem trak en af os i Snoren og lod et Skud gaa af. Vi havde faaet fat i nogen Vin, som vi gjorde os tilgode med, men uden at nogen af os fik for meget. Da kom en ganske ung Løjtnant, som egentlig ikke havde noget at gøre hos os, og skældte os ud, fordi vi ikke var sprunget op af Skyttegraven til Stormangreb, da Turen var kommet til os. Vi var jo alle gamle Soldater og tilmed ikke uddannede til Infanteritjeneste, og det blev nogen af os for meget. En Hamborger slog først til Løjtnanten og opfordrede os andre til alle at slaa til. Og efterhaanden kom vi alle med, saa Løjtnanten tilsidst laa blødende paa Bunden af Skyttegraven. Ja enkelte iblandt os trampede endogsaa paa ham. Men da gik det op for os, hvad vi nu kunde vente. »Nu bliver vi alle skudt«, sagde en iblandt os. »Jeg bliver vel skudt«, sagde Hamborgeren, men I andre slipper nok. Og hvad enten jeg bliver skudt af vore egne eller i Morgen, naar vi skal springe op over Brystværnet, det kan vel falde ud paa et.« To af os maatte hjælpe Løjtnanten, som kom paa Lasaret, og alle blev vi nu ført tilbage. »Leute, was habt Ihr gemacht«, sagde vor Ritmester til os med Taarer i Øjnene. Men mærkeligt nok blev vi ved en Fejltagelse sat til at staa Vagt ved en Armee-Overkommando bag ved Fronten. Omsider opdagedes det, at vi egentlig skulde straffes, og den 11. April blev vi stillet for en Krigsret. Dommen lød paa fire Ugers streng Arrest for

Hamborgeren, tre Uger for enkelte af os og fjorten Dage for de øvrige, Blandt de sidste var jeg. Saa blev vi sendt til Arresten i Berlin, men der var ingen Plads til os, og vi holdt til paa Kasernen nogle Dage. Vi var jo alle Underkorporaler, og næsten alle havde Jernkorset, men »Knappen« blev mærkeligt nok ikke taget fra os. Det kunde vi vistnok takke vor Ritmester for. Da der endelig var Plads til os, marcherede vi i sluttet Trop og alle med Jernkorset paa Brystet over til Arresten. Saa blev vi sat ind hver i sin Celle. I tre Dage sad vi i Mørke paa Vand og Brød og med et Bræt til at sove paa. Fjerde Dag blev Skodderne taget fra Vinduerne, vi fik en Seng, rigtig Mad og kom en halv Time ud i Gaarden. Saa tre mørke Dage igen o. s. v. Først mange Aar efter fik mine Forældre at vide, at jeg havde været straffet. Min Mor skulde ikke have den Sorg. Der var nok endda.

Vi var ialt tredive Mand, der fik fjorten Dages streng Arrest. Da det var overstaaet, blev vi endnu tre Dage i Berlin, men saa blev vi raadet til at melde os frivillig til Artilleriet, ellers vilde vi komme med i Garde-Infanteriet. Da vi forlod Frankrig omkring Midten af April, var alt der ved at grønnes, og da vi den syttende Maj forlod Berlin og kom til Rusland, laa der endnu Snedriver. Allerede den første Nat i Rusland stiftede vi Bekendtskab med »de smaa Feltgraa«, og fra den Tid var de under hele Krigen ikke til at undgaa. Lige til den sjette August havde vi det fredeligt og godt i Sovalki — mellem Kovno og Grodno. Vi laa i Nærheden af en Sø, vore Batterier holdt til i en stor Skov, og Hestene gik paa Græs. Da blev vi sendt med Toget til Kovno, og da denne Fæstning faldt den attende August, rykkede

vi ind i Byen. Et Sted paa den brede Landevej, som vi kørte paa fremad imod Fæstningen, var en af de tyske 42 cm. Granater slaaet ned. Der var dannet et mægtigt Hul en 8—9 Meter dybt og ikke blot i hele Vejens Bredde, men et Par Meter ud til hver Side. Da Forterne omkring Byen var skudt ned, og vi rykkede frem, maatte vi standse foran en Port i et svært Jerngitter. Det gav et Sæt i os, da vi saa vor Officer ganske rolig stikke Haanden i Lommen, tage en Nøgle op, række den højt op, for at vi alle skulde se den, og saa lukke op! Russerne havde over Hals og Hoved maattet forlade Byen. Vi kom bl. a. ind i en Officers Lejlighed, hvor Maden, som de ikke havde faaet Tid til at spise, endnu stod paa Bordet. Jeg husker, der var en dejlig Kirsebær-suppe! Vi fandt i Byen store Depoter af Militærstøvler, Uniformer, al Slags Konserves og meget andet. Vi forsynede os det bedste, vi kunde, og selv mange af vore russiske Fanger gav vi nye Støvler!

Den attende September førtes vi gennem store Skove til Wilna. Men ogsaa paa den Tur havde vi Fægtninger og tog af og til Fanger. Holdt vi Hvil, da fandt vi os nogle Kartoffler, som vi gravede op og kogte, brasede noget af vort Konserves fra Kovno og gjorde os tilgode!

Juleaften 1915 kom vi til Riga, hvor vi var til attende September 1916. Da blev vi sendt med Toget over Warszawa, gennem Schlesien, Cheko Slovakiet og Ungarn til Klausenburg i Siebenbürgen, hvor vi blev udladet tidlig om Morgenen den 23. September. Det var en dejlig Rejse over Floder og gennem Bjerge og Dale! Saa marcherede vi til Hermanstadt og videre Øst paa, saaledes at vi havde de transsylvanske Alper til højre for os. Under stadige Fægt-

ninger i Bjergene naaede vi et Pas i de transsylvanske Alper ved den rumænske Grænse den 20. Oktober. Her laa vi saa i Stilling indtil den 21. November, og hver eneste Dag prøvede vi med Stormangreb mod Rumænerne. Infanteriet laa højere oppe i Bjergene end vi med vore Kanoner, og hver Nat maatte hver Mand af Artilleriet, der kunde undværes ved Hestene, op i Bjergene og hente de saarede ned, og der maatte fire Mand til at bære en saaret. Skønt vi kun havde smaa Feltkanoner, maatte vi spænde 10—12 Heste for, hver Gang vi skulde have en kørt i Stilling. Ogsaa Ammunitionen var det svært at faa bragt paa Plads. De rumænske Fanger blev sat til at slæbe Granater op. Hver Mand bar kun to. Men trods alle vore Anstrengelser var vi dog sikkert aldrig kommet igennem, hvis ikke en anden tysk Hærafdeling netop paa den Tid var kommen Syd fra over Donau og ind i Landet. Saa fortrak Rumænerne fra Bjergene, og vi rykkede fremad. Vi gik fyrretyve Kilometer over Bjergene — i Luftlinje kun tolv Kilometer. Da vi begyndte Fremmarchen, saa vi de mægtige Røgskyer fra de brændende Petroleumskilder ved Cimpulon, som Rumænerne selv havde antændt, for at Tyskerne ikke skulde have nogen Nytte af dem, og da vi kom højere op mellem Bjergene, saa vi dem som et stort Ildhav.

Saa kæmpede vi i Julen i fem Dage i Sne og 30 Gr. Kulde ved Reemniku Serat. Vore Støvler var da opslidte, somme havde slet ingen paa. I Januar begyndte Stillingskrigen, og Fronten gik fra Karpaterne til det sorte Hav. Hele Vinteren fik vi meget lidt at spise. I Juni og Juli kom vi tilbage ind i Landet og hjalp ved Landbruget. Rumænien var da næsten

udspist, og nu skulde vi prøve, om vi kunde tage det sidste Stykke af Landet samt Besarabien for at skaffe ny Forsyning af Levnedsmidler. Der førtes Mandskab, Kanoner og Ammunition — deriblandt Gasgranater — til, og vi var igen i Kamp i flere Dage i Begyndelsen af August. Det blev nogle af de frygteligste Dage og Nætter, jeg har oplevet, men det vil jeg ikke prøve paa at skildre. Hele Byen, hvor vi holdt til, blev skudt sammen, og vi maatte dække os saa godt, vi kunde, bag Murrester og lignende. En Dag var jeg midt i Kuglereggen gaaet hen til en Brønd for at faa vore Feltflasker fyldt med Vand, og paa Tilbagevejen var der en haardtsaaret rumænsk Officer — hele Underansigtet var skudt bort — som ved Tegn bad mig om noget at drikke. Jeg gav ham af den ene Feltflaske og kastede den saa bort. Saa gjorde han mig igen ved Tegn opmærksom paa, hvor han havde sin Feltflaske. Jeg tog den og vilde give ham noget af den, da den var fyldt med Vin. Men det var ikke Meningen. Den vilde han, at jeg skulde have. Da jeg kort Tid efter vilde se til ham, var han død. Men hans Feltflaske har jeg endnu. En smuk sekskantet Flaske med Skruelaag og Drikkebæger af Nikkel.

Der var 30—40 Gr. Varme, vi kunde ikke naa at begrave alle de døde, og efterhaanden blev vi næsten alle syge. Jeg kørte ene de seks Heste for Kanonen!

Da blev der i September sluttet Vaabenstilstand mellem Rumænien og Tyskland. Næsten alt Mandskab sendtes til Frankrig, men vort Regiment blev tilbage som Besættelsestropper. Saa levede vi forholdsvis roligt i hen imod et Aars Tid.

Omtrent midt i Juli 1918 blev to Officerer, to Serjenter med seks og tredive Mand, hvoriblandt jeg,

sendt til Byen Breila i Nærheden af Donaus Udløb i det sorte Hav. Derfra sejlede vi saa til Odessa, hvor vi skulde hente tre og en halv Million russiske Rubler, som Tyskerne paa en eller anden Maade havde faaet fat paa i Ukraine. Odessa er en stor Havneby, som ikke engang Hamborg kan maale sig med. Ved Havnen ligger det ene mægtige store Kornmagasin ved Siden af det andet. Saa sejlede vi med en Transportdamper over det sorte Hav, gennem Strædet ved Bosphorus, hvor Palmerne skyggede langs Kysten, ind til Konstantinopel. Her blev vi alle forsynede med en rød Fez, og her saa vi hver Aften Tyrkerne forsamlet paa Torvet. En »Præst« steg op i et Slags Stillads, og mens Mændene med Ansigtet vendt imod Mekka knælede paa Gaden, udraabte »Præsten« et eller andet ud imod alle fire Verdenshjørner. Hver Gang begyndte han med »Allah o. s. v., og da bøjede Mændene deres Hoved helt ned imod Stenbroen. Vi var her i tre-fire Dage og blev herfra ledsaget af tyrkisk Militær som Vejvisere. Saa fortsattes Rejsen et Stykke med en Bane, der gik efter Teheran i Persien, og saa videre med en Feltbane, til vi kom til en Ørken. Saa red vi om Natten, naar Luften var lidt kølig, paa Kameler gennem Ørkenen til Damaskus. I den stærke Solhede om Dagen hvilede vi i vore Telte. Fra Damaskus fortsatte vi skiftevis med Bane og paa Hesteryg til Tyskernes Stilling Nord for Jeriko, hvor vi skulde aflevere vore Rubler til Overkommandoen. Tre Gange kom jeg paa den Tur over Jordans Flod, og aldrig har jeg set nogen anden Flod — og jeg har dog ellers set mange — hvis Vand saadan strømmer af Sted! Sidst i September naaede vi igen Rumænien.

I Bukarest, hvor vi var indkvarterede i lang Tid, lærte jeg en dansk Kunstmaler fra Vejle at kende. Han var gift med en Østerriger, og dette Hjem besøgte jeg næsten hver Aften. Jeg traf der flere Danske, som var bosat i Bukarest. De viste mig Byens Seværdigheder, og det var en Glæde at tale dansk. Det sidste Aar i Rumænien holdt jeg »Flensborg Avis« og den kom temmelig regelmæssig. Her læste jeg da — sammen med Maleren og de andre Danske — om Wilsons fjorten Punkter og om H. P. Hanssens Tale i den tyske Rigsdag i Oktober, og vi forstod, at nu led det mod Enden.

Den 10. November begyndte vi at rømme Landet. Forrest gik Infanteriet, og vi med vore Kanoner og Heste sluttede Troppen. Lige bagefter os kom Rumænerne, som straks besatte Landet. Tit blev vort Feltkøkken saa langt tilbage, at det kom ind mellem Rumænerne, men de gjorde os aldrig noget. Togene gik ustandseligt Nord paa og tog især Infanteriet, som ikke kunde holde Marchen ud, med sig. Det var tysk Jernbanemateriel, og Togene vendte ikke tilbage. Vi marcherede ustandseligt Nord paa, men maatte holde Hvil en Dag ind imellem for at holde det ud. Og næsten allevegne, hvor vi kom frem, blev vi indkvarterede hos Beboerne. Det hørte til Undtagelserne, at vi maatte tilbringe en Nat under aaben Himmel. Omsider naar vi Røde Torm Pas, og her samler vi alt gammelt Tøj, gamle Støvler og lignende i en stor Bunke og brænder det. Saa fremad igen gennem Passet gennem det herligste Landskab, snart langs med Floden, der bruser afsted, saa opad i Zig-zag, snart til højre og snart til venstre. Saa ser vi ned over Dalen med Floden, der snor sig ud og ind og Jernbaneskinneerne, der ligger

som smaa blanke Strikkepinde. Saa er der Bjerge helt bevoksede med Bøge- og Egeskov, og saa kommer der Birke- og Granskov. Saa gaar det nedad i Zig-zag og saa opdad igen. En Morgen er der faldet Sne om Natten, og Vejen gaar opad foran os. Saa spænder vi tolv Heste for hver Kanon og med stort Besvær gaar det fremad. Efterhaanden bliver Vejen ganske glat, og af og til styrter en Hest. Men vi naar op, og saa rider vi tilbage for at hente de andre Kanoner, som vi ogsaa naar op med. Den 11. December, lige før den fastsatte Frist er udløben, gaar vi over Floden Maros og er saa i Ungarn. Ved Byen Arad fik vi Ordre til at efterlade vore Vogne og Kanoner. Her havde Tropperne, der var foran os, ogsaa efterladt alt, hvad de ikke kunde føre videre, og et Areal paa fem-seks Tønder Land var fuldstændig dækket af Feltkøkkener, Feltbagerier, Kanoner og Vogne. Al Marchorden var forlængst ophørt, og vi havde af og til undervejs ladet en Vogn staa, solgt Hestene og delt Pengene. Den syttende December skulde vi endelig med et Tog. Om Aftenen kom der et; men det har for faa Vogne, saa Hestene kan ikke komme med. Der lød enkelte Skud. Det var nogle af Kammeraterne, der skød deres Heste. Jeg har Karabineren ladt, men kan alligevel ikke nænne det. Jeg havde haft min Hest i flere Aar. Jeg lægger Dækkenet over den, giver den den sidste Havre og springer i Toget. Over fyrretyve Mand er der i hver Kreaturvogn med Vaaben, Kister og Oppakning. Omkring ved Kl. 2 om Natten vaagner vi, da Toget standser. En af Kammeraterne kommer løbende og siger, at Togføreren ikke vil køre mere. Han faar saa Hundrede gr. Tobak af hver af os og kører igen. Lidt længere hen paa Natten holder vi igen — inde i en

Skov. Nu er Kullene sluppen op, men vi springer af Toget og forsyner os med Favnestykker, der staar i Stabler i Skoven. Saa kører vi igen. Men hver Gang, vi kommer til et Sporskifte, maa et Par af os ud og selv skifte Sporet. Hen paa Morgenstunden, mens vi holdt mellem to Stationer, stak Togføreren af. Nu var gode Raad dyre, men da meldte der sig en ganske ung Soldat paa 19—20 Aar og sagde, at han nok kunde køre Toget. Han var fra Köln. Han kørte saa forbi et Par Stationer, men var derefter ikke rigtig klar over, hvad Vej vi skulde. Saa fik vi paa en Station Anvisning paa en Togfører, og han gik ind paa at køre for os mod, at vi gav ham Tusinde Kr. Paa samme Station var Sporskiftet i Uorden — en Skinne var taget bort, saa vi ikke kunde komme videre. Med ladte Karabiner truede vi saa Personalet paa Stationen til at bringe det i Orden for os.

Næste Nat blev Sidegevær og Karabiner taget fra os. Den nittende December om Aftenen holdt vi ved en Godsbanegaard ved Budapest. Der blev sagt, at nu skulde vi føres til Pressburg og interneres. Vi var syv Mand, der blev enige om, at det vilde vi ikke, vi vilde hjem. Vagten ved Banegaarden vilde ikke lade os slippe ud, men i Mørket lykkedes det os at komme over Muren omkring Banegaardsterrænet. Saa traf vi nogle ungarske Soldater, som var villige til at bytte Uniform med os mod at vi gav dem hver 50 Kr. og en Pakke Tobak. Ved et Hushjørne foregik Ombytningen. Saa kørte vi i Sporvogn til Banegaarden, og vi kiggede forsigtig ind i Forhallen. Men da vi der saa franske Vagter, begyndte vi at forhandle med hinanden om, at vi vist helst maatte sælge vore Sager, for at de ikke skulde røbe os. Mens jeg derefter stod og vilde sælge Tobak til en ungarsk

Soldat, overraskede Vagten os, og da jeg ikke kunde tale ungarsk, antog de mig for en Cheko Slovak. De vilde føre mig til Politistationen, trak Vaabnene og begyndte at stikke efter mig med Bajonetterne. I min Fortvivlelse greb jeg da min Dolk — det eneste Vaaben jeg endnu havde — og stak den mest nærgaaende i venstre Arm. Men i samme Øjeblik havde jeg en Bøssekolbe ned over Hovedet!

Da jeg kom til mig selv igen, gik to Ungarer og slæbte mig hen ad Gaden. Mit Hoved hoppede op og ned paa Brostenene, men heldigvis var min Rygsæk faldet tilbage og tog af for Stødene. Da troede jeg, min sidste Time var kommen. Og nu var jeg dog paa Vejen hjem! — Der samledes efterhaanden flere Soldater, og heldigvis var der en af dem, der forstod tysk. »Lad ham løbe, han er jo en Tysker og ingen Cheko Slovak«, sagde han. Saa slap de mig, men jeg var saa fortumlet, at jeg knap kunde staa paa Benene. Den Underofficer, som jeg havde prikket lidt i Armen, var fulgt med. Han rettede sig nu, og skønt han havde ondt ved at naa saa højt op, langede han mig dog en paa Øret, saa jeg dejsede! Saa kunde jeg gaa, men min lille Kiste, som hidtil havde fulgt mig — før kørte den altid paa Kanonen — og hvori jeg havde mine Dagbøger, Fotografier o. m. a., beholdt de. Da jeg naaede Banegaarden, var Toget, som jeg skulde med, ved at gaa. Mellem Perronen og det nordgaaende Tog holdt et Godstog. Jeg sprang op og ind i en Godsvogn, ned paa den anden Side og naaede at springe op paa Trinbrættet paa Toget, der allerede var saa temmelig i Fart. Aldrig har jeg set saa overfyldt et Tog! Inde i Vognen stod man som Sild i en Tønne, og udenpaa stod Soldaterne paa Trinbrædderne, paa Pufferne og paa Taget

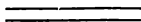
af Vognene laa og sad de. Toget var meget forsinket, da Togpersonalet havde prøvet paa at slippe af med nogle af de mange Passagerer. Men fik man nogen jaget bort et Sted, sprang de bare op paa Toget et andet Sted. Soldaterne vilde hjem! Jeg stod paa to Puffer fra lidt over Midnat til hen paa næste Formiddag. Min Pande blødte og min Uniform var meget tynd. Mine seks Kammerater saa jeg aldrig mere. Saa kørte vi gennem Østerrig, og da vi kom til Linz, gik jeg ind paa en Telegrafstation og telegraferede hjem: »Kommer hjem til Jul«. Telegrafisten spaaede mig ikke godt. »Telegrammet kommer sikkert aldrig igennem«. Men det naaede dog mine Forældre den 23. December.

Paa Stationen ved den bajerske Grænse var der dækket Bord til mange hundrede Mand. I Bajern var der nemlig forholdsvis rigeligt med Mad, og man havde Raad til at bespise Soldaterne, efterhaanden som de kom. Der blev ogsaa baade vi og vort Tøj rensede, og saa kørte vi videre til Saksen. I Leipzig kørte et andet Tog ind i vort. En Mand dræbtes, flere saaredes og Vognene blev meget ramponerede. Men vi kørte videre med de samme Vogne. I den Vogn, hvor jeg var, kunde jeg hele Tiden sidde og se ned paa Skinnerne gennem det splintrede Gulv. Den 23. Decbr. naaede vi Berlin. Vi havde noget Ophold, og jeg og et Par andre — ogsaa i østerrigsk Uniform — gik ud i Byen for at se os om. Her var jeg jo nemlig godt kendt. Vi stod og saa paa Rigsdagsbygningen, da der pludselig samlede nogle unge Fyre, Børn og Kvinder om os. »Verfluchte Oesterreicher« raabte de og gik løs paa os med Stokke og Paraplyer. Tyskerne gav nemlig Østerrigerne Skylden for, at de tabte Krigen. I det samme kom der

nogle Soldater til, som jeg i en Fart viste min Soldaterbog, og de hjalp os bort fra vore Angribere og hen til Banegaarden.

Om Aftenen skulde vi med Toget til Hamborg. Perronen var stuvende fuld af Mennesker, og det var klart, at kun en lille Part af dem kunde komme med Toget. Der var Uroligheder i Berlin i de Dage, og mange Mennesker søgte derfor bort fra Byen. Toget kom baglæns ind foran Perronen, og i Løbet af et Øjeblik, mens det endnu var i Gang, var det fyldt af Mennesker. Man sprang ind baade ad Døre og Vinduer. Hvert eneste Vindue i de store Gennemgangsvogne blev knust. Jeg var da ogsaa sluppen ind, men da vi kørte, var det ikke at se, at Menneskemængden paa Perronen var svundet.

Jeg naaede saa hjem til Juleaften efter at have været Soldat i over syv Aar.

Reventlowerne paa Sandbjerg.

Af **Chr. Hanssen.**

I Fjor, Hundredaaret efter Christjan Detlev Frederik Reventlow's Død, hvor der i Pressen er fremkommet saa mange Artikler om ham og hans store Værk, var det ret mærkeligt at lægge Mærke til, at der altid kun har været Tale om to Brødre, Chr. Detlef Frederik R., Christianssæde, Lolland, og Johan Ludvig R., Brahetrolleborg. Den tredie Broder Conrad Georg til Lensgrevskabet Reventlow-Sandbjerg, Ballegaard, Beuskov m. fl. Godser omtales ikke. Heller ikke omtales han i de almindelige Lexika, hvor man næsten ikke kan finde ham blandt de mange Reventlow'er, der nævnes. Men da han i Virkeligheden var lige saa stor en Bondeven som hans yngre Broder Chr. Ditlev Frederik, saa har jeg ikke kunnet undlade at minde om ham ved disse Linjer.

Af de tre Brødre var Conrad Georg den ældste. Han var født 1749 og opkaldt efter Farfaderen, Conrad Reventlow 1644—1708. Han var Kommandør i Sætaten, men boede ofte, især i de senere Aar, paa Sandbjerg. Her boede han blandt sine Bønder, udtrykte han sig. Han blev bedt med til de store Bryllupper, der holdtes den Gang her paa Eggen. Der fortælles, at Præsten i Sottrup, der var tysk-sindet, havde faaet den Skik indført ved Bryllupper, at naar den første lille vilde komme for tidlig, saa

maatte Bruden ikke have Slør paa. Dette var Tilfældet, engang Greven var med til Bryllup. Han blev lynende vred, skældte Præsten ud: »Vil din sorte Hund saaledes tortere mine Bønder! Jeg befaler, hun skal have Slør«. Og hun fik det.

Han døde den 20. April 1815 paa Sandbjerg Slot. Forud havde han bestemt, at han vilde hvile paa Kirkegaarden »blandt sine Bønder« og ikke bisættes i det grevelige Reventlowske Kapel ved Koret paa Dybbøl Kirke, for hvilken Lensgreven er Patron. 1863 rejste Bønderne en Mindesten paa hans Grav. Paa den staar der:

Her hviler
Conrad Georg
Greve af Reventlow
Commandør i den danske Flaade
født 1749, død 1815
Han var Bondens Ven og Velgjører.
Taknemlighed rejste dette Minde.

Grunden til, at dette Minde først rejstes 1863, kan maaske være den, at de gode Tider som Stavnbaandets Løsning, Udskiftningen og Bondens Frigørelse i det hele, nu ved Grev Conrads Død var afløst af meget daarlige Tider. De store Statsmænd Grev Bernstorff m. fl. var døde, og den lille enevældige Konge var kommet paa den forkerte Side i den store napoleonske Verdenskrig. England tog Flaaden, og Staten gik bankerot, og det tog mange Aar, hele Tyverne igennem, før Landbruget kom lidt paa Fode igen.

At Grev Conrad var Bondens Ven og Velgjører, faar man det bedste Indtryk af ved at se en af Kontrakterne, hvorefter Bøndergodset den 1. Maj 1788 blev solgt til ren og fri Ejendom, og jeg skal da her meddele Kontrakten mellem Greven og Jørgen Christensen Mattesen i Snogbæk.

Hans kongelige Majestæt til Danmark og Norge p. p. bestalter Cammerherre og Commandeurkaptein i Søetaten.

Jeg, Conrad Georg Greve til Reventlow og Christianssæde Friherre til Brahetrolleborg gjør herved vitterlig, at jeg til min Undersaat den tjenestepligtige Bolsbesidder Jørgen Christensen Mattesen i Snogbæk og hans Arvinger har solgt hans iboende Bol, af 6 Mark Guld, med de dertil hørende Landerier, Skovskifter, Bygninger og Beslag, for saa vidt det sidste tilhører mig, paa de her vedhæftede, til Grund lagte Conditioner, til Arv og Eje, og samtidig givet ham Frihed for al hidtilværende Hovarbejde, saaledes at han fra 1. Maj d. A. af dette Bol aarlig svarer 28 Rigsdaler Contribution, og 12 Rigsdaler Canon, tilsammen altsaa 40 Rigsdaler, deraf 16 Daler i klingende Mønt. To Trediedele af denne Afgift skal betales til Jul og en Trediedel til Majdag prompte. Endvidere betaler Kjøberen af dette Bol en Købeskilling af et Tusinde og et Hundrede Rigsdaler og desforuden for Træerne i Skovskiftet efter Taxationen til Jul dette Aar 136 Rigsdaler.

Naar nu Køberen af Købesummen 1100 Rdl. straks betaler 100 Rdl., og udsteder en Panteobligation til mig og mine Lensefterfølgere paa Resten = 1000 Rdl., paa 1ste Prioritet til 4 pCt. p. A. indført i den ny oprettede Skyld- og Pante-protokol, saa indsætter jeg Køberen Jørgen Christensen Mattesen og hans Arvinger i Henhold til denne Kontrakt til Ejer af bemeldte Bol, altsaa og saaledes, at Køberen under Iagttagelse af de vedhæftede Conditioner og prompte Betaling af Afgifterne og Købeskilling, kan skalte og valte, pantsætte, sælge Bolet, som med sin anden øvrige Ejendom. Men Køberen maa ikke kræve andre Friheder og Rettigheder end Conditionerne indeholder, saaledes at anlægge et Teglværk paa sine Landerier uden herskabelig Consens. Der gives Køberen som de øvrige Undersaatte den Forsikring, at han, naar den nuværende Kropagt er endt, altsaa til Jul d. Aar, skal være befriet for Krotvang. Ligesaa naar den Sønderborger Stadsmusikant ved Døden eller paa anden Maade

fratræder, skal Køberen ikke være bunden eller forpligtet til dennes Efterfølger. — Det forstaaer sig af sig selv, at da de danske Banksedler og Mønt vil blive sat ud af Cours i Hertugdømmerne, saa er Betalingen af den aarlige faste Afgift, som og Resten af Købesummen med Renter at erlægge i den i Hertugdømmerne gangbare Mønt, og beregne efter Courant.

Jeg har udstedt denne Købe- og Overladelseskontrakt under Afkald paa alle tænkelige Exemptioner og Udflugter, saavel i det almindelige som i det særlige, egenhændigt underskrevet og med mit eget Segl beseglet.

Saaledes skeet d. 1. Maj 1788.

Conrad Reventlow.

Denne Kontrakt er skreven paa tysk. Retssproget var Tysk dengang her. Derimod er de vedhæftede Konditioner skrevet paa Dansk, saa Folk kunde forstaa dem. Der er i disse Konditioner 15 Paragraffer. Af dem hidsættes:

§ 1. Forbemeldte Bols mænd i Sottrup, Snogbæk og Dybbøl, som aldeles ingen Ejendomsrettighed har til deres iboende Bole, overlades samme, med dertil hørende Landerier og Skovparter, som samme, efter Landmaalingen og Udskiftningen, paa nærværende Tid, sig befinder, tilligemed det Herskabelige Beslag og Bygninger, til fuldkommen Arv og Eje.

§ 3. Med Kirke- og Skolesager bliver det paa den gamle Fod. Kjøbere skal betale efter Mark Guld til de forefaldende Criminal, Physikat og Politi-Bekostninger som ogsaa ved Fangernes Bevogtning og Staadderkongens Underholdning.

§ 4. Jagten forbeholder Herskabet sig.

§ 5. Kjøbere skal ligesom før, lade maale deres Brødkorn og Malt paa Sandbjerg Mølle. Men fra alle andre Mølletjenester som Mølledæmnings og Slusens Reparation skal de aldeles være befriet. Det forbliver til evig Tid ved den hidtil sædvanlige Matte som er den 20de Skjæppe af Kornet som maales.

§ 9. For at skaffe Købere Credit skal der oprettes en Skyld- og Panteprotokol.

§ 10. Alle Hoveritjenester, som Kjøbere hidtil har gjort, saavel til Pagtgaarden, som til Herskabet, og ellers har leveret til Gaarden hører op fra 1. Maj 1788 aldeles, men til den Tid præsteres de endnu fuldkommen o. s. v.

Jørgen Christensen Mattesens Gaard, der nu hører til Nørremølle, var 60 Tdr. Land meget god Jord. Ved Købebrevets Udstedelse betalte han 200 Rdl. og udstedte en Obligation paa 900 Kr. der blev indført i den ny Protokol.

1789 brændte Gaarden, den blev flyttet ud af Byen og opbygget igen 1790. 30. April 1792 kunde han afbetale 100 Rdl. til Rest altsaa 800 Rdl., den 12. Juni 1794 afbetalte han 200 Rdl. til Rest altsaa 600 Rdl. 1795 afbetalte han 200 Rdl., Rest 400, 1796 afbetalte han 200 Rdl., Rest 200 og 15. November 1797 betalte han Resten af Købesummen.

Jørgen Christensen Mattesen udbetalte altsaa hele Gaarden i 9½ Aar, samtidig med at Gaarden nu var udflyttet og nyopbygget.

1797 udparcellerede Greve Conrad Hovedgaarden, saa der nu kun er knap 100 Td. Agerland og 150 Td. Skov. Den udparcelleredes i 14 Parceller. 1. Parcel var Pagtgaarden (den oprindelige Hovedgaard). 2. var Ravnskobel (skrives Rauenskoppel) 13. Parcel var Nørremølle, der var kun 4½ Td. Land til, bestaaende af den oprindelige Mølle-dam nu Eng og en lille Lykke Agerland i Snogbæk. Den blev solgt til Grevens Gartner Christjan Asmussen u d e n K ø b e s k i l l i n g.

Af denne Kontrakt hidsættes:

Jeg Conrad Georg, Greve til Reventlow hans kong. Majestæts Kammerherre og Kommandeur i Søetaten, erklærer herved for mig og mine Lens-

efterfølgere, at jeg ved Nedlæggelsen af Godset Sandbjerg har overladt den 13de Parcel, Nørre Mølle, bestaaende af den Snogbækker Lykke ca. 4 Tønder Ager og England, til min Gartner Christjan Asmussen uden Købeskilling til et Familiested mod en, af samme til Godsherskabet paa Sandbjerg, at erlægge aarlig Canon af 13 Rdl. 16 Sk., der svares promte hvert Aar til Jul. Ligesom nu han og hans Arvinger iøvrigt er skyldige at overholde de i de vedhæftede Conditioner særlige Prostanda, ligesom de andre Sandbjergger Parcellister, saa skal han, og de andre ogsaa kunne glæde sig ved de i Conditionerne nævnte Friheder og Rettigheder. Saaledes skal Asmussen, saalænge han er i min Tjeneste, være fri for at betale den aarlige Afgift. Endvidere skal det være Christjan Asmussen tilladt at indrette et Brændevinsbrænderi og en Grynmølle, paa hvilken sidste han dog ikke maa maale Meel eller Korn, men kun Gryn.

Skulde endelig den Sandbjergger Vandmølle blive nedlagt og en Kornvejrmølle anlagt istedet, saa skal Christjan Asmussen, i Fald jeg og han da lever, have Lov til at bygge en Vejrmølle til hvilken samtlige grevelige Undersaatter i Sottrup og Snogbæk som ogsaa de til Sottrup hørende Parcellister skal være tvangspligtig til at lade deres Brødkorn og Malt maale. Dog skal han være pligtig til at maale det herskabelige Korn uden Matte, følgelig ganske uden Betaling.

Til Bekræftelse har jeg egenhændig underskrevet og beseglet denne Contrakt.

Saaledes skeet Sandbjerg d. 14. April 1797.

Conrad Reventlow.

Christjan Asmussen gik det imidlertid ikke saa godt. Han fik nok en lille Grynmølle til Haandkraft, jeg har som Dreng leget med Hjulene af denne Mølle, men Brænderi og Vejrmølle kom ikke. Den skiftede Ejer flere Gange, indtil min Farfar købte den 1819. Da kom Brændevinsbrænderiet i Gang. Lige før Krigen brændte Sandbjerg Vandmølle, den er ikke bygget op igjen, og Vandet gaar nu den naturlige Vej

gjennem Nørremølle. Den af Hertug Hans d. yngre med stort Hoveriarbejde og Besvær gravede Kanal ligger nu tør. Dæmningen, han satte, tjener nu blot som Vej. Men Vejrmølle blev ikke bygget.

Det vil af disse gamle Kontrakter ses, at Grev Conrad var Bønderne og sine Undergivne en god Mand. Tænkeligt er det, at han er bleven stærkt paavirket af sin yngre Broder Christjan Ditlev Frederik.

Grev Conrad var Sømand, men han var dog ogsaa saa meget Landmand, at han allerede den Gang tænkte at gennemgrave Dæmningen ved Sandbjerg, nedlægge Vandmøllen og derved lægge hele Nydamlavningen tør.

Som allerede anført blev det overordentlig daarlige Tider efter Grev Conrads Død. Han døde ugift og uden Arvinger. Lensgrevskabet Reventlow-Sandbjerg gik da over til den yngre Broder Christjan Ditlev Frederik.

Tiderne var nu saa slette at Bønderne ikke kunde betale Skatterne, der dog visselig var smaa, sammenlignet med Nutiden, af en Gaard til Værdi ca. 100,000 Kr. 40 Rdl. Courant nemlig 28 Rdl. Contribution og 12 Rdl. Canon foruden Kopskat. 1822 indgav samtlige Grevens Bønder et Andragende til deres daværende Greve Christjan Ditlev Frederik Reventlow paa Christianssæde paa Lolland om at faa Henstand og Lettelse med Skatterne.

Derpaa kom følgende Svar dateret 16. Januar 1823:

»Eders Brev, kjære Bønder af 28.de forrige Maaned, som jeg idag har modtaget, har jeg læst med megen Deltagelse og med det Ønske, med Raad og

Daad at kunne bidrage til at lette Eders Bekymringer.

Vi har havt den Lykke, i flere Aarhundreder at have havt Konger der elskede Deres Undersaatter, men ingen af dem, har virket saa meget til Bondestandens Bedste, som vor gode nuværende Konge. Fra det Øjeblik at han naaede den Alder, at han kunde være sin Faders Raadgiver, og da, i hans Sindssvaghed, bestyrede alle Rigets Anliggender, men som en god Søn lod Faderen beholde Æren for Alt det gode der skete efter hans Raad.

Den i Danmark under haarde Kaar sukkende Bondestand skaffede han Beskærmelse mod Undertrykkelse og Frihed for Fødestavnsbaandet, der bandt enhver i samme til det Gods, i hvilket han var bleven født, samt Bestemmelser i Hoveriets Ydelser, for hvilke der næsten ingen Grænser havde været satte. Alt hvad der kunde bidrage til Agerdyrkningens Fremme blev ved vise Lovgivninger befordret og Hindringer ryddede af Vejen ikke alene i Danmark men ogsaa i Hertugdømmerne. Min Farfaders, min Faders og min Broders milde Tænkemaade havde allerede udslettet Tanken om Livegenskab paa Grevskabet Reventlow, der i begge Hertugdømmer fandt Sted hos de fleste adelige Godsejere, som gerne vilde byde meget for at hindre hans, Kongens landsfaderlige Hensigts Opnaaelse, og under vor nuværende Konges vise Bestræbelser voxede saaledes i en lang Række af Aar Undersaatternes Velstand, medens alle andre Lande ødelagdes under Krigens Voldsomheder. Ingen kunde finde grundet Aarsag til at klage over Skatternes Byrde. Det faar vi at takke hans gode Hjerte, hans Klogskab og fredelige Sindelag.

Men midt i Freden, under de venskabeligste Forsikringer, og uden mindste rimeligt Paaskud angreb England Danmark, og ødelagde med en mægtig Armé og Flaade en stor Del af Hovedstaden, bortførte den aftaklede skønne Flaade, der vilde have kostet dem blodige Hoveder, om de havde villet, ikke bortrøve, men borttage den i aaben Føjde paa Søen, — borttog Danmarks fleste Handelsskibe og ødelagde Danmarks og Hertugdømmernes blomstrende Handel.

— — — Nu rakte Skatterne ikke mere til, til at bestride Kongens Udgifter, nu saa megen Ulykke rammede hans Riger og Lande. Skatter maatte han med blødende Hjerter underskrive, og da de dog ikke kunde tilstrække, maatte han betale med Bancosedler, som han ikke nu under Krigen kunde udrede i Penge, og disses Værdi, nedsank derfor til næsten intet.

— — Nu er vel denne ulykkelige Tidspunkt overstaaet, og Freden er vendt tilbage. Men Saarene, som Krigen har slaget, er ikke lægte. Nogen Gjæld har Kongen maattet gjøre, af hvilken Renterne maa svares, og noget maa afbetales paa Hovedsummen. Mange Betjente og Officerer, som under Krigen maatte antages, maa nu pensioneres, og da Handelen er betydelig meget mindre end før Krigen, saa er ogsaa Toldindtægterne, der omtrent udgjorde den halve Kongens Indtægt, meget formindsket. Kongen gjør hvad muligt er for at spare paa Udgifterne for at kunne lette sine kjære Undersaatter Skatterne, der trykker dem alle. Ogsaa har han allerede i dette Aar med Plakat af 10de d. M. forlænget Henstanden med de tilbagestaaende Bankrenter for Aarene 1813 til 1818. Men selv denne Lettelse, som han har paa-tænkt og vil paatænke, kan ikke afhjælpe Landmandens trange Kaar saa længe Kornpriserne bliver saa lave, som de nu ere; thi ingen Mand har den halve Indtægt af sin Gaard af Korn og Fedeverer, som han har havt i de sidste Halvhundrede Aar, til de sædvanlige Middelpriiser. Og den Mand, der ejer sin Gaard med Gjæld, der ikke svarer til Jordejendommens Værdi, er ilde faren, thi denne er nu ned-sunken til det halve, eller en ringe Deel. Den Mand der har skiftet mellem sine Frænder, hvis Arvelodder er bleven staaende uopsagt i Gaarden, og ingen anden Gjæld har, han nødes nu ofte, naar disse Arvelodder ham opsiges at opgive sit Bo, og fattig og tomhændet at forlade sin arvede Gaard, uden mindste hans Brøde. — Denne haarde Skjæbne har Agerdyrkerne i disse Lande ikke alene men i alle bekjendte Lande. Thi efter Kornmanglen, under hvilken mange Lande har sukket en Del Aar, og i disse, mange Mennesker er døde af Sult og Elendighed, har Gud nu alminde-

ligen velsignet deres Agre med en rig Høst og alle har havt Overflødighed af Korn. — Vi lider meget ved de lave Kornpriser, men hine have lidt langt mere ved Mangelen af Korn, under hvilken mange for ikke at sulte ihjel maatte udvandre fra deres Fødeland, og mange sultede dog ihjel, i visse Egne af Schweiz omtrent en Sjettedel af Folkemængden, endskjønt de Velhavende er meget velgjørende og alle mulige Foranstaltninger gjordes til Kornets Indkjøb. Hos os sulter ingen ihjel, endskjønt vores Velstand forringes. Men Hungersnøden i andre Lande er nu ophørt, ligesom Kornpriserne efter Sandsynlighed igjen, naar Skibsfarten begynder, vil rejse sig lidt, og efterhaanden de gamle Middelpriiser vil kunne opnaas. Thi Høsten har ikke almindeligen været god, de store Oplag i Handelsstæderne ere betydeligen formindskede, og af Sommerkorn især er udenlands ingen Overflødighed. Jeg har oplevet ligesaa ringe Priser i Aarene 1776 og 77, og i Aaret 1775 solgte jeg min Hvede for 4 R. (4 curant) og i 1776 og 77 var Prisen for Hvede $1\frac{2}{3}$ R., for Byg 1 R. 84 og for Havre 40 Sk. lybsk. I Aaret 1778 rejste Priiserne sig igjen til det de plejede at være. Vel vare Skattene ikke saa store som nu, men Agerdyrkingen er siden den Tid fremskreden, og eders Gaarde frembringer nu langt mere Korn, Kreaturer og Fedevarer end dengang. Hvad der er skeet vil igjen skee og vi vil snart see bedre Tider. Den nuværende Tid skal opmuntre til den muligste Sparsomhed og til at anstrenge al vor Flid til fortsatte Forbedringer, at vi fremdeles maa see endnu større Frugtbarhed af Jorden. Meget er udrettet, men meget mere staaer endnu tilbage for fornuftige og flittige Agerdyrkere, for hvilke jeg anseer Eder.

Min salig Broder overlod Eder eders Gaarde i fri Ejendom efter mit og min yngre Broders Raad og Samtykke imod en billig Afgift i Forhold til deres Værdi, og for en langt ringere end Bønder i lige Tilfælde senere har maattet betale deres Godsejere, men hans og vores Hensigt var, at Bønderne med Herskabet, skulde nyde og dele Fordelene af Jordens bedre Benyttelse ved Hjælp af Udskiftningen og de Forbedringer som Ejendomsrettighederne maatte opmuntre dem til at gøre. — —

Om jeg ikke havde været nødsaget til at paadrage mig en meget betydelig Gjæld for at forbedre mine herværende Bønders Kaar, og om jeg ikke til mine mange Børns og Børnebørns Underhold havde store Udgifter, vilde jeg gjerne til mange gjøre Forskud paa Skatter og give Delation paa Afgifter til mig, der falder jer meget trykkende, men min Evne er desværre nu ikkun ringe og saadan, at jeg ikke kan undvære noget betydeligt Afskjær i mine Indtægter, der i Danmark ligesom Eders bestemmes efter Kornpriserne, og er ned sjunken til det halve af det, de i sædvanlige Aar ere. I maa derfor af yderste Kræfter søge at udrede, hvad der paalægges Eder, og hvem der gjør det, og endnu staar til at redde, den vil jeg, saa vidt min Evne tilstrækker, bringe mig efter, hvorved jeg dog maa gjentage, at min Evne i denne Tid kun er liden, og ingen af Eder kan derfor gjøre sikker Regning paa af mig at nyde Skaansel ved Betaling af Skatter og Afgifter.

— — Vi har hidtil kun gjort liden personlig Bekjendtskab med hinanden, men jeg vil søge, om Gud vil, at blive noget længere paa Sandbjerg, for nøje hos Eder at underrette mig om Eders Kaar, og som jeg altid har gjort at være mine gode Bønder til Nytte med Gode Raad. — — Om jeg, som jeg haaber i Sommer kommer til Sandbjerg, og igjen tager tilbage, ønskede jeg at nogle af Eder kunde finde Lejlighed til at besøge mig her, paa det I kunde se mine Bønders Tilstand, og de kunde lære Eder og I af dem, til heldigere at gaa frem i Forbedringer.

— — Jeg ønsker hjerteligt at Gud endnu i min høje Alder vil lade mig opleve den Glæde, at kunne gjøre vel mod Eder, og at jeg endnu maa see Eders Velstand igjen at forøges og Eder selv glade over den Velsignelse Gud skjænker Eder. — —

Jeg har nu til Eder aabnet mit Hjerte, som en Fader aabne det til sine gode Børn, og befaler Eder Gud, uden hvis Velsignelse vi Intet formaar.

Pederstrup, d. 16de Januar 1823.

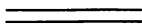
C. D. F. Reventlow.

Til mine kjære Bønder paa Sandbjerg, Ballegaard og Beuskov Godser.

— —

I Dybbøl Sogns Kirkebog staar under 20. April 1815, at Conrad Georg Lehmsgreve til Sandbjerg m. m. var født 1749 og død 1815. Fader mere staar der ikke, men der er ladt en Side Plads til nærmere Redegjørelse for hvem han var, den er imidlertid aldrig bleven udfyldt, maaske fordi han og Præsten vel ikke stod paa den bedste Fod overfor hinanden. Grev Conrad oplevede at se Bøndernes vældige Opsving efter Stavnsbaandets Løsning, Udsiftningen, Fællesskabets Ophævelse og Bøndergaardenes Salg til fri Ejendom. Han oplevede ogsaa at se Englænderne tage den »skjønne aftaklede Flaade«, som Commandeur i Flaaden, og den store Nedgang og Fattigdom, der fulgte efter den store Krig.

Men hans Minde skal bevares og leve her, for han var Bondens Ven og Velgjører.

Sønderjylland 1927.

Af Thade Petersen.

1. Grænsen.

Sønderjylland, saaledes som det fremtræder efter Grænsedragningen i 1920 har et Omfang af 359.106 ha, hvoraf 135,102 hører til Haderslev, 130,852 til Tønder, 79,012 til Aabenraa og 44,140 til Sønderborg Amt. (H. ^{10/9})*). For at bøde paa en af de Vanskeligheder Grænsedragningen i 1864 førte med sig, bliver der imidlertid i Hygum Sogn taget 904 ha fra Haderslev Amt og lagt til Ribe Amt. (H. ^{2/4}). Fra det førstnævnte Omraade stammer, efter hvad Dr. Alnor oplyser, 5136 af dem, der i Krigen faldt paa tysk Side, 3,09 pCt. af Befolkningen mod 3,85 fra den tyske Del af Hertugdømmerne (Av. ^{13/3}). Den danske Stats Udgifter ved Grænsedragningen opgøres — dog meget misvisende — til 435,099,859 Kroner. (H. ^{20/4}).

Færdslen over Grænsen kræver nu mindre Opsyn. 35 Grænsegendarmer er opsagt til ^{31/s}. (H. ^{15/7}). I Forbindelse med den ny Grænsedragning staar det forholdsvis store Antal Ansøgninger fra Nordslesvig om dansk Borgerret, i 1927 122. (Av. ^{19/1}).

Repræsentanterne for det danske Mindretal forlod i August sammen med de andre Mindretal i Tyskland Mindretalskonferencen i Genève, fordi Friserne ikke havde faaet Adgang til Konferencen. (H. ^{25/8}) Om Mindretallenes Kaar ved den dansk-tyske Grænse, sagde W. Schücking iøvrigt i København, at den Ordning, der her var truffet, opfyldte alle berettigede Krav. (H. ^{27/11}).

Grænsedragningens Retfærdighed er ogsaa i Aar ved flere Lejligheder bleven anerkendt af fremragende Tyskere. Saaledes skriver »Deutsche Zukunft«, at den falder saa nøje sammen med Befolkningens nationale Sindelag, som det i det hele er tænkeligt. (H. ^{4/4}). Et Udtryk

*) H = Hejmdal, Av. = Flensborg Avis, L = Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende, Gr. = Grænsevagten 1927.

for Tilfredshed med den kan ogsaa findes i, at der fra tysk Side gennem Professor Scheel og Dr. Schifferer sættes et Arbejde i Værk for tysk-nordisk Samarbejde. (H. $^{10}/_{10}$). Den paatænkte tysk-nordiske Universitetsuge maatte dog opgives paa Grund af tysknationalistisk Modstand. (H. $^{10}/_{12}$). Udtryk for tysk Utilfredshed med Grænsen har der dog heller ikke i 1927 været Mangel paa. Hindenburg talte i Flensborg om Nordslesvig som tysk Moderjord (Av. $^{31}/_{5}$) og ved det tyske Gymnastikstævne i Flensborg taltes der om Udfald mod Grænsen. (Av. $^{5}/_{7}$). Pastor Schmidt angreb i Folketinget dansk Styre i Nordslesvig men blev som sædvanligt grundigt vist tilbage. (H. $^{15}/_{10}$). Værre var imidlertid et Angreb af en dansk Mand, Prof. Karl Larsen, paa det danske Mindretalsstyre som planlagt Opsugningspolitik. (H. $^{24}/_{11}$. $^{20}/_{11}$).

Til Grænsefremtoningerne kan endnu regnes Udgivelsen af Dr. Alnors tyske Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie, der imidlertid er ganske uvidenskabelig. (H. $^{28}/_{10}$).

2. Nationalt Liv ved Grænsen.

a) Dansk Syd for Grænsen.

Antallet af dansk talende er ifølge den tyske Statistik af $^{10}/_{6}$ 25 siden 1910 gaaet ned i Flensborg By fra 3706 til 1784, i Flensborg Kreds fra 966 til 329 og i Syd Tønder Kreds fra 4413 til 1901. I alt var der nu 5709 dansk-talende i Syd- og Mellemslesvig. Deraf talte 1543 begge Sprog. Hele Antallet er efter det gaaet tilbage med 50 pCt. siden 1910. (H. $^{11}/_{1}$). Men Arbejdet for Bevarelsen af Danskheden svækkes ikke. Ved et Møde i Flensborg søgtes et dansk Samarbejde for Danskheden Syd for Grænsen sat i Værk. (H. $^{15}/_{11}$). Grænseforeningen, hvis Arbejde mest ligger der, har 35,500 Medlemmer, deraf 4966 i Sønderjylland. (Av. $^{19}/_{5}$). Aarsmødet i Flensborg var større end i Fjor, 5000 til Friluftsmøde. Dog har den slesvigske Forening mistet 268 Medlemmer. Den har nu 4187. (Av. $^{14}/_{6}$). I et dansk Idrætsstævne i Flensborg deltog Hold fra Flensborg, Harreslev, Østerby Mark, Skovlund, Jaruplund, Tarup og Slesvig. (Av. $^{9}/_{8}$). I April holdtes ogsaa et godt Gymnastikstævne i Flensborg. (Av. $^{20}/_{4}$).

Endnu har Forældrene ikke faaet den selvfolgelige Ret til selv at bestemme Børnenes Undervisnings-

sprog. (H. $\frac{7}{5}$). Af Indenrigsministeren faar de dog et velvilligt Svar med Hensyn til Skole og Presse. (Av. $\frac{1}{10}$). Endnu mere betyder det virkelige Fremskridt, at Duborgskolen for 3 Aar faar Statstilskudet forhøjet fra 5 M. til 40 M. pr. Barn. (H. $\frac{10}{11}$). Den har 325 Elever. (Av. $\frac{8}{5}$). 19 tog Afgangseksamen i 1927. (Av. $\frac{3}{4}$). I Jaruplund indviedes en ny dansk Skole. (Av. $\frac{29}{3}$). I Martsattes en dansk Ungdomsuge i Værk flere Steder. (Grv. 121).

For den danske Menighed i Flensborg er det af stor Betydning, at den har faaet overladt Helligaandskirken, som blev indviet $\frac{28}{8}$. (H. $\frac{29}{8}$). I »Ansgar« døbttes der i Aarets Løb 40 Børn, 109 blev konfirmeret, der var ca. 1500 Nadvergæster. (Av. $\frac{17}{5}$).

Fra Bogsamlingen i Flensborghus er udlaant 45,153 Bøger, og Læsestuen har været besøgt af 19,943. (H. $\frac{1}{10}$). Mod Slutningen af Aaret fik »Flensborg Avis« endelig Byens Kundgørelser, derimod faar »Der Schleswiger« dem ikke. (Av. $\frac{25}{12}$). En slesvigsk Kreditforening oprettes i Flensborg. (H. $\frac{20}{12}$).

b) Tysk Syd for Grænsen.

Paa den nationale Konto faar og kræver Tyskerne stadig store Midler til Brug i Grænseegnene. Paa et Møde i »Landbund« i Hanved krævedes der tysk Kolonisation af Strøget op mod Grænsen. (H. $\frac{22}{2}$). Provslanddagen giver 200,000 M. til et »tysk Hus« i Flensborg. (H. $\frac{5}{4}$). Af 25 Millioner til tysk Grænsearbejde faar Slesvig-Holsten 3,5. (H. $\frac{12}{7}$). De økonomiske Forhold er vanskelige dernede. Flensborgs Budget er paa 11 Mill. M. (Av. $\frac{16}{3}$), og den laaner 7 Mill. til 9 pCt. (Av. $\frac{3}{8}$).

Flere af de Mænd, der indtog en fremragende Plads i tysk kulturelt Arbejde dernede, har trukket sig ud af det. Henningsen traadte tilbage som Forstander for Højskolen i Rendsborg, og Trænckner forlod i al Stilhed Landet, skuffet. (H. $\frac{10}{11}$). Professor Scheel nedlagde sit Hverv som Formand i Schleswigholsteinerbund (H. $\frac{28}{11}$) efter at have lidt store Tab ved den nationalistiske Bedrager Kleinroden. (H. $\frac{10}{11}$).

c) Tysk i Nordslesvig.

Til Trods for, at den tyske politiske Ledelse holder haardt paa, at Tyskerne skal blive her i Landet og gøre

Krav paa alle de Rettigheder, de kan faa, flytter der dog stadig en Del af dem bort. Alene fra Tønder skal saaledes i kort Tid 8—10 Familier være flyttet Syd paa. (Av. $\frac{4}{10}$). Fri for indre Brydninger er de heller ikke. I Majsprængtes deres Vælgerforening i Haderslev over Spørgsmaalet om Grænseflytning til Kongeaaen. (H. $\frac{24}{4}$). Dryanders udæskende Tale paa Knivsbjerg holdt heller ikke alle for betimelig. (H. $\frac{27}{6}$). Senere maatte »Apenrader Tageblatt« aabent indrømme, at der var en Revne i Mindretallet. (H. $\frac{1}{7}$). Stærkere kom det frem, da Raben angreb Pastor Schmidt (H. $\frac{12}{7}$), og Aarsmødet i Haderslev med 166 Stemmer mod 4 forkastede H. C. Hansens og Rabens Forslag om offentligt at gøre Kongeaaegrænsen til Maal for tysk Politik. (H. $\frac{27}{9}$). Da Kongeaaatyskerne udsendte andet Nummer af »Die Königsau« var imidlertid flere Navne udgaaet af deres Opraab. (H. $\frac{5}{11}$).

Ellers benytter de ivrigt de Rettigheder, de har. Virksomst er de næsten paa kirkeligt Omraade. I Januar fremkom deres Fremmedmenigheder med et Ønske om at faa Kidskelund Skole til Gudstjenester, skønt der fra Folkekirkens Side aarlig holdes 15 tyske Gudstjenester i Sognekirken. Præsten og Sogneraadet afslaar det. Det var da heller ikke Folk i Kidskelund, der ønskede det. (H. $\frac{21}{1}$). De tyske Fremmedmenigheder, som i Almindelighed fejlagtigt kaldes Frimenigheder, holdt i Marts Gudstjenester 25 Steder i 19 Sogne mod Aaret før 13 i 12 Sogne. (H. $\frac{22}{3}$). En ny saadan Menighed dannedes i Graasten med Wassner som Præst. (H. $\frac{10}{4}$). I November holdt Tyskerne saavel fra Fremmedmenighederne som fra den danske Folkekirke et fælles Menighedsmøde i Aabenraa, hvor Braren og Lausen advarede imod Splittelse, mens Pastor Horstmann betegnede den kirkelige Tilstand i tysk Tid som næsten ideel. (H. $\frac{12}{11}$, $\frac{14}{11}$, $\frac{21}{11}$). Tidligere havde han paastaet, at Præsterne den Gang holdt sig neutrale i politisk Henseende.

I S. Vilstrup indviedes en tysk Privatskole med 49 Elever. (H. $\frac{8}{3}$). Kort Tid senere forlangte deres politiske Ledelse Eksamensret for deres Realskoler, Adgang for tyskuddannede Lærere og Refusion af Udgifterne for de Forældre i Tønder, der sender deres Børn i den tyske Realskole i Stedet for i Statsskolen. (H. $\frac{15}{3}$, $\frac{18}{3}$). Ogsaa Rødding fik en tysk Privatskole med 20 Elever. (H. $\frac{9}{5}$).

I Sønderborg aabnedes et tysk Bibliotek (H. $\frac{7}{11}$). Den tyske Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Histo-

rie giver en overfladisk og vildledende Skildring af Marinus Hansens Forhold. (H. $\frac{8}{11}$).

En Langelænder, Eggert, i Felsted, der havde en Gaard i Forpagtning, demonstrerede ved at save Flagstangen ved Gaarden om og prale offentligt af det. (H. $\frac{19}{1}$, $\frac{24}{1}$). Ved et tysk Møde paa Jejsing Banke demonstreres der med sl.-holst. Flag. (H. $\frac{30}{8}$).

Corn. Petersen faar ved et Møde i Aabenraa et Tusinde Mennesker til at henvende sig til »vor Konge og Hertug« og bl. a. kræve Selvstyre for Nordslesvig. (H. $\frac{1}{8}$). Han fik senere Audiens hos Kongen, men henvistes til Lovgivningsmagten. (H. $\frac{15}{8}$, $\frac{16}{8}$). Han er i Pengetrang. (H. $\frac{20}{8}$).

Pastor Schmidt er jævnlig fraværende i Folketinget. (H. $\frac{10}{7}$).

I Juli aflagde Præsteseminariet i Preetz Besøg i flere nordsl. Byer samt Askov og Ribe. (H. $\frac{20}{7}$).

Tyskerne i Løgumkloster vil ikke lade Børnene gaa til Gymnastik i Forsamlingshuset. (Av. $\frac{1}{11}$).

d) Dansk i Nordslesvig.

Paa Foreningens Omraade har der været livligt Røre med glædelig Stilen mod Samling af Kræfterne. Skoleforeningen fik Støtte ved Genoprettelsen af S. S. i Kolding og maaske lignende andre Steder. (H. $\frac{17}{1}$). Skole-, Sprog- og Grænseforeningen samt danske Foreninger Syd for Grænsen vedtog at samles hvert Aar for at drøfte fælles Opgaver. (H. $\frac{31}{1}$). Senere nedsatte de et Udvalg paa 6 Medlemmer til Fremme af Samarbejdet. (H. $\frac{12}{10}$). Sprogforeningen havde ved Nytaar 2486 Medlemmer og har uddelt 11,439 Bind. Skoleforeningen har 12,546 Medlemmer i Nordslesvig, og 3912 i det øvrige Land. Den har støttet 308 Elever og givet 31,000 Kr. til Ungdomsskole Syd for Grænsen. (H. $\frac{4}{7}$). Dansk Samfund for Sønderborg havde $\frac{23}{6}$ 900 Medlemmer. (H. $\frac{24}{9}$). Sønderjydske Idrætsforening har haft Tilgang af 1684. (H. $\frac{14}{3}$). Sønderborg Borgerforening holder 70 Aars Jubilæum. (H. $\frac{6}{4}$).

Et nyt Forsamlingshus indviedes i Uge. (H. $\frac{15}{8}$). »Frej« i Christiansfeld solgtes for 41,000 Kr. (H. $\frac{5}{12}$). En Basar til Støtte for Tønderhus gav 5800 Kr. (Av. $\frac{2}{2}$, $\frac{3}{2}$, $\frac{15}{2}$). Højskolehjemmet i Haderslev holdt 25 Aars Jubilæum. (H. $\frac{20}{1}$, $\frac{25}{1}$). I Tønder indrettedes et dansk Kontor. (H. $\frac{21}{11}$).

Af Møder skal særlig nævnes de mange Afstemningsfester (H. $11/2$) og Genforeningsfester (H. $10/6$) og et stort nationalt Ungdomsmøde i Sønderborg. (H. $24/10$) og et to Dages nationalt Stævne samme Steds $23/6$ og $24/6$.

Som sædvanlig aflagde Kongen et Besøg hernede (H. $23/5$) og i September var 500 Sønderjyder paa Besøg i København (H. $23/6$).

I Tønder ankede de danske Byraadsmedlemmer over, at Borgmesteren forelagde Sagerne paa Tysk. (Av. $13/2$, $13/3$). Af 46,000 Stednavne er de $2/3$ renskrevet paa Dansk i Jordebøgerne. (H. $5/3$).

3. Politik.

I Politikken har kun Selvstyret øret gjort sig bemærket. Gaardejer Kylling blev smidt ud fra »Bondens Selvstyre«s Generalforsamling. (H. $7/1$). En af Cornelius Petersens vilde Planer var at danne en Selvstyreforening med 2 Kroners Aarsbidrag. Den skulde saa ved Tvangssalg købe Medlemmers Gaarde for 1 Krone og udlaane dem til Ejerne, hvis Gæld skulde sættes ned. Enhver, der paa Statens Vegne gik ind i en saadan Gaard, skulde erklæres for fredløs. (H. $13/1$). Processen mod de 3 Selvstyreløjtninger (Se 1926) begyndte $17/1$ i Sønderborg. De blev frikendt. (H. $17/1$, $18/1$). I Marts kom Cornelius Petersens Sag for Fornærmelse mod Stauning for Højesteret. (H. $10/3$).

4. Samfundsforhold.

Folketallet er i jævn om end ikke stærk Vækst. Det var uden Militær

	1920	1927
i Haderslev	13,211	14,308
i Aabenraa	7,834	8,627
i Sønderborg	7,760	10,281
i Tønder (1921)	5,015	5,550

Fødselshyppigheden er betydelig større end i Byerne i det øvrige Land, men Dødeligheden er ogsaa meget større, dog i stadig Aftagen siden Genforeningen. Fødselsoverskuddet er i Haderslev og Aabenraa vokset stærkt fra 1922 til 26, i Sønderborg lidt; i Tønder er det sunket lidt. (H. $21/12$). I Løbet af 1927 sank Folketallet i Tønder med

144 (Av. $\frac{22}{11}$) mens det i Haderslev steg med 212 (H. $\frac{6}{12}$).

Til Amerika udvandrede der 1864—1914 30,000 Sønderjyder. (H. $\frac{20}{1}$). Et københavnsk Forsøg paa at danne en Koloni af Thyboer paa Tønderegnet mislykkedes. (H. $\frac{4}{4}$).

Derimod skrider Udstykningen ellers godt fremad. (H. $\frac{20}{1}$, $\frac{15}{3}$, $\frac{16}{3}$, $\frac{4}{11}$, $\frac{25}{11}$, $\frac{20}{12}$, $\frac{20}{12}$). I alt oprettedes 70 ny Husmandsbrug i 1927, ca. 400 paa tilsammen ca. 3000 ha siden 1922. (H. $\frac{31}{12}$).

Mod Slutningen af Aaret var Arbejdsløsheden som sædvanlig igen stærkt stigende. Den omfattede lige til Jul 1995 i Haderslev, Aabenraa og Tønder Amter eller 443 flere end 14 Dage før. (H. $\frac{10}{12}$, $\frac{24}{12}$). I disse 3 Amter svarer den omtrent til de nørrejydske, derimod er den i Sønderborg Amt betydeligt højere. (H. $\frac{16}{2}$). I Haderslev lod en Del arbejdsløse sig desværre henrive til et Overfald paa Medlemmer af Byraadet. (H. $\frac{16}{2}$, $\frac{18}{2}$, $\frac{20}{4}$).

Sundhedsforholdene lader endnu en Del tilbage at ønske. Sygeligheden er større i Sønderjylland end i det øvrige Land. Sygekasserne er derfor vanskeligt stillet (H. $\frac{7}{4}$, $\frac{8}{4}$). Aabenraa Amt har den største Tuberkulosedødelighed i Danmark. (H. $\frac{7}{6}$). Af Sygeplejeforeninger er her 19. (H. $\frac{23}{4}$). I Haderslev Amt udvides Sygehuse for 700,000 Kr. (H. $\frac{29}{3}$, $\frac{25}{5}$) og Haderslev Byes for 28,000 Kr. (H. $\frac{10}{12}$) og i Aabenraa vil Tuberkulosehospitalet blive fortsat. (H. $\frac{23}{11}$). Centralforeningen af Sygekasser i Sønderjylland omfatter 105 med 71,809 Medlemmer. (H. $\frac{26}{7}$). De ønsker Sygehustaksterne nedsat. (H. $\frac{27}{7}$). Den nordsl. Kvindeforening har et Hvilehjem, to Børnehjem og et Sinkehjem. (H. $\frac{30}{5}$). Paa Helsehjemmet var der 1926 318 Børn, deraf 96 fra Mellemslesvig. (H. $\frac{22}{8}$). Det fik en ny Bygning overdraget af Sønderj. Fond. (H. $\frac{12}{6}$). Nordslesvigsk Børneansyl holder 50 Aars Jubilæum (H. $\frac{6}{4}$) og faar en Gave paa 2500 Kr. (H. $\frac{16}{4}$). To tyskuddannede Tandlæger faar Ret til at praktisere. (H. $\frac{25}{5}$). Homøopaterne kræver det ogsaa. (H. $\frac{27}{5}$).

Kautionister beder om, at Hjælpen til Landmændene ogsaa maa komme dem til gode. (H. $\frac{12}{1}$). Sønderjydske Brugsforenings Konkursbo bliver endelig opgjort, og Kreditorerne faar deres Tilgodehavende. (H. $\frac{28}{6}$). Fattiggårdene staar omtrent tomme. I Tønder Amt er der 17 med 20 Alumner. (H. $\frac{14}{7}$).

Lø Herreds Brandforsikring har blandt sine 2508 Forsikrede haft 21 Brandskader til 108,202 Kr. (Av.

$\frac{5}{3}$). Det brænder hyppigst i Sønderjylland og i Ringkøbing Amt. (H. $\frac{27}{8}$). Med Hensyn til Brandværn er Sønderjylland godt stillet. Det første frivillige dannedes i Sønderborg 1877. (H. $\frac{7}{6}$). Det har nu 333 Medlemmer. (H. $\frac{12}{6}$).

5. Erhverv og Økonomi.

a) Landbrug.

Juvrediget paa Rømø blev i 1927 saa vidt færdigt, at det kunde beskytte Engene mod Havet. Endnu en Gang blev de dog oversvømmede inden det sidste Hul lukkedes, nemlig $\frac{23}{4}$. (H. $\frac{25}{4}$). En Stormflod i Oktober 26 havde beskadiget det en Del. (H. $\frac{8}{3}$). Med dette Dige er det sidste Stykke af egentlig Marsk i Sønderjylland beskyttet. Havnebydiget, der er færdigt, har kostet 131,937 Kr. og skal endnu forstærkes for 20,000 Kr. (Av. $\frac{17}{3}$). Digerne paa Rømø beskytter nu tilsammen 1163 ha. (Av. $\frac{15}{6}$).

I Foraaret toges rigtig fat paa Arbejdet til Afvanding af Marsken ved Tønder. (Av. $\frac{29}{4}$). Udført var ved den Tid allerede Højer—Emmerlevdiget (Av. $\frac{29}{4}$) og en Del af Arbejdet i Sejersbækdalen. (Av. $\frac{9}{5}$). Det viser sig, at Vidaaen ikke kan bruges som Afvandingskanal, da Jorden omkring den er for løs. (Av. $\frac{1}{7}$). Vandstanden vil her blive holdt $1\frac{1}{2}$ m under Terrænet. I det Øjemed skal 75 % af Nedbørmængden pumpes ud. (Av. $\frac{10}{12}$) Af Drænpplaner i Tønder Amt er der udarbejdet 68 paa 380 ha, og meget af dette fuldført samtidig med andet tidligere planlagt. (L. 1927 S. 167).

Landvindingen, der siden Bygningen af Dæmningen til Sild, har været stor Nord for denne (Av. $\frac{30}{7}$) fremkaldte Tanken om en lignende Dæmning til Rømø, som dog Sagskandskaben maa fraraade. (Av. $\frac{15}{11}$). Paa hele Sønderjyllands Vestkyst har Vindingen i de sidste 700 Aar været større end Tabet. (H. $\frac{9}{5}$).

Træplantning skrider godt fremad paa Vestkysten. 3 Plantager paa tilsammen 24 ha er opstaaet (H. $\frac{7}{6}$) og senere efterfulgt af endnu 2 paa ca. 15 ha. (Av. $\frac{8}{6}$). Den største bliver dog anlagt paa Abild Hede, hvor Tønder By købte 60 ha for 6750 Kr. til Tilplantning ved Hjælp af Arbejdsløse. (Av. $\frac{20}{8}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{25}{10}$, $\frac{1}{11}$).

Af Sønderjyllands 386,788 ha er 286,000 under Kultur. (H. $\frac{12}{9}$). I 1926 faldt hele Udvidelsen af Danmarks dyrkede Areal, 5000 ha, paa Sønderjylland. (H. $\frac{7}{11}$). I Mar-

sken Syd for Højer anlægges en Forsøgsgaard. (Av. $\frac{2}{7}$).

Af Slagterierne har det i Sønderborg haft størst Vanskelighed at kæmpe med. En Del af dets Gæld maatte overtages af Andelshaverne, hvorved dets Regnskab forbedredes med 100—120,000 Kr. aarlig. (H. $\frac{5}{1}$). Det har i 1926 behandlet 58,678 Svin, 20,000 flere end i 1925. (H. $\frac{21}{3}$). Graasten Slagteri har modtaget 35,805 Svin. Det har nu 801 Andelshavere. (H. $\frac{19}{2}$). Vojens har slagtet 20,270, (H. $\frac{14}{3}$), Aabenraa, 56,805. (H. $\frac{3}{12}$). Skærbæk 23,551, Tønder 25,151, Bylderup-Bov 25,046 (Medicinalberetningen for Tønder Amtslægkreds for 1927).

Af Fornyer i Mejerierne er i 1926 sket en Nybygning i Uge, Ombygning i Bylderup, Udvidelse i Arnum, ny Bestyrerbolig i Ketting. (H. $\frac{6}{1}$). Tekniske Forbedringer er kun faa og smaa. (L. 1927 S. 27). Mælke-mængden er steget 3—4 %, Smørret med ca. 5 %. (H. $\frac{11}{3}$, L. 1927 S. 10). Paa den jyske Mejeriudstilling i Fredericia naaede Haderslev Amt højest op. Derefter Sønderborg Amt. Aabenraa er Nr. 6 og Tønder det daarligste. (H. $\frac{2}{4}$, L. 1927 S. 220). 133 Mejerier havde 1925 240,234,000 kg Mælk, 1926 244,980,000. (L. 1927 S. 158).

Sønderjydsk Smørekspportforening solgte 1926 49,776 Dritler, deraf 39,554 til Tyskland, (H. $\frac{24}{1}$). Haderslev Smørekspportforening solgte 20,000 Dritler, deraf 68 % til Tyskland. (H. $\frac{4}{2}$). I $\frac{3}{4}$ Aar solgte Sønderjydsk Smørekspportforening 30,477 Dritler. Mængden var steget med rigelig 10 %. (H. $\frac{24}{10}$). Andelssmørekspportforeningen i Sønderborg i 11 Maaneder 46,707 Dritler (1201 Fremgang). (H. $\frac{7}{11}$). Den i Haderslev i 9 Maaneder 16,308 Dritler (H. $\frac{10}{11}$) og Tønder Smørsalgforening solgte 9182 Dritler. (Av. $\frac{27}{11}$).

Sønderjydsk Fællesledelse af rødt dansk Mælkvæg har nu virket i 6 Aar. Antallet af kontrollerede Køer er i den Tid tidoblet, nemlig 2246. Der er 500 kg Mælk Fremgang pr. Ko og 20 kg Smør. Medlemsantallet er nu 220. (H. $\frac{19}{1}$). Sønderborg Amt staar som Nr. 1 blandt de jyske Amter med Hensyn til Mælkemængde. Dog er Fedtprocenten endnu for lille. (L. 1927 S. 6).

Fællesledelsen af Avl af hollandsk Mælkvæg har haft 1459 Køer under Kontrol. Deres Ydelse er sidste Aar gaaet frem med 13 kg Mælk, 0,03 % Fedt og 1,8 kg Smør pr. Ko. (H. $\frac{17}{3}$).

Antallet af Køer er siden 1920 steget med 22 %, hvilket dog ikke naar Stigningen i hele Danmark i samme Tid, 24 %. Mens det fra 24 til 25 gik 0,3 % tilbage her i

Sønderjylland, er det fra 25 til 26 steget fra 96,004 til 100,906. Studeantallet er taget stærkt af. Endnu er dog Mælkeproduktionen langt tilbage: kun 792 kg pr. ha mod 1227 i hele Landet. Sønderborg Amt staar dog med sine 1557 kg pr. ha langt over Landsgennemsnittet og er det rigest ydende i hele Landet. Til Gengæld er Tønder Amt det daarligste (L. 1927 S. 202). Antallet af Køer pr. ha er da ogsaa for lille henede nemlig 30 mod 43 i hele Landet. Ogsaa her staar Sønderborg Amt godt nemlig med 50 mens Svendborg Amt som det bedste i hele Landet har 59. (L. 1927, S. 61). Koantallets Vækst er fortsat ogsaa ind i 1927. Den 15. Juli var det steget til 105,055. Af Hornkvæg var der i det hele 296,622, af Heste 34,875. (H. $\frac{7}{10}$).

Mund- og Klovsygen ophørte i Maj. (H. $\frac{22}{11}$). En Del Køer er derimod bleven slaaet ned paa Grund af Yvertuberkulose. Af disse fandtes de 25 % i Tønder Amt. (H. $\frac{13}{12}$).

b) Industri og Haandværk.

Det meste ny paa Industriens Omraade er foregaaet i Elektricitetsforsyningen. Paa Højspændingsværket er Forbruget i 1926 steget stærkt, med 25 %. Det har frembragt 6,769,450 Kwh og afskrevet 815,000 Kroner paa Anlægskapitalen. (H. $\frac{7}{3}$). Sønderborg og Aabenraa Amters Elektricitetsforsyning har ligeledes haft Fremgang, 9 % til Lys og 21,5 % til Kraft til Landbrug, 1,6 % til Haandværk. (H. $\frac{15}{3}$). »Sønderjyllands Vestkyst« har haft 67000 Fremgang i Salget af Kwh (Av. $\frac{15}{3}$) Haderslev Næs' Elektricitetsselskab har faaet 17 % forøget Tilslutning. (H. $\frac{12}{4}$). Tyrstrup Herreds har solgt Strøm for 144,195 Kroner. (H. $\frac{28}{3}$). Af Betydning har det ogsaa været, at der opnaaedes Forlig mellem Højspændingsværket og Værket i Haderslev. (H. $\frac{2}{5}$, $\frac{12}{5}$). Ligeledes at Højspændingsværket skal levere Kraft til Afvandingen ved Tønder til 60,000 Volt. (H. $\frac{30}{11}$).

Ellers kan nævnes, at Sønderborg Oljefabrik nedskriver sin Aktiekapital fra 800,000 til 40,000 og udvider den derefter til 1,125,000 (H. $\frac{22}{6}$) og Aktiebryggeriet i Tønder har opnaaet 14,609 Kr. Overskud. (Av. $\frac{29}{3}$).

c) Handel og Skibsfart.

Havneindtægterne i 1925/26 var i Haderslev 202,000 Kr., i Aabenraa 208,500, i Sønderborg 275,000 Kr. (H. $\frac{5}{4}$) Hav-

nedybden er i Haderslev 6,5, i Aabenraa og Sønderborg 7,5 og i Graasten 5,0 m. (Av. $^{15}/_6$). Der indgik i April Kvartal 27 i Haderslev Havn 653 Skibe, i Aabenraa 366, i Sønderborg 996, i Graasten 822. (H. $^{22}/_7$). I Juli Kvartal var Tallene 676, 380, 1146 og 951. (H. $^6/_12$). Færdslen paa Aabenraa Havn er i Voksen. (H. $^{31}/_{12}$). Selv i den lille nys udvidede Havn ved Augustenborg indgik der i 1925 488 Skibe. (H. $^{22}/_7$). Fra Graasten Havn, der holdt 70 Aars Jubilæum $^8/_3$ (H. $^8/_3$) er der betydelig Kvægdødsfærd, undertiden 5—600 Stykker om Ugen. (H. $^7/_5$). Derimod maatte Graasten Paketfart likvidere og udbetale 25 % til Aktionærerne. (H. $^{30}/_4$).

Ved Aabenraa Havn fuldførtes et Tankanlæg til 2400 kbm Olje. (H. $^8/_4$). Ligeledes er der anlagt et saadant ved Tønder til 150 kbm. (Av. $^{11}/_8$). Tønder glæder sig i det hele over voksende Omsætning. (Av. $^9/_4$) I Haderslev sluttede de to Trælasthandlere, Hansborg og Haderslev Trælasthandel, sig sammen. (H. $^{10}/_{10}$).

d) Pengevæsen.

I September 1927 dukkede en tysk Kreditanstalt under Ledelse af Advokat Vogelgesang i Haderslev op som en ny Faktor i sønderjydske Pengevæsen (Se Sønderj. Aarb. 1927 S. 301). Det viste sig snart, at den var tænkt som et Kampmiddel mod Danskheden. Ikke alene laante Hr. Vogelgesang ret rigeligt Penge ud til Tyskere og indførte Forkøbsret paa deres Ejendomme, men han hindrede ogsaa danske Folk i at købe Gaarde. (H. $^{17}/_1$). Han antoges at have 5 Millioner M. til Raadighed (H. $^{18}/_1$) og arbejdede især i Grænsedistriktet. (H. $^{23}/_1$). Han vilde dog ikke vedgaa, at hans Arbejde var danskfjendtligt. (H. $^{27}/_1$). Han sagdes at have 1500 Ansøgninger liggende. (H. $^{31}/_1$). Formaalet med Virksomheden sagdes at være at finansiere Nordslesvig i Løbet af 10 Aar, for saa at trække det til Tyskland. (H. $^2/_2$). Vogelgesang selv sagde ved Lejlighed: »Vi kan ikke finde os i, at rigsdanske kommer her ned og køber Gaarde. Om 10 Aar har vi selv Ungdom nok til at dyrke Jorden«. (H. $^4/_2$). Indtil April skal han have udlaant 4 Millioner. (H. $^8/_2$). Han giver ogsaa Laan til tyske Studerende mod at de lover at søge deres Virksomhed i Nordslesvig. (H. $^{15}/_2$). $^1/_4$ skal han have udlaant $5\frac{1}{2}$ Millioner som han skal have faaet fra Thüringer Bank. (H. $^3/_4$). Hans Aktiekapital udvidedes snart fra 45.000 til 495.000 Kroner,

og Ahlmann i Kiel og Ohrt i Flensborg traadte ind i Bestyrelsen. (H. $21/4$). I Maj overtog han Raifeissenkassen i Tinglev. (Av. $10/5$). Fra $1/4$ — $15/5$ udlaante han 280,000 Kr. til 45 Laanere. (H. 18 , $10/5$). Særlig stort blev Udlaanet i Maj nemlig 663,000, mod 22,000 i April. (H. $4/6$). En af Følgerne af hans letsindige Laanepolitik var, at han maatte overtage Skovgaard ved Aabenraa for 109,000 Kr. (H. $23/6$). Med Maj havde Udlaanet foreløbig kulmineret men $1/8$ var det dog i alt steget til 1,048,255, fordelt paa 143 Laan. (H. $25/8$). I August kom yderligere 77,700 til paa 15 Laan. (H. $1/9$), i September 12 Laan paa 38,820 Kr. (H. $6/10$), i Oktober 13 paa 77,800 Kr. (H. $9/11$) og i Novbr. og Decbr. 32 paa 250,850. (H. $31/12$). De førstnævnte Milliontal er alt-saa for store.

Det var alligevel en ivrig Virksomhed med store Midler, der bragte mange Mennesker i Afhængighed af tysk Kapital. Det kunde ikke gaa upaaagtet hen fra dansk Side. Den $24/1$ oprettedes da »L a n d e v æ r n e t« (H. $25/1$) der straks fik Tilslutning fra hele Landet. (H. $26/1$ Grv. 93) og i Løbet af faa Dage naaede op over en halv Million (H. $31/1$) aabnede Kontor i Tinglev (H. $1/2$, $2/2$) og tog ivrigt fat paa at hjælpe. Inden 14 Dage var der alene i Sønderjylland tegnet over $1/4$ Million i Indskud. (H. $7/2$, $10/2$, $21/2$). Ogsaa Norden Aa tegnedes store Beløb. Alene »Berlingske Tidende« havde inden en Maanedes Forløb indsamlet 497,000 Kr. (H. $23/2$) og der var ialt indbetalt 722,000 til »Landeværnet«s Kontor. (H. $24/2$). Da »Landeværnet« holdt sin første Generalforsamling, var der alene i Sønderjylland tegnet 240,000 af 1600 Medlemmer (H. $2/3$) og 3 Maaneder senere havde det ydet Støtte i over 300 Tilfælde. (H. $15/6$). Midt i August havde det udlaant $1\frac{1}{4}$ Million til 400 Laanere (H. $20/8$), og inden Aarets Udløb havde det anvendt 1,6 Millioner. (H. $3/12$).

For at imødegaa den Nød, der raadede her i Landsdelen, især i Landbruget, vedtoges der nogle Love, der paa ny stillede betydelige Midler til Raadighed (H. $22/2$, $23/2$, $26/2$ Grv. S. 62). Ved dem oprettedes et Hypoteklaanefond (H. $27/1$, $28/1$), der hurtigt fik en Mængde Bøegæringer om Laan (900 paa 7 Mill. Kr.), mens Laanekassen, der paa ny sattes i Virksomhed, samtidig fik 8000 Andragender, hvoraf 3000 bevilgedes (H. $30/3$, $2/7$). Hypoteklaanefondet, der naturligvis ogsaa gav Laan til Tyskere (H. $20/10$) bevilgede i Løbet af faa Maaneder Laan til et Beløb af ca. 4 Mill. Kr.

Haderslev Banks Omsætning gik i 1926 88 Mill. ned og udgjorde 305 Mill., men Indskuddene i den var vokset 281,000 Kr. (H. $28/2$). Desværre kom Tønder Landmandsbank i Vanskeligheder og maatte afskrive hele sin Aktiekapital og 100,000 af Præferenceaktiekapitalen, ialt 1,1 Mill. (Av. $10/4$, $13/5$). Den blev derefter rekonstrueret, idet der af Bankerne tegnedes 800,000 ny Kapital til de 200,000, der var tilbage (H. $11/4$, $12/4$). Direktør for den blev L. R. Bybjerg (Av. $7/7$).

Indskuddene i Banker og Sparekasser har været i glædelig Vækst. I Haderslev Bank staar 8,508,713 Kr. (H. $28/2$), i Aabenraa Amts 5 Sparekasser 5,180,250 Kr. paa 4,477 Konti (H. $16/4$) i Sønderborg Amts 7 Sparekasser 14,275,248 Kr. paa 12,258 Konti (H. $19/4$, $30/7$). Frøs- og Kalvslund Herreders Sparekasse havde 200,000 Kr. Fremgang i Indskud (H. $20/6$), Sønderborg Sparekasse 881,000 (H. $19/7$), Sparekasserne i Aabenraa Amt 373,000 (H. $29/8$), Haderslev Amts Sparekasse 226,000 (H. $30/8$). I det hele er Indskuddene i Banker og Sparekasser fra Dec. 24—Dec. 26 vokset med 3,9 Mill. (H. $30/12$) og mens der $31/3$ indestod i Sparekasserne 1924 30,2 Mill., 26 36,2, var der $31/3$ 27 godt 41 Mill. (H. $31/12$).

Et barnagtigt Forsøg paa at lave Penge gjorde Corn. Petersen med sine S. O. S. Sedler, da Selvstyrekassen var tom (H. $7/6$).

Sparekassen for Aabenraa By nedsætter Renten (H. $30/4$).

Sønderjyllands Kreditforening ydede $20/27$ 552 Laan paa tilsammen 8,418,700 Kr. (H. $22/10$).

Til Boligbyggeriet ydede Danmarks Hypotekbank godt 3 Millioner Kr. (H. $7/6$).

I 1925 solgtes i Sønderborg Amt 6 Gaarde med tilsammen 133 ha (31 Tønder Hartkorn) for 11,723 Kr. pr. Tønde Hartkorn, mens de var vurderet til 9,074 Kr. (H. $30/3$).

Sidst i April foretoges Valg til Akkordudvalgene (H. $28/4$).

e) Samkvem.

De Amtsbanner, der endnu er i Drift, kæmper haardt for Tilværelsen. Bedst stillet er de alsiske. De har ganske vist givet et Underskud af 79,330 Kr. naar Forrentningen regnes med, men selve Driften har ellers givet 13,000 Kr. Overskud (H. $30/6$). Gælden ventes afbetalt

i 25—30 Aar. (H. $\frac{17}{11}$). Værre tynger Haderslev Amtsbanners Underskud, der er steget til 465,000 og i Aarene siden Genforeningen er kommet op til 3,144,224 Kr., skønt de i Drift er tredje billigste i hele Landet. Trods Underskuddet er der mest Stemning for at drive dem videre, da der kun kunde vindes 80,000 Kr. aarlig ved at nedlægge dem (H. $\frac{19}{1}$). I Efteraaret satte Ledelsen en Række Møder rundt om i Amtet i Værk for at drage Færdslen ind til Banerne igen (H. $\frac{19}{10}$).

Af Statsbanerne indviedes den fra Rødekro til Løgumkloster (H. $\frac{3}{10}$). Brobygningen over Allsund skri-der godt fremad (H. $\frac{19}{5}$).

Aabenraa Rutebilselskab afsender og modtager nu daglig 31—33 Vogne. Det har i 26 befordret 53,275 Personer og har 14,714 Kr. Overskud (H. $\frac{3}{3}$). Færgen Aarøsund—Assens har givet lidt Underskud (H. $\frac{25}{5}$).

Paa Landevejene viser Tællinger stærkt voksende Færdsel. (H. $\frac{30}{8}$). Der ofres da ogsaa meget paa dem. Tønder Amt f. Eks. har siden 1920 aarlig brugt 1,460,000 Kr. gennemsnitlig til sit Vejvæsen. (Av. $\frac{31}{3}$). Den ny Amtsvej fra Sønderborg til Nørborg blev færdig og taget i Brug. (H. $\frac{10}{9}$).

Dæmningen til Sild, der nu leder Færdslen til Øen uden om dansk Omraade, blev færdig, og indviedes $\frac{1}{6}$ (H. $\frac{31}{5}$, $\frac{2}{6}$ Av. $\frac{26}{5}$ $\frac{31}{5}$) Den har kostet 20 Mill. Mk. (H. $\frac{21}{5}$).

6. Kommunale Forhold.

Af alle kommunale Forhold interesserer ingen saa almindeligt som Skatterne. Heldigvis var de nedad-gaaende i de fleste af Byerne. Skatteudskrivningen ned-sattes i Aabenraa med 133,000 Kr. (H. $\frac{10}{1}$) og Skattepro-centen blev uforandret 8,5 %. (H. $\frac{30}{3}$). De to Tal er for Ha-derslev 108,000 (H. $\frac{5}{3}$) og 8,4 %, 0,3 Nedgang, (H. $\frac{24}{3}$), Søn-derborg 200,000 og 9,8 %, 1,1 Opgang. (H. $\frac{6}{3}$). I Tønder steg Udskrivningen med 15,000 og Skatteprocenten fra 8,8 til 11,6. Indtægterne var her gaaet 20 % ned, (H. $\frac{2}{4}$) i Ha-derslev 7 % (H. $\frac{24}{3}$), i Sønderborg 20 %. (H. $\frac{26}{3}$). I Aaben-raa med 1,2 Millioner. (H. $\frac{29}{3}$). Ogsaa Landkommunernes Skatter er gaaet ned, i Haderslev Amt med 545,440, (H.

$\frac{29}{3}$), derimod er Amtets Udskrivning steget med 300,000 Kr. (H. $\frac{29}{11}$). Gælden er ellers tyngende nok. Aabenraa har 4,078,401 Kr. (H. $\frac{7}{2}$) Tønder har bragt sine Laan ned fra 3,926,500 til 2,339,371. (Av. $\frac{19}{2}$). Aabenraa Amt har kun 806,250 Kr. (H. $\frac{15}{3}$). Haderslev Amt 3,1 Mill. (H. $\frac{29}{5}$).

7. Menighedsliv.

Den Kommission, der var nedsat vedrørende Sammenlægningen af Præsteembeder, foreslaar ikke mindre end 21 Sammenlægninger i Sønderjylland og Ophævelse af det ene Embede i Skærbæk. (H. $\frac{27}{1}$).

I Besættelsen af Embederne er der bl. a. sket følgende Ændringer: Pastor Matthiesen i Haderslev tager sin Afsked (H. $\frac{25}{4}$) og Pastor Pedersen udnævnes til Præst ved Frue Kirke. (H. $\frac{15}{6}$) Pastor Quistgaard kaldes til Fjellstrup (H. $\frac{29}{4}$) og Pastor Tonnesen holder sin Afskedsprædiken i Hoptrup. (H. $\frac{27}{6}$).

Menighedsraadenes Sammenslutning arbejder for Tindeafløsning. (H. $\frac{19}{5}$).

8. Oplysning.

En ny Skole indviedes i Skovhuse (Rønhave). (H. $\frac{4}{5}$). I Løgumkloster vilde man lade Skolerne benytte Forsamlingshuset som Gymnastiksal. Tyskerne vilde imidlertid ikke lade deres Børn gaa derhen. De øver saa i en Hotel-sal. (H. $\frac{29}{10}$). Graasten Landbrugsskole har i de 3 første Vintre haft ca. 100 Elever. (H. $\frac{21}{7}$).

I Aabenraa Amt var der 4758 skolepligtige Børn mod 5130 Aaret før, deraf gik 4130 i danske Klasser. I Privatskoler og hjemme undervistes 222 paa Dansk og 364 paa Tysk. 40 dansksprogede Skoler har Tyskundervisning for 1512 af 3042 Børn. Der er tyske Privatskoler i Aabenraa, Bedsted, Bov, Graasten, Løjt og Uge. (H. $\frac{7}{4}$).

I Tønder Amt findes 100 offentlige Skoler, deriblandt 19 tyske Skoleafdelinger. Af de 109 Lærere og Lærerinder har 63 tysk Uddannelse. Der findes 4865 skolepligtige Børn mod 6551 $\frac{31}{12}$ 22. 4640 gaar i offentlig, 225 i private Skoler. I de 19 tyske offentlige Skoler gaar 903, i de 5 pri-

vate 80 Elever. De tyske Elever udgør samme Procentdel som hele Tiden siden 1922. (H. $^{11}/_4$).

I Sønderborg Amt er der 52 danske Skoler og 3 tyske. Af de 151 Lærere er 61 tyskuddannede. Af de 4530 Børn gaar 3980 i dansksprogede Klasser. Tysksprogede Afdelinger findes i Augustenborg, Broager og Sønderborg. (H. $^{11}/_4$).

I Haderslev Amt er der 106 Skoler, deraf 2 tysksprogede, 7276 Børn (hvoraf 460 i tyske Skoler) mod 9454 i 1921. Det tyske Antal er 5,8 % mod 6,2 i 1921. (H. $^{10}/_9$).

Den danske Skole i Tønder har saamange Børn at begynde med som aldrig før, nemlig 62. (Av. $^5/_7$).

Sønderjysk Lærerforening udtaler Ønske om at faa Amtsskolekonsulenterne fast ansat. (Av. $^{16}/_8$. H. $^{20}/_7$).

Fra Tønder Seminar dimitteredes 25, fra Haderslev 27 Lærere. (H. $^{17}/_8$, $^{20}/_8$).

Af Studenter dimitteredes 21 fra Sønderborg, 27 fra Haderslev, 10 fra Tønder og 9 fra Aabenraa. (H. $^{28}/_6$, $^{30}/_6$).

Tønder Bibliotek har udlaant 27,807 Bind (Av. $^3/_2$), Landsbiblioteket 61,363 (H. $^9/_5$), i Sønderborg 35,625, (H. $^{12}/_5$), Haderslev 50,625 (H. $^8/_{11}$). Bibliotekerne har henholdsvis 5,750, 19,037, 12,750 og 9,036 Bind. (H. $^{15}/_{11}$, $^{26}/_9$). Statstilskuddet til alle sønderjyske Biblioteker var 67,905 Kr. (H. $^{17}/_8$).

Historisk Samfund for Sønderjylland, der har 582 Medlemmer, krævede paa sit Aarsmøde det sønderjyske Arkivdepot omdannet til Landsarkiv. (H. $^{12}/_9$). Nogle og fyrrø Historikere støtter senere Tanken og opfordrer Undervisningsministeren til at sætte Omdannelsen i Værk hurtigst muligt. (H. $^{10}/_{10}$).

Kloppenborg Skrumsagers Stykke »Landeværn« spilles $^{23}/_6$ første Gang. (Av. $^{25}/_9$).

9. Ret og Forvaltning.

Blandt Retssager af mere eller mindre almen Interesse kan nævnes Cornelius Petersens Fornærmelse

mod Statsminister Stauning. Han var bleven idømt 2000 Kr. i Bøde, som Højesteret stadfæstede. (H. $^{10}/_3$, $^{11}/_3$). Han blev $^{2}/_7$ indsat til Afsoning (H. $^{2}/_7$) men under stor Demonstration den $^4/7$ sat paa fri Fod, efter at Bøden var betalt. (H. $^4/7$). Han var ogsaa indviklet i Jørgen Petersens Støvleaffære, i hvilken denne blev frikendt for falsk Forklaring. (H. $^{11}/_5$, $^{16}/_5$ — $^{19}/_7$).

I April angreb en Selvstyremand, Thomsen paa Skovgaard ved Graasten, Kongens Foged efter en Tvangsauktion. (H. $^9/4$, $^{11}/_4$). Corn. P. havde ophidset ham til det. (H. $^{12}/_4$). Thomsen fik 4 Maaneders Fængsel. ($^{20}/_4$, $^8/9$).

Ved en Skyttefest i Højer fornærmer Lærer Petersen en Politibetjent. (Av. $^{27}/_7$, $^{12}/_8$). Han idømtes derfor 60 Dages Fængsel — flere andre fik mindre Fængselsstraffe (H. $^7/_{10}$) — og blev suspenderet. (H. $^7/_{11}$).

Nogle Arbejdsløse i Haderslev overfaldt et Par Byraadsmedlemmer paa Gaden (H. $^{15}/_2$, $^{10}/_3$, $^{12}/_3$) og blev idømt Bøder fra 25—100 Kr. (H. $^{13}/_4$, $^{20}/_4$).

Vogelgesangs Forkøbsret til de Ejendomme, han satte Penge i, blev underkendt ved Retten. (H. $^{27}/_5$).

Der fremsættes Forslag om, at Ordenspolitiet i Sønderjylland skulde overtages af Kommunerne. (H. $^{23}/_6$). Den nuværende Ordning bibeholdes imidlertid til 1936. (H. $^{15}/_{10}$).

En Overgendarm lod sig henrive til at true Kongens Foged med Vaaben. (H. $^{28}/_6$). Han idømtes 300 Kr. i Bøde. (H. $^{10}/_9$, $^{14}/_9$).

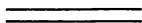
10. Personlige Forhold.

Pastor Tolderlund Hansen i Fjelstrup døde $^{17}/_1$. Møller Jacobsen i Brøns $^{1}/_2$. Lorenz Jepsen i Valsbøl $^{18}/_2$. Hans Ludvigsen i Nybøl $^2/4$. Tandlæge Axel Carstens i Hørsholm $^2/4$. Landsretspræsident Ricard i Sønderborg $^5/6$. Lektor Langla i Tønder $^{25}/_4$. Skibsrheder P. Mærsk Møller i Svendborg $^9/2$. Fru Cathrine Stamp i Ullerup $^{29}/_8$. Frk. Alexandra Johannsen i Flensborg $^{29}/_8$. Maler A. P. Sørensen i Rødding $^{18}/_{11}$. Marie Jensen i Haderslev $^{22}/_{11}$.

$^{22}/_8$ fejrede J. H. Schmidt, Vojensgaard, 70 Aars Fødselsdag, $^{19}/_{11}$ blev Erich Schljakier 60 Aar.

11. Andre Sager.

H. V. Clausen fortæller om Jordkampen. (H. ³¹/₁). Olgerdiget i Uge Sogn findes. (H. ¹/₆, ⁹/₆, ²/₁₁). J. P. Junggreens 100 Aarsdag. (H. ¹³/₈).

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. fhv. Folketingsmand H. P. Hanssen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Amtslæge Dr. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« består af Thade Petersen, Lausten Thomsen, H. Lund og Gribsvad.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Oprævnningen af Medlemsbidraget sker i April.

Indhold af II. Halvbind 1928.

H. F. Petersen: Ulrich Sechmann Boesen	Side 161—224
H. Z angenberg: Alsiske Bøndergaarde »	225—267
Asmus Jensen: I Krigens Vold	» 268—283
Chr. Hanssen: Reventlowerne paa Sandbjerg	» 284—295
Thade Petersen: Sønderjylland i 1927	» 296—313